

AVRASYA ETÜDLERİ

38

2010-2

TİKA

T.C. BAŞBAKANLIK
Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı

*Turkish International Cooperation and
Development Agency*

Avrasya Etüdüleri hakemli bir dergidir.

TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi tarafından yılda iki kez yayımlanır.

Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlarına aittir; Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığının düşünce ve politikasını yansıtan metinler olarak değerlendirilemez.

ISSN 1300-1604

İletişim

TİKA, Atatürk Bulvarı No:15 Ulus-ANKARA
Tel: +90(312)5081000 • **Faks:** +90(312)3098969
avrasyaetudleri@tika.gov.tr • www.tika.gov.tr

AVRASYA ETÜDLERİ

Yıl:16, Sayı:38 (2010/2)

TİKA adına sahibi
Musa KULAKLIKAYA
Başkan

Yayın Kurulu
Musa KULAKLIKAYA
Dr. Mehmet YILMAZ
Abdullah KAVAKLI
Selda ÖZDENOĞLU

Yazı İşleri Müdürü
Abdullah KAVAKLI

Editör
Dr. Mehmet KAHRAMAN
(m.kahraman@tika.gov.tr)
(uveyska@windowslive.com)

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Mustafa AŞKAR • Ankara Üniversitesi
- Doç. Dr. Kemal BAŞLAR • Polis Akademisi
- Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN • TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer ÇAHA • Fatih Üniversitesi
- Doç. Dr. Uğur DOĞAN • Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Büşra ERSANLI • Marmara Üniversitesi
- Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ • Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Ramazan GÖZEN • Çankaya Üniversitesi
- Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ • Çankırı Karatekin Üniversitesi
- Doç.Dr. Nihat IŞIK • Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
- Prof. Dr. Ramazan KAPLAN • Bartın Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet KARA • Fatih Üniversitesi
- Doç. Dr. Hakan KIRIMLI • Bilkent Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ÖZ • Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Nasuh USLU • Kırıkkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet UZUN • Cumhuriyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Bahaeddin YEDIYILDIZ • Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Ekrem YILDIZ • Kırıkkale Üniversitesi

Baskı:

Hangar Marka İletişimi ve Reklam Hizmetleri

Konur Sokak 57/4 Kızılay / Ankara

Tel: (0312) 425 07 34

Faks: (0312) 425 07 36

İçindekiler / Contents

Berdal ARAL

Enhancing the Role of the UN General Assembly in the Preservation of
International Peace and Security / 7- 19

*Uluslararası Barış ve Güvenliğin Korunmasında Birleşmiş Milletler Genel
Kurulu'nun İşlevinin Arttırılması*

Reha YILMAZ

Bağımsızlık Sonrası Dönemde Rus-Gürcü İlişkileri ve Kırılma Noktaları / 21-42

Russo-Georgian Relations on Period of After Soviet Union and Breaking Points

Mustafa BALCI

Kosova ve Makedonya Türk Ağzlarında Devrik Cümle Meselesi / 43-60

Inverted Sentences in Macedonian and Kosovan Dialects

Mehmet ARSLAN

Rusya'da Demografik Sorunlar: Bu Sorunların Rusya'nın Eski SSCB
Ülkeleri Üzerindeki Nüfuzuna Etkileri ve Çin Tehlikesi / 61-98

*Demographic Issues of Russia: the Role of These Issues in the Influence of
Russia on the Former Countries of the USSR and the Threat of China*

Ebru OĞURLU

Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin
Güney Kafkasya Politikası / 99-127

*South Caucasus Policy of the European Union Within the Framework of the
August 2008 War Between Russia and Georgia*

Eyüp ZENGİN

Azerbaycan Cumhuriyeti Tarafından Onaylanan Uluslararası Çevre
Sözleşmeleri Üzerine Bir İnceleme / 129-160

*An Analysis on International Environmental Agreements That Were Ratified
by the Republic of Azerbaijan*

Kitap Tanıtımı / Muammer ÖZTÜRK

Orta Asya'da Bir Dil Coğrafyasının İnşası / 161-163

Enhancing the Role of the UN General Assembly in the Preservation of International Peace and Security¹

Berdal ARAL²

Abstract

It has become apparent that, contrary to expectations, the United Nations (UN) Security Council does not adequately fulfill the function of protecting international peace and security. This most powerful organ of the UN generally failed to take effective action against armed attacks or aggressive acts that breached international peace due to the veto of one of the permanent members of the Security Council (USA, Soviet Union, Britain, France and China) during the Cold War whose main characteristics was East-West polarization. During the post-Cold War era that witnessed the demise of the bipolar system and the disintegration of the Soviet Union, the Security Council came under the influence of the USA and members like Britain and France which have too often acted in tandem with the USA. This means that this organ has been unable to take a consistent and principled stance against acts of states violating international peace. Besides, the status of some states as 'permanent members' of the Security Council can hardly be reconciled with the idea of 'equality of states'. Therefore, according some competences to the UN General Assembly in this area will provide more effective protection of international peace and security when recalling that this organ is far more representative of international society than the Security Council on account of its 'one vote for every state' principle. This article draws on the Uniting for Peace resolution, adopted by the UN General Assembly in 1950, which granted this body the right to "recommend" collective action against breachers of international peace, although no such authorization had been foreseen in the UN Charter, and suggests that, today, new powers could likewise be conferred to the Assembly in cases of war, aggression and threats of war, which will render this UN body a part of the decision-making process, alongside the Security Council, in cases of international crisis endangering peace, and thus enhance its international credibility.

Keywords: *International peace and security, UN Security Council, permanent members, veto mechanism, United for Peace Resolution, Post-Cold War Era, UN General Assembly*

¹ This is an updated version of a paper presented at the Third Global International Studies Conference, 23-26 July 2008, Ljubljana, Slovenia.

² Assoc. Prof., Fatih University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, baral@fatih.edu.tr

Uluslararası Barış ve Güvenliğin Korunmasında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun İşlevinin Arttırılması

Özet

Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliği koruma konusunda kendisinden beklenen işlevleri yerine getiremediği artık açıkça görülmektedir. BM'in bu en fazla güç sahibi olan organı, Soğuk Savaş döneminde Doğu-Batı kutuplaşması nedeniyle uluslararası barışa zarar veren bir silahlı işgal ya da saldırganlık durumlarında sürekli üyelerden birinin (ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve Çin) vetosu nedeniyle genellikle durumun gerektirdiği etkin tedbirleri almaktan uzak kalmıştı. Soğuk Savaş sonrasında ise çift kutuplu sistemin tarihe karışması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması neticesinde, BM Güvenlik Konseyi'nin, ABD'nin ve çoğu zaman onunla eşgüdüm içinde hareket eden İngiltere ve Fransa gibi güçlerin güdümüne girdiği görülmüştür. Bu durum bu organın uluslararası barışa zarar veren saldırgan fiiller karşısında tutarlı ve ilkeli bir tutum almasını âdeta imkânsız kılmıştır. Bütün bunların yanı sıra, BM Güvenlik Konseyi'ndeki sürekli üyelik mekanizmasının yol açtığı ayrımcılığın 'devletlerin eşitliği' fikriyle bağdaşmadığı açıktır. O nedenle uluslararası barış ve güvenliğin daha etkin bir şekilde korunabilmesi için, her devletin bir oy hakkına sahip olması itibariyle 'temsili niteliği Güvenlik Konseyi'nden çok daha fazla olan BM Genel Kurulu'nun bu konudaki yetkilerinin arttırılması uygun olacaktır. Bu makalede, BM Genel Kurulu'nda 1950 yılında kabul edilen 'Barış için Birlik' kararının, bu organa, uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye atan savaş, saldırganlık ve savaş tehdidi gibi durumlarda, BM Kurucu Antlaşması'nda mevcut olmayan ek bir yetki verdiği için hareketle, Genel Kurulun bu tür kriz durumlarında Güvenlik Konseyi ile eşgüdüm halinde hareket etmesine imkân verecek yeni yetkilerle donatılmasının uygun olacağı ve bunun da BM örgütüne olan güveni arttıracığı ileri sürülmektedir.

Anahtar kelimeler: *Uluslararası barış ve güvenlik, BM Güvenlik Konseyi, sürekli üyeler, veto mekanizması, Barış İçin Birlik kararı, Soğuk Savaş sonrası dönem, BM Genel Kurulu*

Introduction

The Charter of the United Nations³ (UN) has assigned the Security Council (SC) with the task of peace-enforcement as enshrined in Chapter VII. The notion of permanent membership, combined with the veto mechanism, has however too often debilitated the impartiality and efficacy of this body. Doubts are growing as to whether the Council is adequately representing international society. Right from the outset, the SC was crippled by the impossibility of taking economic, diplomatic/political or military sanctions against a permanent member, and against its “allies” and “friends”. The SC was thus stifled by the Cold War polarization between the American and Soviet blocs until the end of the 1980s. Thanks to the end of polarization, the disintegration of the Soviet Union, and the collapse of socialist systems in Europe and the ex-Soviet Union, the SC was no longer paralysed by frequent vetoing in the aftermath of the Cold War. At least, in theory, this was good news! However initial optimism soon gave way to more guarded views, especially in the non-Western world, about the possible benefits to be gained through a more vibrant SC in the service of peace. At least, in the eyes of the Asian and African states and peoples, Iraq was brutally punished through the use of the collective enforcement mechanism of the SC seemingly in response to the former’s invasion of Kuwait in August 1990, while US occupation of Iraq (March 2003), the Israeli assault on Lebanon (July/August 2006) and Gaza (December 2008-January 2009), and the Ethiopian invasion of Somalia (December 2006)—with US encouragement and support- did not even elicit condemnation by the UN SC.

Instances of humanitarian intervention, authorized by the SC, have likewise been selective in their targets. The US-led military operations in northern Iraq, Somalia and Haiti relied on the “doctrine of humanitarian intervention” as propounded by the SC in the early 1990s. The Council failed, however, to take robust military action in the face of the genocidal killings in Rwanda (1994), Bosnia (1992-95) and Chechnya (1994-96; 1999-).

It has thus become all-too-apparent to many observers that the SC, as it stands today, cannot be considered as “the guardian of world peace” in the true sense of the word. One can hardly disagree with the following words expressed by the President of Iran, Ahmadinejad, when he addressed the United Nations General Assembly on 26 September 2007:

³ Charter of the United Nations, 26 July 1945 (United Nations, New York).

The presence of some monopolistic powers has prevented the Security Council from performing its main duty which is the maintenance of international peace and security based on justice. The credibility of the Council has been tarnished and its efficacy in defending the rights of UN member states has been undermined. Many nations have lost their confidence in the Council...

Indeed many states not only have lost their confidence in the UN system, but have come to feel less secure and more vulnerable in spite of globalization and the disappearance of rigid power blocs. The problem is well formulated by Chandra Muzaffar: “UN member states remain as impotent as ever largely because the UN General Assembly commands neither power nor authority especially in matters pertaining to the critical question of war and peace.”⁴ Today, at a critical juncture of human history, we need to find new ways to improve the relevance of the UN for world peace. This paper departs from the proposition that, a viable way of overcoming the deficiencies of the SC response to international security crises, is to increase the power of the UN General Assembly in matters of international peace and security.

This paper argues that, contrary to the SC, the General Assembly is reasonably representative of international society, because the decision-making in this world body is based on the principle of one state-one vote. Although the General Assembly has the competence to discuss all issues of international concern, including security matters, it lacks teeth to enforce its resolutions. The authority which it gained through the “Uniting for Peace Resolution” of 1950 merely permits this body to “recommend” military action against states that breach international peace and security. New normative frames, procedures and mechanisms need to be established so as to protect the credibility of, and maintain trust for, the UN system of collective enforcement action. This article puts forward a number of possible solutions whose main rationale is to enhance the role of the UN General Assembly on issues pertaining to international peace and security.

This paper proceeds on the basis of questions put forward below:

1. Why should the SC monopoly over the issue of international peace and security be broken (so that the cause of peace is better served)?

⁴ Chandra Muzaffar, *The UN: Sickly at Sixty*, 17 October 2005, <http://www.just-international.org/article.cfm?newsid=20001117>.

2. Why is the UN General Assembly best suited to get a share of the quasi-monopoly of authority assumed by the SC in matters of international peace and security?

3. What new powers should be granted to the UN General Assembly in matters of international peace and security?

4. What is the legal reasoning, based on the UN Charter, that may justify extending the powers of the General Assembly?

1. Why Should the SC Monopoly Over the Issue of International Peace and Security be Broken?

It is known that the US and other hegemonic powers have a proven record of temptation to use “carrot and stick” strategies to ensure that resolutions which they propose receive the necessary support in the Security Council. Since the early 1990s, an accommodating Russia and a conciliatory China have meant that the US-British alliance in the SC has come to dominate the SC agenda and has managed to get the approval of the rest of the Permanent-5 for a growing body of resolutions that reflect US-British priorities and interests. One observer notes that “only 12 substantive vetoes were invoked between January 1990 and June 2003 in contrast to the 193 over the preceding 45 years.”⁵

I would argue that the US-British coalition, heartily supported by Israel and a few others, has indeed become a major threat to world peace. This alliance tends to be selective in its target of states “breaching peace”, while conducting “UN authorized” military operations in a way that eliminates or at least minimizes the power base of “unfriendly states”. Indeed the policies and actions of this coalition, as is well exposed in a declaration made by the Green Party of the United States in August 2006, “increasingly draw condemnation from the rest of the world, internal dissension from their own citizens, and the rage of other Middle Eastern and Muslim nations, risking global war.”⁶

Besides, this situation does not go well with the idea of a Security Council representing the “general will” of international society. “Permanent membership” and the “veto mechanism” in the SC in fact make a mockery of one state-one vote principle. That permanent members of the

⁵ Thomas G. Weiss, “The Illusion of UN Security Council Reform”, *The Washington Quarterly*, Vol. 26, No. 4, Autumn 2003, 147-161, p. 150.

⁶ <http://www.unitedforpeace.org/article.php?id=3356>

UN Security Council have a right of veto is an affront to the international legal principle of the “sovereign equality of states” on which the whole fabric of international law and international organizations is based. This “some are more equal than others” problematique does not at all serve the cause of world peace and security. The UN General Assembly, if empowered with a similar bite in matters of peace and security, possibly will not be marred by similar pressures and modes of behaviour reflecting *reelpolitik* considerations.

The history of SC enforcement actions which have intensified after the Cold War is not encouraging at all. Only a few states –“coalition of the willing”- have taken part in most of the military operations against states targeted by the SC. This was, for example, the case with the military campaign against Iraq in the second Gulf War of 1991 and the military intervention in Somalia in 1992-93. This fragmentation is no doubt an anomaly for international legality and legitimacy.

The SC has gone too far in the aftermath of the Cold War in fashioning new roles for itself. For example, it has taken upon itself a quasi-legislative role in matters such as international terrorism and the proliferation of weapons of mass destruction. The SC’s ever-expanding self-empowerment in fact risks marginalizing the UN General Assembly and other treaty-making bodies and mechanisms.

Unlike the UN General Assembly, the SC appears to have a “negative” conception of peace as the “absence” of the “war/threat of war”. This is so in spite of the SC declaration in the early 1990s⁷ that registered a more sophisticated notion of threats to international peace and security. Its words have not since been transformed into deeds. To espouse a “positive” notion of peace, the UN should come to recognize, *inter alia*, poverty, environmental pollution, transnationally organized crime, and infectious diseases as possible threats to international peace and security.⁸

On the other hand, today, at a time when democracy and legitimacy have become keywords for politics and international law, a less-than-representative exclusivist “club” of states as the SC appears rather archaic.

⁷ The Council, having met at the level of heads of state or government, declared, in 1992, that “the non-military sources of instability in the economic, social, humanitarian and ecological fields have become threats to peace and security.” (Note by the President of the Council, UN SCOR, 47th Session, UN Doc. S/23500, 1992)

⁸ Nico J. Schrijver, “The Future of the Charter of the United Nations”, *Max Planck UNYB*, Vol. 10, 2006, 1-34, pp. 9-10.

Furthermore, there is no compelling moral or political reason why the Security Council should have prerogative over the preservation of international peace and security.

But does reforming the SC heal the long list of problems which are associated with this body? Certainly not. As is well-known, the SC reforms, a recurring theme from 1993 until a few years ago, which were designed to render the Security Council more representative by, *inter alia*, increasing the number of states in this UN body, have ended in failure. However, even if SC reforms were completed successfully, this would still fall short of getting in the way of hegemony-seeking states such as the US to intimidate or seek to bribe detractors in the corridors of the SC. Such strategies on the part of permanent members, combined with the right of veto by Permanent-5, will continue to debilitate the usefulness and efficacy of the SC with or without “reforms”. In any case, as noted by Weiss, “if the veto was undemocratic and debilitating for the Security Council’s work, should this privilege be given to new permanent members?”⁹

This suggests that there isn’t much to be done to increase the SC’s ability and willingness to respond to global aspirations for peace and security not dashed by bias and double-standards. So long as the veto mechanism remains, the US will always find ways to manipulate the SC for its imperial drive. There is no way in which a

*U.S. administration will permit the council to stand in the way of pursuing the country’s perceived interests in national security. Yet at the same time, the Security Council often may serve vital interests as well as give the United States cause to proceed cautiously and with international acquiescence, if not jubilant support.*¹⁰

That’s why a solution to the collective security system of the UN has to be found in the context of the General Assembly.

2. Why is the UN General Assembly Best Suited to Get a Share of the Quasi-Monopoly of Authority Assumed by the SC With Regard to international Peace and Security?

First, the General Assembly is the most representative and democratic body of the UN where each state has one vote. Therefore the cause of

⁹ Weiss, *op.cit.*, p. 152.

¹⁰ *Ibid.*, p. 157.

peace will be better served by conferring on the General Assembly the right to have a say on the maintenance of international peace and security. Granting that the Assembly is representative of international society and has been entrusted with the task of discussing all matters of international concern, this quasi-world parliament will, in all probability, endeavour to put security matters into the wider context of international politics, poverty, human rights and disarmament. In other words, the General Assembly is likely to handle security issues more subtly and skilfully than the SC.

The history of General Assembly testifies that this UN body does not prioritise “peace and security” –stability- over “justice” because of its broad range of concerns and activities. The General Assembly has been committed to the creation of a new international order and associated itself with the goal of disarmament. Its conception of security is not limited to the prevention of war, but is rather designed to lay the grounds for solid economic, political and intellectual foundations for sustainable peace.

The General Assembly, both because of its extensive membership and ties with grassroots such as NGOs, is better positioned than the SC to come to grips with world public opinion and the aspirations of international community. As remarked by Hossain, “in the event of non-action or selective actions by the Security Council for peace maintenance, the General Assembly has become the central place where world opinion is delivered.”¹¹ Furthermore, the General Assembly is not susceptible to great power pressure and intimidation to the same degree as the SC.

Even the “Uniting for Peace” resolutions of the General Assembly, examined below, which are legally non-binding, exert a very positive influence in the cause of peace: they intensify “the fear of global isolation among the US public and elite”; they provide “a heightened legitimacy to all the actions of the global peace movement”; they “can thus provide the starting point for reconstituting the UN as the voice of the world.”¹²

3. What New Powers Should be Granted to the UN General Assembly in Matters of International Peace and Security?

There are a number of ways in which the role and effectiveness of the General Assembly in preventing international aggression and other breaches of international peace and security could be enhanced. All of

¹¹ Kamrul Hossain, “The Complementary Role of the United Nations General Assembly in Peace Management”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Vol. 4, No. 13, 2008, 77-93, p. 78.

¹² Jeremy Brecher, “Uniting for Peace”, 2 April 2003, *Counterpunch*, <http://www.counterpunch.org/brecher04022003.html>

them, however, require changes to the UN Charter. This paper thus offers possible formulations to overcome the Assembly's inability to impact on Chapter VII deliberations for lack of power.

First, before the SC takes enforcement action against a state (or, a group of states), the draft SC resolution ought to get the approval of the General Assembly by a two-thirds majority. This requirement for a double-majority –in the SC and General Assembly- will ensure widest possible support from international society for proposed sanctions against an allegedly “peace-breaking state” and will thus enhance their legitimacy.

Second, the General Assembly should, by a two-thirds majority, be able to overturn a veto by a permanent member of the SC that has killed off the possibility of imposing economic, diplomatic or military sanctions against an “aggressor state” when a minimum of 12 SC member states have concurred about imposing sanctions.

Third, the General Assembly should, on its own initiative, be able to “recommend” economic, diplomatic, and military sanctions against “aggressive” states that breach international peace and security. This right of initiative should not be dependent on a previous stalemate in the Security Council over the crisis.

Finally, a standing UN army ought to be created. Each UN member could contribute to the army on the basis of a combination of economic power and population. When the General Assembly decides to authorize military action, the UN army should consist of the military contingents of states that have voted in favour of the motion.¹³

4. What is the Legal Reasoning, Based on the UN Charter, That May Justify Extending the Powers of the General Assembly?

“Uniting for Peace” procedure shows the path as to how the UN General Assembly can be furnished with extra powers in the absence of direct authorisation by the UN Charter. In the wake of the sudden invasion of southern Korea by north Korea in June of 1950, the US decided to activate the UN General Assembly in order to circumvent the Soviet factor in the SC. Indeed, frustrated by the Soviet veto in the SC, the US presented the Uniting for Peace resolution before the UN General Assembly in 1950 to

¹³ A special fund could be set up by members of the UN to channel financial assistance to the least-prosperous states when they participate in UN military campaigns and/or UN-imposed economic sanctions.

engage this body in the Korean War. After the motion got the necessary two-thirds majority, the General Assembly obtained new powers. This organ was henceforward able to recommend “collective measures including in the case of a breach of the peace or act of aggression the use of armed force when necessary, to maintain or restore international peace and security.”¹⁴ The Uniting for Peace procedure has been resorted to by the US many times since. For instance, a UN General Assembly resolution, initiated by the US, called for a cease-fire and the withdrawal of foreign troops after the British, French and Israeli troops invaded Egypt in 1956. This step was decisive in bringing an end to this concerted military campaign.

A General Assembly resolution on international peace and security, especially if supported by a handsome majority, may be reflective of the general opinion of international society. In this sense, the General Assembly’s power of recommendation is undoubtedly more than a mere “recommendation”. This is related to this body’s moral and political weight, as well put by Hossain: “A resolution endorsed by the General Assembly by means of the Uniting for Peace procedure and authorizing, for example, resistance to an aggression provides moral and political weight when the question of legality or legitimacy is concerned.”¹⁵

5. Possible Implications of New Competences for the UN General Assembly

Today it would be inconsistent for the US and the rest of the Permanent-5 to refuse transferring new powers to the UN General Assembly on the grounds that such an authorisation does not find its place in the UN Charter. “Uniting for Peace” resolution of 1950, which the US itself sponsored, was likewise a deviation from the Charter but has since been universally recognized.

“Uniting for Peace” procedure does not necessarily envisage only the *launching of collective military action*; instead, it may also *forestall an impending military offensive* by a potential aggressor against another state. Suffice it to note that, on the eve of its invasion of Iraq in 2003, “the United States Government was afraid of a possible General Assembly emergency session that might have invoked the Uniting for Peace resolution

¹⁴ United Nations General Assembly Resolution 377, «Uniting For Peace», A/RES/377 (V), 3 November 1950.

¹⁵ Hossain, *op.cit.*, p. 87.

procedure.”¹⁶ A number of states, various political groups and numerous NGOs called on the General Assembly to adopt a resolution against the upcoming invasion of Iraq on the bases of Uniting for Peace procedure. However many states were discouraged from taking action in the General Assembly for fear of US retribution after US President Bush adopted the threatening rhetoric of “you are either with us or against us”. Similar calls, likewise fruitless, were made to mobilize the General Assembly into action during the course of the Israeli assault against Lebanon in the Summer of 2006 whereby the SC, unable to move because of the US (and other Western states) factor, watched the tragedy in cold blood .

Even at its present state, then, the General Assembly may come to play a significant role if existing rules and mechanisms are more efficiently and effectively used. Even the SC has conventionally felt obligated to pay some attention to the resolutions adopted by the General Assembly, on account of the fact that its decisions reflect the general view of states that advocate such decisions.¹⁷ Resolutions of the General Assembly which muster overwhelming support may even constitute evidence of customary international law or source of future custom. This is an aspect of General Assembly competence which the International Court of Justice in its advisory opinion on the *Legality of Nuclear Weapons* in 1996 found worthy of mention.

*The Court notes that General Assembly resolutions, even if they are not binding, may sometimes have normative value. They can, in certain circumstances, provide evidence important for establishing the existence of a rule or the emergence of an opinio juris. To establish whether this is true of a given General Assembly resolution, it is necessary to look at its content and the conditions of its adoption; it is also necessary to see whether an opinio juris exists as to its normative character. Or a series of resolutions may show the gradual evolution of the opinio juris required for the establishment of a new rule.*¹⁸

This suggests that there is no reason for an *à la carte* refusal to the granting of binding quality to General Assembly resolutions, especially if they are declaratory of customary international law.

¹⁶ *Ibid*, p. 84.

¹⁷ *Ibid*, pp. 80-81.

¹⁸ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, ICJ Advisory Opinion, 8 July 1996, paragraph 70.

Let us not forget that the UN Charter is not at all shy about recognizing the significant role which the UN General Assembly can play on problems and matters directly or indirectly linked to international peace and security. According to Article 10, “The General Assembly may discuss any questions or any matters within the scope of the present Charter or relating to the powers and functions of any organs provided for in the present Charter.” In the light of the wide scope of this article, we can draw the conclusion, that the General Assembly has the legal entitlement to debate issues related to peace and security. Article 11 is indeed a confirmation of this interpretation in the specific context of international peace and security:

1. The General Assembly may consider the general principles of cooperation in the maintenance of international peace and security, including the principles governing disarmament and the regulation of armaments, and may make recommendations with regard to such principles to the Members or to the Security Council or to both.

2. The General Assembly may discuss any questions relating to the maintenance of international peace and security...

Conclusion

There is no denying that, for a very long time since the Cold War became a matter of history, the SC seems to have been “hijacked” by the US and Britain in the service of their imperial goals. The SC’s “negative” conception of peace is likewise a barrier to establishing meaningful links between security, justice and freedom. By contrast, the General Assembly has a more assuring record about linking security with other global issues and problems such as poverty and disarmament. The SC, as it stands, has sadly become a major obstacle to world peace. Therefore the General Assembly must be given new powers if the UN is to maintain its relevance with regard to international and civil wars, conflicts, threats and all forms of aggression. In the words of Muzaffar,

Empowering the General Assembly means bestowing it with the ultimate authority, as the representative organ of the UN, to decide on all matters pertaining to the resolution of conflicts...Even the imposition of economic sanctions against a state or the decision to take some other form of punitive action should be left to the General Assembly.¹⁹

¹⁹ Chandra Muzaffar, *Tehran Times*, Opinion Column, 12 August 2005.

BIBLIOGRAPHY

- Brecher, Jeremy. "Uniting for Peace", 2 April 2003, *Counterpunch*, <http://www.counterpunch.org/brecher04022003.html>
- Charter of the United Nations, 26 July 1945 (United Nations, New York).
- Hossain, Kamrul. "The Complementary Role of the United Nations General Assembly in Peace Management", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Vol. 4, No: 13, 2008, pp. 77-93.
- <http://www.unitedforpeace.org/article.php?id=3356>
- Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, ICJ Advisory Opinion, 8 July 1996.
- Muzaffar, Chandra. *Tehran Times*, Opinion Column, 12 August 2005.
- Muzaffar, Chandra. The UN: Sickly at Sixty, October 17, 2005, <http://www.just-international.org/article.cfm?newsid=20001117>.
- Note by the President of the Council, UN SCOR, 47th Session, UN Doc. S/23500, 1992)
- Schrijver, Nico J. "The Future of the Charter of the United Nations", *Max Planck UNYB*, Vol. 10, 2006, pp. 1-34.
- United Nations General Assembly Resolution 377, "Uniting For Peace", A/RES/377 (V), 3 November 1950.
- Weiss, Thomas G. "The Illusion of UN Security Council Reform", *The Washington Quarterly*, Vol. 26, No: 4, Autumn 2003, pp. 147-161.

Bağımsızlık Sonrası Dönemde Rus-Gürcü İlişkileri ve Kırılma Noktaları

Reha YILMAZ¹

Özet

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla başlayan süreçte Kafkaslarda Batı ile Rusya arasında büyük bir nüfuz mücadelesi başlamıştır. 11 Eylül olaylarının oluşturduğu havanın yardımıyla Çeçenistan problemini kolaylıkla halleden Rusya, Ermenistan'ı, Karabağ problemi gibi özel nedenlerin de etkisiyle kendine bağlamayı başarmıştır. Ancak, tarihi tecrübelerinin etkisiyle, Azerbaycan ve Gürcistan hızla Rus nüfuzundan uzaklaşarak Batı ile entegrasyonu tercih etmiştir. Özellikle Gürcistan, demokrasi, insan hakları ve iyi idarecilik, hukuk devleti konularında AB ile, NATO programları aracılığıyla ABD ile, ordunun modernizasyonu çerçevesinde de ABD ile yakın işbirliğine girmiştir. Bu ise Gürcistan'ı ister istemez Rusya ile karşı karşıya getirmiştir. Rusya ile ilişkilerini Azerbaycan kadar iyi yönetemeyen Gürcistan, Rusya ile Batı'nın nüfuz savaşlarının açık alanı olmuştur. Özellikle Putin'in iktidara gelmesiyle başlayan süreçte Gürcistan'ın Rus kontrolüne alınması amacıyla sosyal, ekonomik, askeri ve diplomatik birçok baskı unsuru kullanılmıştır. Bu baskılar içerisinde ayrılıkçı bölgelerin desteklenmesi en etkin unsur olmuştur. Ancak, bu baskılar Gürcistan'ın Batıyla entegrasyonunu hızlandırmış ve Gürcistan NATO üyeliğine resmen başvurmuştur. Bu sonuç, son dönemde hep geri adım atmak zorunda kalan Rusya'yı rahatsız etmiştir. Özellikle, Kosova'nın Sırbistan'ın kopartılarak bağımsızlığının tanınması, ayrılıkçı bölgeler sorununu Rusya için iyi bir hesaplaşma argümanı haline getirmiştir.

Anahtar kelimeler: *Gürcistan, Rusya, uluslararası çatışmalar, Abhazya, Güney Osetya.*

¹ Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, ryilmaz@karatekin.edu.tr

Russo-Georgian Relations on Period of After Soviet Union and Breaking Points

Abstract

After the process begun by the collapse of the Soviet Union a major power struggle between the West and Russia has begun in the Caucasus. Russia easily handled the problem of Chechnya with the help of the atmosphere that came into being by the events of September 11 and under the influence of special reasons, such as Nagorno-Karabakh problem Russia has managed to connect Armenia to itself. However, with the impact of the negative experiences of the history, Azerbaijan and Georgia quickly moving away from Russian influence has chosen integration with the West. Within the framework of close relation programs with the EU, in the matter of democracy, human rights, good governance and good management, the countries began to modernize their military structure with the U.S through the NATO programs and unavoidably they encountered with Russia. Georgia was unable to manage its relations with Russia as Azerbaijan did; therefore it became an open area of influence of the war between West and Russia. Especially in the process began with Putin's coming to power, in order to get Georgia under Russian control social, economic, military, diplomatic and some other pressure elements were applied. Despite all these pressures Russia could not get what her owns and even it has accelerated the integration of Georgia with the West and Georgia has applied to NATO membership. This result disturbed Russia that recently always forced to step back.

Keywords: *Georgia, Russia, international conflicts, Abhazia, South Ossetia.*

Giriş

Sovyetler Birliği döneminde Güney Kafkasya’da tedricen sağlanan barış ortamı, Sovyetler Birliği sonrasında yerini şiddetli siyasi, etnik ve askeri çatışmaya bırakmıştır. Etnik gurupları imparatorluk çatısı altında tutmaya çalışan Sovyet rejimi, komünist gücü ve Rus imparatorluk dönemine ait ekonomik ve politik unsurları kullanmıştır. Sovyet hükümetlerince halkların kontrol altında tutulması için büyük bir başarı ile uygulanan bu siyaset, Sovyetlerin ani yıkılışıyla birlikte tüm Avrasya coğrafyasında çözümlü oldukça zor ayrılıkçı etnik çatışmaların doğmasına sebep olmuştur.

Bu makalede, Kafkasya’da kazanımlarını yitirmek istemeyen Rusya ile, Rusya’nın emperyalist emellerinden kurtularak Batı ile bütünleşmek isteyen Gürcistan’ın siyasi mücadelesinin tartışılması amaçlanmaktadır. Gürcistan ile Rusya’nın siyasi ve diplomatik ilişkileri özellikle Sovyet sonrası dönemde kötüleşmiştir. Son döneme damgasını vuran, Güney Osetya’dan başlayarak tüm Gürcistan’a yayılan “Beş Gün Savaşı” bu problemin ulaştığı son noktayı açık olarak göstermektedir.

Bu makalede ayrıca, Batılı devletlerin, özellikle ABD’nin desteğiyle gerçekleştirilen “Gül Devrimi” sonucunda iktidar değişikliği yaşayan Gürcistan’da Rusya’ya karşı oluşan muhalefet, Rusya’nın buna karşı ortaya koyduğu tepkiler ele alınacaktır. Zira Gürcistan’daki Rusya’ya karşı tepkiler ilişkilerin kötüleşmesinin ana kaynağını oluşturmaktadır. Rusya’nın bu tepkilere karşı ayrılıkçı bölgelerin vasiliğine yönelmesi her iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. Güney Osetya Savaşı ise, iki ülke arasındaki ilişkileri sürdürülebilirlik noktasından uzaklaştırmıştır.

Aynı zamanda bu çalışmada, Çarlık ve Sovyet Dönemi’nde normal olan ilişkilerin sıcak çatışmaya dönüşmesinin temelinde hangi sebeplerin bulunduğu sorgulanacaktır. Ayrıca, bölgedeki çatışmada rol alan taraflar, bölgedeki faaliyetleri ve Rus-Gürcü ilişkilerine etkisi de ele alınacaktır. Zira yerel bir problem olarak gözüксе de gerek Dağlık Karabağ, gerekse Abhazya ve Güney Osetya sorunlarının doğuşunda ve bugüne kadar süregelmesinde uluslararası güçlerin önemli tesirleri olmuştur. Zira bölgede süregelen imtiyaz ve nüfuz savaşları bölge halklarının problemlerini çözmeye kendi başlarına kalmalarına imkan vermemektedir. Dış güçlerin desteğini aldığı düşünün taraflar, kalıcı çözüm noktasında uzlaşmaz bir tavır sergilemektedir.

1. Rus Dış Politikası ve Güney Kafkasya

Rusya, Sovyetler Birliği'nden sonra, Avrasya'nın geniş coğrafyasında farklı stratejiler izleyebilen bir devlet olarak uluslararası politikada yerini almıştır. Yeni dönemde Rus dış politikası genel olarak iki istikamette gelişmiştir. Bunlardan birincisi "Atlantikçi", diğeri ise "Avrasyacı" siyasettir. Atlantikçiler Rusya'nın geleceğinin Batı ile birlikte hareket etmekte olduğunu ileri sürerken, Avrasyacılar ise Rus çıkarlarının Avrasya'da etkin bir siyaset yürütmekle sağlanabileceğini savunmuşlardır.²

Rusya Federasyonu'nun kurulmasıyla birlikte iktidara gelen Atlantikçiler, ülkenin uluslararası kurumlara entegrasyonu da dahil, Batı ile ilişkilerini geliştirerek ekonomik kalkınmaya hız vermiştir. Yine bu dönemde, Rusya'yı demokrasi ve insan haklarına saygılı bir devlet haline dönüştürmek için değişim politikaları uygulanmaya başlamıştır. Bu çerçevede, öncelikle sosyalist ekonominin pazar ekonomisine dönüştürülmesi için çalışmalar başlatılmış, bu dönemde ülke iç sorunlara yöneldiğinden doğal olarak dış politikaya gereken önemi verememiştir.³ Bu politikanın doğal sonucu olarak, eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik dış politika, Rusya'nın öncelikleri arasında yer almamıştır.

Batı'nın küçük ortağı olmayı kabul etmeyen siyasi elitin yoğun muhalefeti, hükümetin ülkeyi ekonomik krizden çıkaramaması, aşırı milliyetçi hareketlerin hem Rusya, hem de eski Sovyet cumhuriyetlerinde artmasının olumsuz sonuçlarının ayrılıkçı ve etnik problemleri tetiklemesi sonucunda Atlantikçiler iktidarda fazla kalamamış, 1992'de iktidarı Avrasyacılar bırakmak zorunda kalmışlardır.⁴ Bu çerçevede, 1993 yılında "Yakın Çevre Stratejisi (YÇS)" kabul edilmiş ve uygulamaya konulmuştur. Bu strateji temelinde, 14 eski Sovyet cumhuriyetini tekrar imparatorluk bünyesine almayı hedeflemektedir. Bu nedenle, eski Sovyet cumhuriyetleri Rus dış politikasının önceliği haline gelmiştir. Rus dış politikası ve YÇS hedefleri 23 Nisan 1993 tarihinde yayınlanan Dış Politika Doktrini ile Kasım 1993'te kabul edilen Savunma Doktrini'nde belirtilmiştir.⁵ Söz konusu

² İhsan Çomak, "Rusya, Putin ve Avrasyacılık", *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, (Ed. İhsan Çomak), TASAM, İstanbul, 2006, s. 95-99.

³ Samuel P. Huntington, *Who are We? The Challenges to America's National Identity (Biz Kimiz? Amerikanın Ulusal Kimlik Arayışı)*, Çev: Aytül Özer, Global Yayın Ajansı, İstanbul, 2004, s. 10.

⁴ Fırat Purtaş, "Rusya'nın Orta Asyaya Yeniden Dönüşü", *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, (Ed. İhsan Çomak), TASAM, İstanbul, 2006, s. 163 vd.

⁵ Dmitri Trenin, "Russian Security Strategy Under Putin", November 2007, <http://www.gees.org/documentos/Documen-02695.pdf>. Erişim: 05.01.2010.

doktrinlerde Rus nüfuz bölgesinin sınırlarının korunması, yeni bağımsız cumhuriyetlerdeki Rus varlığının sürdürülmesi, Rusya dışındaki Rusların haklarının korunması öncelikli olarak ele alınmış, bu belgelerde eski Sovyet coğrafyası Rusya'nın "hayat sahası" olarak ilan edilmiştir.⁶

Avrasyacıların iktidara gelmesi ile birlikte Rus iç ve dış politikasının yönü tekrar değişerek, Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelmiştir. YÇS doktrinini kabul eden ve uygulamaya koyan Rusya, ABD'nin Kafkasya'ya sızmasını önlemek için Kafkas ülkeleri ile ikili ya da çok taraflı anlaşmalarla askeri varlığını devam ettirmeyi amaçlamıştır. Moskova, Taşkent Ortak Güvenlik Anlaşması'yla birlikte hem bölgedeki askeri gücünü daha da arttırmayı, hem de bölgedeki enerji kaynaklarının ve enerji nakit hatlarının kontrolünü elinde tutmayı hedeflemiştir. Ancak, Yeltsin döneminin ülke içi sorunlarla mücadelede yetersiz kalması nedeniyle, bu politikaya gereken önemi verilememiştir. Putin ile birlikte Avrasyacı politikalara hız veren Rusya'nın Kafkasya politikası 11 Eylül olayları ile birlikte değişmiştir. ABD'nin terörizmle mücadele çerçevesinde bölgeye yerleşmesine tepki olarak Rusya yeni Ulusal Güvenlik Doktrini'ni kabul etmiştir. Bu doktrinin açıklama metninde Batılı ülkelerin uluslararası sorunları tek taraflı olarak çözmeye çalışmalarından Rusya'nın duyduğu endişe ifade edilmiş, ayrıca devletin dış politikasında terörizmle mücadelenin önceliği vurgulanmıştır.⁷

Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik politikasının değişiminde 1999'da NATO'nun 50. kuruluş yılında aldığı genişleme ve geleneksel sorumluluk alanı dışına müdahale etme kararı da etkili olmuştur. Bu kararı bir tehdit olarak algılayan Rusya, 2000 yılında kabul ettiği Ulusal Güvenlik Doktrini'nde kendini küresel bir güç olarak ilan etmiş ve çok kutuplu bir dünyayı tercih ettiğini göstermiştir.

Bununla birlikte, Putin'in tam olarak Avrasyacı bir politika izlediğini söylemek de mümkün değildir. Putin, bir taraftan Ulusal Güvenlik Doktrini çerçevesinde eski Sovyet cumhuriyetlerini BDT içinde kaynaştırarak Rusya'ya bağlamaya uğraşırken, diğer taraftan Batılı kurumlarla yakınlaşmaya ve ekonomik entegrasyonu sağlamaya çalışmıştır. Bu konuda tek çekince Batı'nın BDT ülkelerinde Rusya aleyhine etki sahibi olmasıdır.⁸

⁶ Stephen Blank, "The Central Asian Dimension of Russo-Chinese Exercises", *Central Asia-Caucasus Analyst*, 21.09.2005.

⁷ Jyotsna Bakshi, "Russia's National Security Concepts And Military Doctrines: Continuity And Change", *Strategic Analysis*, Vol. XXIV, No. 7, 2001, p. 1278.

⁸ Kamer Kasım, "Rusya-Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki", *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, (ed. İhsan Çomak), TASAM, İstanbul, 2006, s. 234.

Putin’le birlikte Rusya’nın Güney Kafkasya siyasetinde önemli değişiklikler yaptığını yukarıda değinilmişti. Bu değişimin sebebi her ne kadar siyasi amaçlar olarak görülse de Rus güvenliği ve ekonomisi de bu değişimi tetikleyen unsurlar arasında yer alır. Zira bu dönemde:

1. Rusya’nın sorunlu bölgesi olan Kuzey Kafkasya doğrudan Güney Kafkasya ülkelerinin etki alanına girmiştir.

2. Güney Kafkasya devletleri ile siyasi ve askeri çatışma riski artmıştır.

3. Hazar havzası enerji kaynaklarının gelişen Rus ekonomisi için önemi artmıştır.

4. Global ve bölgesel güçlerin bölgeye ilgisi⁹ yoğunlaşmıştır. Bu da Rusya’nın bölgesel menfaatlerini doğrudan etkilemiştir.

Doğal olarak Güney Kafkasya’da sadece Ermenistan’daki askeri üslerle varlığını sürdüremeyeceğini anlayan Rusya, Putin’le birlikte ekonomik alanda da Güney Kafkasya ülkelerine ciddi bir hamle başlatmıştır. Askeri, siyasi ve stratejik gelişmelerin yaşandığı bu dönemde ekonomik unsurları kullanarak bölgeyi tekrar kazanmaya çalışmıştır.¹⁰ Bu dönemde Moskova, Rus firmalarının Güney Kafkasya devletlerinin enerji alanındaki devlet şirketlerinin özelleştirilmesi sürecine katılımını teşvik etmiş ve bu şekilde bölge ülkelerinin iç politika dinamiklerine etki etmeyi amaçlamıştır.¹¹ Öncelikle, Ermenistan’ın önemli ekonomik kaynaklarını satın alan Rusya,¹² Azerbaycan ve Gürcistan’a da aynı şekilde sızmaya çalışmıştır. 11 Eylül’ün uluslararası sahada oluşturduğu atmosferden istifade ederek Çeçenistan problemini halleden Rusya, Ermenistan’ı da kendine bağlamış ve Güney Kafkasya ülkeleri üzerinde ekonomik, askeri ve siyasi baskısını daha da arttırmıştır. Bununla birlikte, Batı’nın etkisiyle Rusya, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinde istediği sonuçları elde edememiş, yönetimleri değiştirememiştir.

1990’lı yıllardan itibaren Rusya Güney Kafkasya’daki etnik çatışmalara yakın ilgi göstermiştir. Bölgede askeri varlığını sürdüren Rusya, bir

⁹ Fatma Aslı Kelkitli, “Russian Foreign Policy in South Caucasus Under Putin” *Perceptions*, Winter 2008, p. 73.

¹⁰ Pavel Bayev, “Russia Refocuses Its Policies in Southern Caucasus”, *Working Paper Series*, No.1, July 2001.

¹¹ Ömer Kocaman, “Rusya’nın Ermenistan Politikası: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Doğru”, 18.02.2006, <http://www.turksam.org/tr/a797.html>. Erişim:11.04.2010.

¹² Vladimir Socor, “Armenia’s Reliance on Russia Increase After Putin’s Visit”, *Monitor*, Jamestown Foundation, Vol. 7, No. 171, 19 September 2001.

yandan merkezi hükümetlere baskı yaparak askeri üslerini korumaya çalışırken, diğer yandan etnik çatışmalarda aktif arabuluculuk yaparak ayrılıkçı yönetimleri korumaya almıştır. Aynı zamanda, çatışma bölgelerinde barış gücü bulundurarak bir bakıma problemlerin soğutulmasını ve ayrılıkçıların istekleri doğrultusunda gelişmesini de sağlamıştır.

Rusya, sözde de olsa Transkafkasya bölgesinin istikrarlı olmasını, ekonomik anlamda kalkınmasını ve çatışmaların sona ermesini istemektedir. Ancak, Rusya için önemli olan bölgede istikrar sağlanmasından çok, bu istikrarın kim tarafından sağlandığıdır. Rusya, bölgede ABD ve NATO'nun söz sahibi olmasına kesinlikle karşı olduğu için AB'nin Güney Kafkasya'daki varlığını ve etkinliğini tercih etmektedir.¹³ Özellikle Putin döneminde bölgedeki Rus çıkarlarının daha agresif biçimde korunduğunu, bu nedenle ABD karşıtlığının daha ciddi boyutta olduğunu söylemek mümkündür. Rusya, AB girişimlerine karşı değildir, hatta istikrarın sağlanmasında ve bölge ülkelerinin ekonomik kalkınmasında AB'nin oynadığı rol Rusya için memnuniyet vericidir. AB, Güney Kafkasya'da ekonomik bir aktör olduğu sürece Rusya için tehlikesiz bir ortak olmaya devam edecektir. AB'nin gelecekte siyasi ya da askeri anlamda geliştirdiği daha derin bir strateji, Rusya'nın onaylamayacağı bir durum olacaktır. Çünkü Rusya'nın bölgede siyasi anlamda tek etkin aktör olması oldukça önemlidir. Bu çerçevede Rusya, diğer global güçlerce bölgenin geleceğine yönelik stratejiler geliştirilmesine oldukça sert tepkiler vermiştir.

2. Rus-Gürcü İlişkilerinin Bozulmasını Tetikleyen Sebepler

Uzun yıllar ortaklık şeklinde devam eden Rus-Gürcü ilişkileri, Sovyetler Birliği sonrasında her iki devletin bağımsızlığıyla yeni bir döneme girmiştir. Rusya'nın Kafkasya'daki menfaatlerinin kilit noktasını oluşturan Gürcistan, Rus dış politikasının odak noktası haline gelmiştir.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Gürcistan'da Gamsahurya öncülüğünde milliyetçiler iktidara gelmiştir. Gamsahurya'nın önceliği bağımsızlıklarını ilan eden bölgeleri tekrar fiili olarak Gürcistan'la birleştirmek olmuştur.¹⁴ Bu amaçla Abhazya ve Güney Osetya'ya saldıran Gürcü ordusu her iki bölgede de beklemedikleri bir direnişle karşılaşmış, geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu iç savaşta, Rus ordusu ayrılıkçı bölge milis-

¹³ Sinem Kocamaz, "Avrupa Birliğinin Komşuluk Politikası Çerçevesinde Transkafkasya Ülkeleri ile İlişkileri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (QAKA)*, C. 2, No. 4, 2007, s. 75.

¹⁴ Stephen Jones, "Georgia: A Failed Democratic Transition", in I. Bremmer and R. Taras (eds.), *Nation and Politics in the Soviet Successor States*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, p. 295.

lerini desteklemekle kalmamış, doğrudan çatışmalara iştirak etmiştir. Bu sürecin sonunda, Rusya'nın aracılığıyla ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Ancak, Rusya bu şekilde ayrılıkçıların ümitlerini arttırmış, ayrılıkçı liderler Gürcistan'dan koparak Rusya ile birleşme yönünde iradelerini açık şekilde belirtmeye başlamışlardır. Diğer bir ifade ile Rusya'nın gerek askeri, gerekse siyasi desteği ile ayrılıkçı bölgeler problemi giderek daha da büyümüştür.¹⁵

Moskova, bölgede daha etkin olabilmek için Gürcistan'ın Abhaz, Oset ve Acar azınlık halklarıyla olan sorunlarında arabulucu olarak devreye girmeyi teklif etmiştir. Ayrılıkçı bölgeleri merkeze bağlayamayan Gürcistan, Moskova'nın ısrarlarına daha fazla dayanamaz. Rusya'nın ayrılıkçı yönetimlere doğrudan yardımda bulunduğu inanmasına rağmen Tiflis, Rusya'nın dikte ettirdiği şartlara uyararak 1993 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na girmek zorunda kalır.¹⁶

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) altında yeni bir birlik oluşturmaya çalışan Moskova, Ukrayna ve Gürcistan'da gerçekleşen devrimler ve sonrasında iktidara gelen hükümetlerin Batıya yönelmesi sonucunda siyasi ve askeri birlik isteklerini gerçekleştirememiştir. Ekonomik ve askeri alanda derinleşme sağlayamayan BDT'den Gürcistan resmen ayrılmıştır.¹⁷ 8 Ağustos'ta Gürcistan'la gerçekleşen savaş ve ardından iki ayrılıkçı bölgenin bağımsızlıklarının tanınması, zaten iyi olmayan Rus-Gürcü ilişkilerinin daha da kötüleşmesine sebep olmuştur.

BDT'ye Rusya'nın şartlarıyla ve zorla girmek, Gürcistan'da Rusya'ya karşı ciddi bir muhalefetin oluşması sonucunu doğurmuştur. Gürcistan'ın, Rusya'nın baskılarıyla 9 Eylül 1993'te Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne girmek zorunda kalması,¹⁸ ülkede Rus karşıtlığını daha da arttırmıştır. Gürcü hükümetler, ülkeyi Rusya'dan hızla uzaklaştırmak için çabalarken, Rusya da, Gürcistan'ı kendi etki alanlarında tutmak için çeşitli siyasi ve ekonomik uygulamalara gitmiştir. Rusya'nın bu yoğun baskısı

¹⁵ Steven F. Lobell and Philip Mauerci, *Ethnic Conflict and International Politics: Explaining Diffusion and Escalation*, Palgrave Macmillan, New York, 2004, p. 62.

¹⁶ Alexander Rondeli, 'Regional Security Prospects in the Caucasus', edited by G. K. Bertsch, *Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*, Routledge, New York and London, 2000, p. 50.

¹⁷ Radikal, 19.08.2008.

¹⁸ http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=678:rusya-nisiyatiffioerquetler-ve-kremlinin-stratejik-hesaplar&catid=104:analizler-rusya&Itemid=136.

Tiflis üzerinde ters etki yapmış, Gürcistan 1999 yılında Kremlin öncülüğündeki örgütten ayrılmıştır.¹⁹ Bu durum Rusya'nın Gürcistan'la hesaplaşma isteğini daha da arttırmıştır. Gürcistan ordusunun 8 Ağustos 2008 günü Güney Osetya'da başlattığı operasyon ve bu operasyona Rusya'nın verdiği tepki, her iki ülke arasında yaşanmakta olan mücadelenin zirvesini oluşturmuştur.

Aslında, iki ülke arasındaki ilişkilerin kötüleşmesini sağlayan başka faktörler de bulunmaktadır. Bu noktada, Güney Osetya sorununu tetikleyen ve her iki ülkeyi barışmaz düşmanlar haline getiren diğer sorunlara da değinmek yerinde olacaktır. Öncelikle, Gürcistan-Rusya ilişkilerinin gelişiminde Çeçenistan problemi önemli rol oynamıştır. Çeçenistan'lı ayrılıkçıların sık sık Gürcistan topraklarına kaçmaları, bunun yanısıra Gürcistan'daki Çeçen göçmenlerin Rusya karşıtı faaliyetleri ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Rusya, Gürcistan'ın Çeçenlere verdiği insancıl yardımları bile terörü destekleme olarak algılayarak sürekli şekilde Gürcü yönetimini suçlamıştır. Rusya, geride kalan sürede devamlı olarak bölgeye askeri müdahalede bulunabilmek için zemin oluşturmaya çalışsa da,²⁰ Gürcistan'ın Batılı devletlerle olan iyi ilişkileri Rusya'yı frenlemiştir. Çeçenistan sorununun yanı sıra diğer ekonomik ve siyasi sorunlar da iki ülkeyi sık sık karşı karşıya getirmiştir.

2.1. ABD ve NATO Yakınlaşması

Rusya'nın Gürcistan'a karşı sert bir politika izlemesinin temelinde yer alan bir başka konu, Gürcü- ABD yakınlaşması ve NATO'nun bölgedeki çalışmalarıdır. Rusya ve Gürcistan arasında uzun zamandır devam eden gerilimde bölgedeki ABD-Rusya çekişmesinin de önemli payı vardır. Sovyet sonrası dönemde Rusya, ABD'nin global politikalarına karşı verdiği mücadelede hep geri adım atmak zorunda kalmıştır.²¹ ABD çeşitli yollarla Rusya'nın vazgeçilmez menfaatlerinin bulunduğu coğrafyaya doğru genişlemeye başlamış ve Rusya'nın kırmızı çizgilerini geri adım atılması mümkün olmayacak şekilde ihlal etmiştir. Gürcistan'ın Rusya karşıtı faaliyetlerinin (enerji koridorları, ekonomik entegrasyon, çatışma psikolojisi

¹⁹ Turgut Demirtepe, "Etkinliği Sorgulanan Bir Örgüt Olarak KGAÖ", <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1668>, 02.09.2010.

²⁰ Stephen Sestanovich, "What Has Moscow Done?", *Foreign Affairs*, November/December 2008, Vol. 87, No. 6, p. 20 others.

²¹ Susanna Hast, "International Order, the Concept of Sphere of Influence and Russian Discourses", *NISA Conference: Power, Vision and Order in World Politic*, University of Southern Denmark, 23-25 May 2007.

ile ayrılıkçı sorunun çözümü, diğer yerel sorunlar) ABD tarafından koşulsuz desteklenmesi,²² ABD'nin bölge ülkelerine yönelik çeşitli alanlardaki girişimleri Rusya'nın bölgesel menfaatlerini tehdit etmiştir. Özellikle, Gürcistan'daki "Gül Devrimi" ve ardından Rusya'ya karşı ciddi başkaldırı Rusya'yı daha da sertleştirmiştir.²³ Kosova'nın, müttefiki Sırbistan'dan ayrılmasını önleyemeyen, ABD füzelerinin Çek Cumhuriyeti'ne ve Polonya'ya yerleştirilmesini durduramayan Rusya, Batı ile Gürcistan üzerinden hesaplaşmaya kararlı bir şekilde hazırlanmıştır. Son bir yılda bunu doğrulayan birçok olaya şahit olunmuştur. Özellikle, Gürcistan'ın hava sahası ihlal edilmiş,²⁴ ayrılıkçı bölgelere yakın yerleşim birimleri taciz atışına tutulmuş,²⁵ iç politika aktörleri kışkırtılarak siyasi bir kargaşa yaratılmış,²⁶ Gürcü yöneticiler hakarete uğramıştır.²⁷ Bununla birlikte Gürcistan, birçok alanda Rusya'ya bağımlı olmasına rağmen hızla Batıyla bütünleşmiş, ABD ile ilişkilerini güçlendirmeye daha da önem vermiştir. Nisan 2002'de Gürcistan'ın sınır güvenliğinin sağlanması ve silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için "Eğit ve Donat" programı çerçevesinde ABD ile ilişkilerini daha da geliştirmiştir.²⁸

Gürcistan'ın ABD ile giderek artan işbirliği Tiflis'i NATO üyeliği için cesaretlendirmiş, 2002 yılının Sonbahar'ında resmen NATO'ya başvurmuştur. Bu ise Rusya'yı daha da rahatsız etmiştir. Zira Rusya, Gürcistan'ın, Rus toprakları üzerinde keşif operasyonları yapabilecek NATO casus uçaklarına hava sahasını açmasını istememektedir.²⁹ Bu nedenle, Rusya NATO'nun bölgedeki girişimlerini sürekli protesto etmiş, zaman zaman

²² Gerard Libaridian, "A Reassessment of Regional Politics and International Relations in the South Caucasus", *Iran and the Caucasus*, Brill, Leiden, 2002, pp. 245-246.

²³ Bill Van Auken, "US-Russian Tensions in Caucasus Erupt into War", 06.10.2008; www.wsws.org/articles/2008/aug2008/ruge-a09_prn.shtml. Erişim: 12.03.2009.

²⁴ Information on the Press-Briefing Held by Permanent Representative of Georgia to the United Nations Irakli Alasania, 22.10.2007; http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=461&info_id=4960, 22 August 2007, u.t. Erişim: 11.03.2008.

²⁵ Information of the Georgian State Minister's Office for Conflict Resolution Issues, http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=461&info_id=4584, 27 June 2007; Statement of Georgian State Minister's Office on conflict resolution issues on blocking by the Tskhinvali regime of irrigating water supply to the villages of the region, http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=461&info_id=4639, 6 July 2007, u.t. Erişim: 11.03.2008.

²⁶ Reha Yılmaz, "Gürcistan'da İstikrar Arayışı: 5 Ocak 2008 Devlet Başkanlığı Ve 21 Mayıs 2008 Parlamento Seçimleri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C. 3, No. 5, Ankara, 2008, s. 187.

²⁷ Pravda Online, 03.10.2005, 29.09.2006, 20.07.2007; Kommersant, 20.07.2006.

²⁸ Eric A. Miller, "Morale of US-Trained Troops in Georgia is High, But US Advisors Concerned About Sustainability", *Eurasia Insight*, 5 May 2003.

²⁹ Jean-Christophe Peuch, "Russia: Moscow Concerned NATO Spy Planes May Use Georgian Airspace", RFE/RL, 11 Temmuz 2003.

tehdide varan söylemlerle NATO üyesi ülkeleri uyararak³⁰ bu rahatsızlığı açık şekilde dile getirmiştir.

2.2. Dünya Ticaret Örgütü Krizi

Gürcistan'ın, Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmak isteyen Rusya'ya şartlı destek vermesi de ilişkilerin kötüleşmesine etki eden bir başka sebeptir. Zira Gürcistan, bu konuda oluşturulmuş çalışma grubunun üyesi olarak Rusya'ya üç şart ileri sürmüştür:

1. Rusya'nın, ayrılıkçı bölgelerle Gürcistan'ın kontrol edemediği kapılardan ticaret yapmaya son vererek, yasal kapılardan ticaret yapması,
2. Yine bu ayrılıkçı bölgelerde bulunan Rus bankalarının yasadışı faaliyetlerinin durdurulması,
3. Rusya tarafından Gürcü mallarına uygulanan ambargonun kaldırılması.³¹

Bu talepler, Rusya tarafından, Rusya'nın devlet onuruna yakıştırılmamıştır. Gerçekte ise, Rusya'nın uyguladığı baskı politikasının bir parçası olan bu üç şartın yerine getirilmesi son derece zordur. Bu nedenle Rusya bu konuda Gürcistan'la restleşmeyi tercih etmiş ve karşı suçlamalarda bulunmuştur.

2.3. Doğalgaz Problemi

Rusya'nın Gürcistan'a yönelik politikasındaki çelişkiler, Putin'in Rusya devlet başkanı olmasıyla iyice artmıştır. Bir yandan Gürcistan ile ilişkileri geliştirmek istediklerini ifade eden Moskova yönetimi, diğer yandan bu ülke üzerinde ciddi baskılar uygulamaktadır. Özellikle, enerji tarifelerinin arttırılması, vize rejimi ve uluslararası terör konularında Gürcistan yönetimini kendi isteklerini kabul etmeye zorlar. Moskova, Şevarnadze döneminde Gürcistan'ın Rus gazına olan bağımlılığını kullanmaya çalışır. Zira o dönemde Rus şirketi Gazprom, Gürcistan'ın neredeyse tek enerji kaynağı, Rus "İntera" şirketi ise, Gürcistan içinde gaz dağıtım sistemini elinde tutmaktadır. Rus "EES Rossiya" elektrik şirketi de Gürcistan'ın en önemli elektrik şirketi olan Telasi'nin yüzde 75'ine sahiptir. Gürcistan üzerinde enerji alanında bu derece baskı gücüne sahip olan Rusya bu avan-

³⁰ Pavel K. Baev, "Can Russia Do It Alone in the Caucasus?" September-November 1997, <http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume2/September-November1997/CANRUSSIAIDOITALONEINTHECAUCASUS.pdf>, u.t. Erişim: 17.02.2009.

³¹ Kamil Ağacan, "Rus-Gürcü Gerginliği Kronikleşiyor", Şubat 2007, <http://www.asam.org.tr/temp/temp321.pdf>, u.t. Erişim: 23.02.2009.

tajını kullanmaktan çekinmemiştir. Bu çerçevede Rusya, 2000 yılı Aralık ayından itibaren sağladığı doğalgazı periyodik olarak kesmiştir. Bu, 2000’li yıllarda Gürcistan’da çok önemli bir enerji krizinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.³²

2.4. Gürcistan’daki Rus Üsleri

Rus-Gürcü ilişkilerine etki eden bir diğer husus Gürcistan’da bulunan Rus askeri üsleridir. 1992 yılında başlayan Abhazya sorunu süresince Gürcü yetkililer Rusya’yı Abhazya’yı desteklemekle suçlamış ve Rusya’dan ülkedeki askerî üslerini tahliye etmesini istemiştir. Ancak, 1993 yılında Abhazya-Gürcü savaşında Gürcistan’ın yenilmesinden sonra başlayan ülke çapındaki ayaklanmalar sonucu, ülke bölünmenin eşiğine gelmiştir. Dönemin Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevarnadze bu isyanı bastırmak için Moskova’dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Bunun karşılığında Tiflis, 1995 yılında yapılan bir anlaşmayla, Gürcistan’ın BDT üyeliği yanı sıra, Gürcistan’daki dört Rus askerî üssünün ülkedeki varlıklarının 25 yıl daha uzatılmasına izin veren yeni bir anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır.³³ Ancak ikili ilişkilerdeki kötüleşme sonucunda Gürcistan bu süreyi azaltmış, hatta bu üslerin kapatılmasını istemiştir. 1999 yılında İstanbul’da gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Zirvesi’nde, Rusya 1 Temmuz 2001’de Vaziani (Tiflis yakınında) ve Guduata’ki (Abhazya’da) askeri üsleri kapatmayı kabul etmiştir. İstanbul Anlaşması’na göre, 2003-2004 yıllarında da Batum (Acaristan’da) ve Ahılkelek’deki (Güney Gürcistan’da) üslerin de kapatılması için görüşmelerin başlatılması öngörülmüştür. Buna rağmen Rusya, bu üslerin kapanmasını sürekli olarak geciktirmiş, hatta Batum ve Ahılkelek’deki askeri üslerin kapatılmasıyla ilgili görüşmeleri yarıda kesmiştir. Moskova, bu durumu Gürcistan’da politik istikrarı ve güvenliği sağlamak olarak gösterse de, bunun, üslerin NATO’nun eline geçmesini engellemeye yönelik bir çaba olduğu rahatlıkla söylenebilir.³⁴

2.5. Vize Rejimi

Rusya ile Gürcistan arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olan unsurlardan birisi de vize rejimidir. Rusya, Gürcistan’ın her geçen gün Batı’ya yaklaşması karşısında elinde tuttuğu en önemli kozlardan birini

³² Deniz Ulusoy, “Rusya-Ermenistan Enerji İlişkileri: Metsamor Nükleer Enerji Santrali Örneği”, 26 Mart 2007, <http://www.turksam.org/metsamor/a1257.html>, u.t. Erişim: 22.11.2008.

³³ İlyas Kamalov, “Sonu Olmayan Rus-Gürcü Gerginliği”, 2 Kasım 2007, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1835&kat1=42&kat2=>, Erişim: 21.10.2008.

³⁴ Khatuna Salukvadze, “The Struggle for the Remains of Geopolitical Weight: Russia Dodges Disengaging Militarily from Georgia”, *Analyst: Biweekly Briefing*, Vol. 21, Issue 23, 19 July 2001, p. 1.

kullanmaya karar vermiştir. Ülkede bulunan yüz binlerce Gürcü'yü yakından ilgilendiren vize rejimi uygulamasına başlamıştır.³⁵ Bu Gürcistan'ı doğrudan etkileyen bir uygulama olmuştur. Zira Gürcistan'a büyük ekonomik getirisi olan Rusya'da çalışan yüz binlerce Gürcü'nün ancak 5 bini yasal haklara sahiptir.³⁶ Yeni statüde ayrılıkçı bölge halkına Rusya'da vizesiz yaşama ve seyahat hakkı verilmiştir. Bu düzenleme genel anlamda Gürcistan üzerinde bir başka baskı unsuru olmuştur. Zira bu uygulama, bir bakıma ayrılıkçı bölgeleri, ayrı bir uluslararası unsur olarak kabul etme anlamına gelmektedir. Bu gelişmeler sonucunda toplanan Gürcistan Parlamentosu, Moskova'nın bu vize rejimi ile Gürcistan'a karşı açıkça yayılmacı ve emperyalist politikalar izlediğini ve sonunda Abhazya ve Güney Osetya'nın ilhak edileceğini iddia etmiştir.³⁷

Rusya, her ne kadar bu uygulamayı, yaklaşık beş yüz bin olduğu tahmin edilen Gürcü işçiler vasıtasıyla hükümete isteklerini kabul ettirmek için baskı yapmak için başlatsa da, ilerleyen zaman sürecinde gelişmeler tam tersi olmuştur. Gürcü hükümeti tarafından bu uygulama Rusya'ya karşı kullanılmıştır. Bu durum özellikle iç politika aracı olarak kullanılmış, bu uygulama, ülkedeki işsizliğin artmasının, yoksulluğun büyümesinin ve Gürcistan ekonomisinin zayıflamasının sebebi olarak gösterilmiştir.³⁸

2.6. Diplomatik Kriz

İki ülke arasında karşılıklı uygulamalardan dolayı gergin olan ilişkiler, 28 Eylül 2006'da Gürcistan'da altı Rus subayı ile on bir Gürcü vatandaşının Rusya lehine casusluk suçlamasıyla tutuklanmalarının ardından daha da kötüleşmiş, diplomatik kriz ortaya çıkmıştır. Gürcistan yetkililerinin olayla ilgili Rusya karşıtı açıklamaları üzerine Moskova, Gürcistan Büyükelçisi Vyacheslav Kovalenko'yu Moskova'ya çağırmıştır. Rusya, ayrıca bu ülkeyle olan kara, hava, deniz ve demiryolu bağlantısını kesmiş, posta hizmetlerini durdurmuştur. Bunun yanısıra Gürcistan'a para transferinin durdurulması yönünde de karar almıştır. Sadece 2006 yılının ilk altı ayında

³⁵ Vladimir Mukhin, "Tension Still Strong between Russia, Georgia", *The Russia Journal*, No. 91, 9.12.2000, <http://www.russiajournal.com/node/4309>, u.t. Erişim: 03.04.2009.

³⁶ Kamalov, "Putin'in Zirvesi", <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1052&kat1=&kat2=1>, Erişim: 23.07.2006.

³⁷ "The Statement of the Parliament of Georgia on the Introduction of Visa Regime Between Russia and Georgia", 24.11.2000, http://intranet.parliament.ge/statements/parl_24.11.00_en.htm. Erişim: 05.04.2009.

³⁸ Peter Baker, "For Georgia, Russia Remains An Intimidating Neighbor: Visa Requirement Seen as Moscow's Latest Power Play", *Washington Post*, 6 May 2001.

Rusya'dan Gürcistan'a 220 milyon dolar transfer edildiği³⁹ düşünüldüğünde, bu uygulamanın Gürcistan'a etkisi daha iyi anlaşılacaktır. Rusya'dan Gürcistan'a transfer edilen yıllık paranın Gürcistan'ın bütçesinin yüzde 20'sini oluşturduğu açık olarak görülmektedir. Ancak, Vladimir Putin, Gürcistan'ın Rusya'dan daha fazla uzaklaşmaması düşüncesiyle büyükelçiyi görevine tekrar göndermiştir.⁴⁰ Gürcistan'ın, Rus subaylarını AGİT aracılığıyla Rusya'ya teslim etmesiyle bu kriz sonuçlandırılmışsa da, iki ülke arasındaki ilişkilerin normal seyrine dönmesi mümkün olmamıştır.

2.7. Ülke Liderliğinin Davranışları

Rus Barış Gücü askerleri ile Gürcü polisi arasında Abhazya'da yaşanan krizden hemen sonra Gürcistan Devlet Başkanı Mikhail Saakaşvili'nin olay yerine gitmesi ve şova dönüşen beyanatlar vermesi iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Saakaşvili'nin olaya ilişkin açıklama ve davranışları iki ülke arasındaki problemleri çözmekten ziyade, daha çok iç politikaya yönelik adımlar olarak değerlendirilmelidir. Zira son dönemde, muhalefetle sorunlar yaşayan, politik amaçları için insan kaçırma ve öldürmekle suçlanan Mikhail Saakaşvili'nin, gerek siyasi geleceği, gerekse ülkenin yaşadığı sosyal ve ekonomik sorunları unutturmak adına bu olayları bilinçli olarak büyüttüğü söylenebilir.⁴¹

Bu gelişmeler, Rusya ve Gürcistan tarafından tamamen farklı şekilde algılanmıştır. Rusya tarafı Tiflis'i, Gürcistan topraklarında teröristlere karşı gerekli güvenlik önlemlerini almamakla; Gürcistan tarafı da Moskova'yı Kafkaslardaki emperyalist emellerini yeniden tesis etmekle suçlamıştır.⁴² Gelişmelere bakıldığında Rusya'nın Gürcistan'a ciddi bir ders vermek istediği açık olarak gözükmektedir. Zira Saakaşvili Batı'dan aldığı destekle sürekli olarak Rusya'yı suçlayarak, totaliter bir mantığa sahip olan Rus yöneticilerin sinir duvarlarının aşınmasına sebep olmuştur. Hatta çatışma bölgelerinde zaman zaman şova dönüşen krizlerle Rusları uluslararası arenada zor durumlara düşürmüştür. Gürcistan yöneticilerinin aşırıya kaçan beyanatları,⁴³ BDT toplantılarında sürekli olarak sergilediği uzlaşmaz

³⁹ Nerdun Hacıoğlu, "Rusya Köprüleri Attı", 03.10.2006, www.hurriyetusa.com/haber/yazdir.asp?id=9878. Erişim: 11.04.2009.

⁴⁰ "Rusya Gürcistan Karşısında Geri Adım Attı", www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1372&kat1=42&kat2=. Erişim: 04.05.2009.

⁴¹ Yılmaz, agm, s. 185.

⁴² Oktay F. Tanrısever, "Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?", 03.11.2007, http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_08.html. Erişim: 10.02.2009.

⁴³ "Gürcistan'da Eylemlere Son", 07.11.2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/11/071109_georgia_update.shtml. Erişim: 12.10.2008.

tavırları,⁴⁴ Türkiye ve Azerbaycan ile bölgesel ekonomik bir birliğe yönelerek, Kazakistan gibi Rusların yakın dostlarını da bu birliğe girmeleri yönünde teşvik etmesi ve GUAM gibi BDT'ye alternatif yapılanmalarla Rusya'yı sürekli olarak rahatsız etmiştir.

3. Altı Gün Savaşı ve Sonrası

Rusya Gürcistan'ı işgal ederken, Batının özellikle de Amerika'nın başka ülkeleri işgal ederken kullandığı argümanları kullanmıştır. Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev ve Başbakan Putin: "Güney Osetya'ya asker göndermemizin sebebi bölgede barışı temin etmektir"⁴⁵ diyerek, uluslararası toplumun değer verdiği temel ilkeleri öne sürmüştür. Ayrıca Gürcistan sürekli olarak etnik temizlik yapmakla suçlanmıştır.⁴⁶ Ancak Rus askeri birliklerinin tartışmalı bölgelerin dışına çıkması ve çatışmaların Tiflis, Marneuli, Poti, Qardabani, Gori, ve Vaziani⁴⁷ şehirlerine sıçramasıyla birlikte Rusya'nın gerçek niyeti anlaşılmıştır. Bunun barış operasyonunun ötesinde bir savaş olduğu açık şekilde görülmüştür.

Rusya'nın Gürcistan içlerine doğru ilerlemesinin arkasında gizli, bir başka niyetin bulunduğunu görmek gerekir. Zira Kosova konusunda sınırların her iki tarafın rızası olmadan değiştirilemeyeceğini ileri sürerek, Kosova'nın bağımsızlığına kesin olarak karşı çıkan Rusya, Güney Osetya operasyonu ile Gürcistan'ı her iki bölgenin bağımsızlığını tanımaya zorlamıştır. Böylelikle kendi tezlerini güç yoluyla da olsa uluslararası arenada kabul ettirmeyi amaçlamıştır. Gürcü şehirlerinin ağır bombardımanı, sivililerin açık olarak hedef alınması, ülkeye daha çok sayıda Rus birliklerinin sevki, denizden abluka, bunu olabildiğince kısa sürede sağlamaya yönelik çabalardır. Gürcistan'ı herhangi bir yolla yanına alamayacağını gören Rusya, bu iki bölgeyi Gürcistan'dan koparmak suretiyle ülkeyi zayıflatma, iç siyasette bu hususun ciddi bir politika argümanı olmasını sağlama ve böylece tamamen Batıya yönelmiş mevcut hükümetin iktidardan uzaklaştırılmasına zemin hazırlamayı amaçlamıştır.

⁴⁴ Information for the Press of Ministry of Foreign Affairs of Georgia, 31.09.2007, http://mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=461&info_id=5272. Erişim: 12.10.2008.

⁴⁵ "Transkript: CNN Interview With Vladimir Putin", CNN, 29.08.2008, <http://edition.cnn.com/2008/WORLD/europe/08/29/putin.transcript/index.html>. Erişim: 13.09.2008. "В Москве не верят в то, что Грузия будет соблюдать условия согласованного плана урегулирования", 14.08.2008, <http://www.interfax.ru/politics/news.asp?id=27237&sw=%E3%F0%F3%E7%E8%FF&bd=14&bm=8&by=2008&ed=14&em=8&ey=2008&secid=0&mp=0&p=1>, u.t. Erişim: 23.11.2008.

⁴⁶ "Грузия активизирует диверсионную деятельность в Южной Осетии", Росбалт-Кавказ, 18.08.2008, <http://www.rosbalt.ru/2008/08/18/514712.html>. Erişim: 23.11.2008.

⁴⁷ "Georgia-Russia Conflict Timeline (Includes South Ossetia and Abkhazia)", 15.01.2009, <http://www.rusi.org/go.php?structureID=S433ACCE7CB828&ref=C48A08074B93E4>. Erişim: 23.11.2008.

Bununla birlikte, Saakaşvili'nin bu krizi iyi yönettiği söylenebilir. Zira Saakaşvili uluslararası medyayı kullanarak problemin kendi söylemleriyle duyurulmasını sağlayabilmiştir. Ayrıca, verdiği beyanatlarda, demokrasi-nin bölgedeki koruyucusu rolünü üstlenmiş ve sürekli olarak Rusları işgalci, demokrasi düşmanı olarak suçlayarak,⁴⁸ onların ulusal ve uluslararası kamuoyu önünde suçlu olarak hüküm giymelerini başarmıştır. Bu durum, hem Batının ilgisini kazanmasını, hem de uluslararası güç odaklarının dikkatinin Gürcistan'a yönelmesini sağlamıştır. Aynı zamanda, Rus yöneticilerin oç alma duygusuyla aşırı güç kullanmalarına zemin hazırlamıştır.

Şu an itibariyle Gürcistan ve Rusya ilişkilerinin en önemli noktasını ayrılıkçı bölgeler oluşturmaktadır. Zira diğer bir çok problem bu problemle doğrudan ya da dolaylı bir bağlantı içindedir. Milliyetçi Gürcü yönetimlerinin Rusya'ya karşı yanlı tutumlarının doğal bir sonucu olarak Rusya yönetimi, Güney Osetya'daki ayrılıkçılara ılımlı yaklaşırken, Gürcü hükümetlerine karşı katı bir politika yürütmüştür. Diğer yandan, Rusya'nın o dönemdeki dış politikasının Kafkasya ayağının önemli bir unsuru olan Gürcistan'ı kaybetmeyi göze alamayan Rusya, Gürcistan'ın istikrarlı ve bağımsız bir ülke olmasına büyük önem verdiğini dile getirmekten de geri kalmamıştır.⁴⁹ Bir bakıma Rusya bölgenin kendisinin nüfuz alanı olduğunu ve bölgesel problemlerin Rusya'nın katılımı olmaksızın çözülemeyeceğini fiili olarak göstermeye çalışmıştır.

Kafkasya'da Güney Osetya merkezli yaşanan son gelişmeler, Rusların ciddi çabalarla oluşturduğu dondurulmuş ayrılıkçı bölgeler sorununun bölge barışı için ne kadar tehlikeli olduğunu açık olarak göstermiştir. Aslında Gürcistan ile Rusya arasındaki bu gerilim Rusya'nın maskesinin düşerek gerçek yüzünün görülmesine yaramıştır. Rusya'nın, Amerika ve Avrupa'nın yanında demokrasi, insan hakları, barış ve uzlaşma kahramanı olmak için verdiği gayretin ne derece göstermelik olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Emperyalist imparatorluk kültürünün devlet karakteri haline geldiği Rusya'nın her olayda güç kullanarak problemlerin halline yönelmesi, irade dışı bir refleks olarak bir kez daha kendini göstermiştir. Bugün gelinen noktada Rusya, demokratik bir ülkeyi işgal ederek uluslararası arenada güvenilirliğini ve itibarını yitirmiştir. Böylelikle, Batılı ül-

⁴⁸ "The President of Georgia Mikheil Saakashvili Addressed Georgian Population in Front of the Parliament Building Together With the European Leaders", 12.08.2008; <http://www.president.gov.ge/?l=E&m=0&sm=3&st=10&id=2707>. Erişim: 03.01.2009.

⁴⁹ Oktay F. Tanrısever, "Sovyet-Sonrası Dönemde Rusya'nın Kafkasya Politikası", *Türkiye ve Komşuları*, (der. Mustafa Türkes ve İlhan Uzgel), İmge Yayınları, Ankara, 2002, s. 386 vd..

keler Rusya'yı uzlaşma kültüründen uzak, Batılı değerleri tehdit eden bir güç olarak yeniden tanımlamıştır.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra Kafkasya'da tarihi düşmanlıklar canlanmış, Kafkas halkları bağımsızlık arayışlarına girmişlerdir. Bağımsızlık arayışları beraberinde savaş düzeyine ulaşan siyasi çatışmaları (Abhazya, Güney Osetya, Dağlık Karabağ) getirmiştir. Bu çatışmaların sonucunda binlerce insan ölmüş ya da yaralanmış, onbinlerce insan mülteci durumuna düşmüş, milyarlarca dolar değerinde maddi zarar ortaya çıkmıştır. Bu sonuçların ortaya çıkmasında, ayrılıkçı yönetimlerin iç ve dış desteklerle gösterdiği direnç kadar, merkezi yönetimlerin orantısız güç kullanması da etkili olmuştur.

Kafkasya'da ortaya çıkan bu problemlerin ortak noktalarından birisi, perde arkasında aynı uluslararası aktörün, Rusya'nın yer almasıdır. Sovyet sonrası dönemde bölgedeki nüfuzunu yitiren Rusya etnik çatışmaları körükleyerek, kendisiyle ters düşen bölge ülkelerini baskı altına almak istemiştir. 11 Eylül sonrası esen rüzgârın yardımıyla Çeçen problemini kolaylıkla çözen Rusya, Güney Kafkasya'yı da etkisi altına alabilmek için farklı uygulamalara müracaat etmiştir. Her ne kadar Ermenistan'ı Rusya'nın bir parçası haline getirmeyi başarsa da, Azerbaycan ve Gürcistan hızla Rusya'dan uzaklaşarak Batılı kurumlarla entegrasyonu tercih etmişlerdir. Bu durum, bölgede stratejik menfaatleri bulunan Rusya'yı daha sert tedbirler almaya itmiştir. Bu amaçla, ayrılıkçı yönetimleri sosyal, ekonomik, siyasi ve diplomatik düzeyde desteklemiştir. Özellikle Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Rusya, ayrılıkçı bölge yönetimlerine olan desteğini daha da artırmıştır.

Gürcistan-Rusya ilişkileri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) sonrasında büyük sorunlar yaşamıştır. Rusya jeopolitik açıdan stratejik bir konumda bulunan Gürcistan'ı kontrol altına almaya çalışırken, Tiflis ise Rusya'dan kurtuluşun yollarını aramıştır. Tiflis bu çerçevede, AB ile iyi komşuluk ilişkileri kapsamında birçok ortak projeye girmiş, ABD ve NATO ile işbirliğine giderek ülkenin askeri yapısının modernizasyonuna hız vermiştir. Rusya, ABD ve NATO'nun kendi nüfuz alanına bu derece sokulmasından rahatsız olmuş ve Gürcistan'a karşı ciddi manada tazyike başlamıştır. Bir yandan Tiflis'e karşı ekonomik yaptırımlar uygularken, diğer yandan siyasi baskı yoluyla Gürcü yönetimini Rus isteklerini kabule

zorlamıştır. Gerektiğinde diplomatik usullerle uluslararası alanda da baskı oluşturmanın yollarını aramıştır. Ancak Moskova'nın Gürcistan üzerindeki en büyük etkisi ayrılıkçı bölgeler sorununda karşımıza çıkmıştır.

Ayrılıkçı bölgeler Abhazya ve Güney Osetya sorunu SSCB sonrasında doğmuş, Rusya'nın tesiriyle büyümüş ve çözülemez bir hale gelmiştir. Problemin doğuşundan bugüne, Rusya, doğrudan ayrılıkçı yönetimlerin yanında yer almıştır. Ayrılıkçı bölgelerle ekonomik ilişkiye girmiş, bölge halklarına serbest ticaret hakkı vermiştir. Bölgelerin kalkındırılması için Rus bütçesinden para ayrılmış, mali ve idari yardımlar yapılmıştır. Ayrıca, Gürcistan halkına vize uygulanırken, ayrılıkçı bölge halklarına Rusya'da serbest seyahat ve ticaret hakkı verilmiştir. En önemlisi, bölge halklarına Rus vatandaşlığı verilerek, bir anlamda bölgeler fiili olarak Gürcistan'dan kopartılmış, Rusya'nın bir parçası haline getirilmiştir. Diğer yandan, Gürcistan'ın bölgeye müdahalesini önlemek amacıyla BDT aracılığıyla bölgede barış gücü adı altında askeri birlikler yerleştirmiştir. Bu birlikler, barış gücünden ziyade ayrılıkçı bölgelerin ordusu gibi hareket etmiş ve zamanla doğan askeri çatışmalarda ayrılıkçı güçlerin yanında yer almıştır.

Rus-Gürcü ilişkilerinin bu derece kötüleşmesinin perde arkasında Batı ile Rusya'nın hesaplaşmasının bulunduğu söylemek de pek yanlış olmayacaktır. ABD'nin NATO aracılığıyla Rusya'nın nüfuz bölgelerine doğru ilerlemesi, Çek Cumhuriyeti ve Polonya'ya füze rampaları yerleştirilmesi, Kosova'nın Sırbistan'dan kopartılarak bağımsızlığının tanınması ve sonunda Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya üyelik için müracaat etmeleri Rusya'yı Batı ile hesaplaşma noktasına getirmiştir. Gürcistan bu hesaplaşmanın açık alanlarından birisi olmuştur.

Gürcistan'ın NATO'nun II. Bükreş Zirvesi'nde ayrılıkçı bölgeler sorunu nedeniyle üyeliğe kabul edilmemesi, Rusya'ya bu hesaplaşma için iyi bir imkân vermiştir. Zira Gürcistan NATO üyeliğinin en büyük engeli olarak gözüken ayrılıkçı bölgeler sorununu halledebilmek için Güney Osetya'ya karşı operasyona başlamış, bölge halkıyla beraber Rus barış gücü askerleri de ölmüştür. Bunun üzerine Rusya, bölgede barışın temini ve vatandaşların hayat güvenliğini sağlamak amacıyla karşı operasyon başlatmış, hızla Güney Osetya'da Rus hâkimiyetini sağlamıştır. Ancak, askeri operasyon bununla bitmemiş, Rus birlikleri Gürcistan topraklarına girerek çatışmanın savaş boyutlarına çıkmasına sebep olmuştur. Kısa sürede Gürcistan'ı işgal eden Ruslar, ayrılıkçı bölgeler sorununda doğrudan taraf olmakla kalmamış, bölgenin bağımsızlığını tanıyarak, Güney Osetya'yı tamamen Tiflis'ten koparmıştır.

KAYNAKÇA

- ‘Грузия активизирует диверсионную деятельность в Южной Осетии’, Росбалт-Кавказ, 18.08.2008, <http://www.rosbalt.ru/2008/08/18/514712.html>. Erişim: 23.11.2008.
- “Georgia-Russia Conflict Timeline (Includes South Ossetia and Abkhazia)”, 15.01.2009, <http://www.rusi.org/go.php?structureID=S433ACC E7CB828&ref= C48A08074B93E4>. Erişim: 23.11.2008.
- “Gürcistan’da Eylemlere Son”, 07.11.2007, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/11/071109georgia_update.shtml. Erişim: 12.10.2008.
- “Rusya Gürcistan Karşısında Geri Adım Attı”; www.asam.org.tr/tr/yazi-goster.asp?ID= 1372&kat1=42&kat2=. Erişim: 04.05.2009.
- “The President of Georgia Mikheil Saakashvili Addressed Georgian Population in Front of the Parliament Building Together With the European Leaders”, 12.08.2008, <http://www.president.gov.ge/?l=E&m=0&sm=3&st=10&id= 2707>. Erişim: 03.01.2009.
- “The Statement of the Parliament of Georgia on the Introduction of Visa Regime Between Russia and Georgia”, 24.11.2000, http://intranet.parliament.ge/statements/parl_24.11.00_en.htm. Erişim: 05.04.2009.
- “Transkript: CNN Interview with Vladimir Putin”, *CNN*, 29.08.2008, <http://edition.cnn.com/2008/WORLD/europe/08/29/putin.transcript/index.html>. Erişim: 13.09.2008.
- “В Москве не верят в то, что Грузия будет соблюдать условия согласованного плана урегулирования”, 14.08.2008, <http://www.interfax.ru/politics/news.asp?id=27237&sw=%E3%F0%F3%E7%E8%FF&bd=14&bm=8&by=2008&ed=14&em=8&ey=2008&secid=0&mp=0&p=1>, 14.08.2008. Erişim: 23.11.2008.
- Ağacan, Kamil. “Rus-Gürcü Gerginliği Kronikleşiyor”, Şubat 2007, <http://www.asam.org.tr/temp/temp321.pdf>, u.t. Erişim: 23.02.2009.
- Auken, Bill Van. “US-Russian Tensions in Caucasus Erupt into War”, August 2008, www.wsws.org/articles/2008/aug2008/ruge-a09_prn.shtml-06.10.2008. Erişim: 12.03.2009.

- Baev, Pavel K. "Can Russia Do It Alone in the Caucasus?", 17.02.2009, <http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume2/September-November1997/CANRUSSIADOITALONEINTHECAUCASUS.pdf>. Erişim: 03.12.2009.
- Baker, Peter. "For Georgia, Russia Remains an Intimidating Neighbor: Visa Requirement Seen as Moscow's Latest Power Play", *Washington Post*, 6.05.2001.
- Bakshi, Jyotsna. "Russia's National Security Concepts and Military Doctrines: Continuity and Change", *Strategic Analysis*, Vol. XXIV, No. 7, 2001, pp. 12-78.
- Bayev, Pavel. "Russia Refocuses Its Policies in Southern Caucasus", *Working Paper Series*, No.1, July 2001.
- Blank, Stephen. "The Central Asian Dimension of Russo-Chinese Exercises", *Central Asia-Caucasus Analyst*, 21.09.2005.
- Çomak, İhsan. "Rusya, Putin ve Avrasyacılık", *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, (Editor Dr. İhsan Çomak), TASAM, İstanbul, 2006, s. 95-99.
- Hacıoğlu, Nerdun. "Rusya Köprüleri Attı", 03.10.2006, www.hurriyetusa.com/haber/yazdir.asp?id=9878. Erişim: 13.06.2009.
- Huntington, Samuel P. *Who Are We? The Challenges to America's National Identity (Biz Kimiz? Amerikanın Ulusal Kimlik Arayışı)*, Çev: Aytül Özer, Global Yayın Ajansı, İstanbul, 2004.
- Hast, Susanna. "International Order, the Concept of Sphere of Influence and Russian Discourses", *NISA Conference: Power, Vision and Order in World Politic*, University of Southern Denmark, 23-25 May 2007.
- Information for the Press of Ministry of Foreign Affairs of Georgia, 31.09.2007, http://mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=461&info_id=5272. Erişim: 12.10.2008.
- Information of the Georgian State Minister's Office for Conflict Resolution Issues, http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=461&info_id=4584, 27 June 2007.
- Information on the Press-Briefing Held by Permanent Representative of Georgia to the United Nations Irakli Alasania, 22.08.2007, http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=461&info_id=4960. Erişim: 11.03.2008.

- Jones, Stephen. "Georgia: a Failed Democratic Transition", in I. Bremmer and R. Taras (eds.), *Nation and Politics in the Soviet Successor States*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, pp. 288-310.
- Kamalov, İlyas. "Putin'in Zirvesi", <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1052&kat1=&kat2=1>. Erişim: 23.07.2006.
- Kamalov, İlyas. "Sonu Olmayan Rus-Gürcü Gerginliği", 02.10.2007, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=1835&kat1=42&kat2=>. Erişim: 21.10.2008.
- Kasım, Kamer. "Rusya-Ermenistan İlişkileri: Bölgesel Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki", *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, (ed. Ihsan Çomak), TASAM, İstanbul, 2006, s. 231-246.
- Kelkitli, Fatma A. "Russian Foreign Policy in South Caucasus Under Putin". *Perceptions*, Winter 2008, pp. 69-86.
- Kocaman, Ömer. "Rusya'nın Ermenistan Politikası: Tek Boyutlu Siyasetten Çok Boyutlu Siyasete Doğru", 18.02.2006, <http://www.turksam.org/tr/a797.html>. Erişim: 11.04.2010.
- Kocamaz, Sinem. "Avrupa Birliğinin Komşuluk Politikası Çerçevesinde Transkafkasya Ülkeleri ile İlişkileri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (QAKA)*, C. 2, No. 4, 2007, s. 65-95.
- Kommersant*, 20.07.2006.
- Libaridian, Gerard. "A Reassessment of Regional Politics and International Relations in the South Caucasus", *Iran and the Caucasus*, Brill, Leiden, 2002, Vol. 6, pp. 237-247.
- Lobell, Steven F. and Philip Mauceri. *Ethnic Conflict and International Politics: Explaining Diffusion and Escalation*, Palgrave Macmillan, New York, 2004..
- Miller, Eric A. "Morale of US-Trained Troops in Georgia is High, But US Advisors Concerned About Sustainability", *Eurasia Insight*, 5 May 2003.
- Mukhin, Vladimir. "Tension Still Strong Between Russia, Georgia", *The Russia Journal*, No. 91, 09. 12. 2000, <http://www.russiajournal.com/node/4309>. Erişim: 03.04.2009.
- Peuch, Jean-Christophe. "Russia: Moscow Concerned NATO Spy Planes May Use Georgian Airspace", *RFE/RL*, 11 July 2003.

Pravda Online, 03.10.2005, 29.09.2006, 20.07.2007.

Purtaş, Fırat. “Rusya’nın Orta Asyaya Yeniden Dönüşü”, *Rusya Stratejik Araştırmaları-1*, (Ed. İhsan Çomak), TASAM, İstanbul 2006, s. 163-187.

Rondeli, Alexander. “Regional Security Prospects in the Caucasus”, ed. by G. K. Bertsch, *Crossroads and Conflict: Security and Foreign Policy in the Caucasus and Central Asia*, Routledge, New York and London 2000, pp. 49-50.

Salukvadze, Khatuna. “The Struggle for the Remains of Geopolitical Weight: Russia Dodges Disengaging Militarily From Georgia”, *Analyst: Biweekly Briefing*, 18 July 2001.

Sestanovich, Stephen. “What Has Moscow Done?”, *Foreign Affairs*, November/December, 2008, Vol. 87, No. 6, pp. 15-23.

Socor, Vladimir. “Armenia’s Reliance on Russia Increase After Putin’s Visit”, *Monitor*, Jamestown Foundation, Vol. 7, No. 171, 19 September 2001.

Statement of Georgian State Minister’s Office on Conflict Resolution Issues on Blocking by the Tskhinvali Regime of Irrigating Water Supply to the Villages of the Region, 06.07.2007, http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=461&info_id=4639. Erişim: 11.03.2008.

Tanrısever, Oktay F. “Rusya - Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?”, 03.11.2007, http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_08.html, u.t. Erişim: 10.02.2009.

Tanrısever, Oktay F. “Sovyet-Sonrası Dönemde Rusya’nın Kafkasya Politikası”, *Türkiye ve Komşuları*, (der. Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel), İmge Yayınları, Ankara, 2002, s. 386-391.

Trenin, Dmitri. “Russian Security Strategy Under Putin”, November 2007, <http://www.gees.org/documentos/Documen-02695.pdf>. Erişim: 05.01.2010.

Ulusoy, Deniz. “Rusya-Ermenistan Enerji İlişkileri: Metsamor Nükleer Enerji Santrali Örneği”, 26 Mart 2007, <http://www.turksam.org/metsamor/a1257.html>. Erişim: 22.11.2008.

Yılmaz, Reha. “Gürcistan’da İstikrar Arayışı: 5 Ocak 2008 Devlet Başkanlığı ve 21 Mayıs 2008 Parlamento Seçimleri”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C. 3 No. 5, Ankara, 2008, s.181-190.

Kosova ve Makedonya Türk Ağızlarında Devrik Cümle Meselesi

Mustafa BALCI¹

Özet

Türkçenin Kosova ve Makedonya ağızlarındaki belirgin ve yaygın devrik cümle kullanımı ölçünlü dilden ve diğer ağızlarından ayrılan en bariz özelliğidir. Türkçenin Balkan dilleriyle olan ilişkisi beş yüzyılı geçmiştir. Bu süre zarfında Balkan dillerini etkileyen Türkçe aynı oranda olmasa da kendi de bölge dillerinden etkilenmiştir. Bu çalışmada Balkan ağızlarında, çok katmanlı etkileşim üzerinde durulmuş ve özellikle de Makedonya ve Kosova ağızlarında görülen devrik cümlelerin ortaya çıkış sebepleri üzerinde mütalaalarda bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Türkçe, Balkan dilleri, Kosova ve Makedonya ağızları, devrik cümle.*

¹ Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, mustafaballci@hotmail.com

Inverted Sentences in Macedonian and Kosovan Dialects

Abstract

The distinct and widespread use of inverted sentences in Kosovan and Macedonian dialects of Turkish language is their most salient characteristic distinguishing them from other standard dialects. Turkish has a long history of relationship with other Balkan languages of over five centuries. During this period, Turkish language that influenced Balkan languages has also been influenced by local languages, though not to the same extent. The present study focuses on the multi-layered interaction in Balkan dialects, and particularly deals with reasons for the emergence of inverted sentences in Macedonian and Kosovan dialects.

Keywords: *Turkish language, Balkan languages, Kosovan and Macedonian dialects, inverted sentence*

Giriş

Her dil, toplumsal katmanlarda farklılıklar gösterir. Bu katmanların değişik coğrafi alanlardaki yerel bölümlenmelerine ağız dendiği malumdur. Bir dilin ağızları arasındaki farklılıklar genelde ses, telaffuz, söz varlığı gibi düzeylerde kalır; çok baskın bir dilin etkisi söz konusu olduğunda söz diziminde de bazı farklılıklar görülmesi ihtimal dâhilindedir.

Türkçe, özellikle Batı Türkçesi, Osmanlılarla birlikte ulaştığı Avrupa içlerine kadar münasebet kurduğu bütün dillerden yapısal olarak farklılık gösterir. Doğuda Peştü, Urdu ve Farsçadan başlayarak Avrupa içlerindeki en uç örnek Boşnakçaya kadar bütün diller Hint-Avrupa dillerindedir. Doğuda Türkçeyi çok etkileyen Arapça da söz dizimi itibarıyla Hint-Avrupa dillerine benzemektedir.

Önceleri Farsça, ilerleyen yüzyıllarda doğrudan doğruya Arapça İslâm dininin hâkim dilleri olarak Müslüman Türklerin lisanını çok derinden etkilemiştir. Bu etki geneli itibarıyla söz varlığında yoğun bir şekilde gözlemlenirken söz diziminde hayli sınırlı kaldığı bilinmektedir. Daha çok tercüme metinler vasıtasıyla *ki*'li cümleler Türkçede kullanılır olmuştur. Bu tür yapılar Farsçada *ki*'li Arapçada da *illa*'lı cümlelerin tercümelerinde ortaya çıkmaktadır. Birçok Türk topluluğu İslâm dinini İranlılardan öğrenmelerinden dolayı Türkçedeki dinî literatürün, bilhassa bazı temel kavramların Farsça olduğu görülecektir: *Abdest* (Günümüz Farsçasında Arapça aslı kullanılmaktadır: *vudu*), *namaz* gibi. Bunun yanında Arapçadan Türkçe ve Farsçaya ortak olarak geçmiş kelimelerin ortaklıklarındaki koşutluk tam kestirilemese de bir noktadan sonra değişiyor. (Meşgul olmak anlamında Farsçada *şogl kerdan* kullanılırken Türkçede aynı kökten gelen başka bir kullanım tercih edilmiştir: *iştigal etmek*.)

Söz varlığındaki etkileşim ne kadar iki yönlü ve çok sayıda olursa olsun söz diziminde bu etki sınırlı kalmıştır. Bunun sebebi de Türkçenin “özne-tamlayıcı-yüklem” şeklindeki yaygın kullanımının kalıcı olarak değiştirilemiyor olması ve dolayısıyla Arapça ve Hint-Avrupa dillerindeki özne-yüklem-tamlayıcı şeklindeki yapının Türkçede baskın bir yapıya dönüşmemiş olmasındandır.

Bir insanın konuştuğu dile başka dillerden kelime almasının birçok sebebi olabilir ve bu alıntıların makul izahı da yapılabilir. Nitekim bütün diller arasında değişik oranlarda kelime alış verişi vardır.

Cümle yapısındaki değişikliğin izahı ne olabilir? Tercüme edilirken kaynak dildeki bazı yapılar mevcut söz dizimine eklenir veya uyarlanır. Nitekim “başka dillerle kültür alış verişine girdiği zamanlardan, yani Uygur devresinden itibaren birinci derecede dinî metinlerde aslına uygunluk isteği ile sözü sözüne tercüme sonunda Türkçeye sıra (paralel) söz ve cümle bağlama edatları (conjunction) ile çeşitli yardımcı cümleler ve bunları baş cümleye bağlayan edatların girdiği görülür.”² Türkçede *ki* edatının kullanıldığı yardımcı cümle kabul edilebilecek yapılar da Mansuroğlu’nun işaret ettiği “aslına uygunluk isteği” ile İslâmiyet’in kabulünden sonra Farsça ve Arapçadan dinî metinleri tercüme faaliyetleriyle birlikte görülmeğe başlanmış ve bugün yaygın olarak kullanılmaktadır. *Ki*’li cümlelerin varlığı Türkçedeki yaygın özne-tamlayıcı-yüklem yapısını değiştirmemiştir. Belki sıfat-fiil, zarf-fiil ve ad-fiillerin kullanımını kısıtlamaktadır, denilebilir. Bu tür yapıların kullanımı temel cümle yapısına tesir etmez. Bir dile giren yabancı unsurların hepsinin bir sebebi, dolayısıyla bir izahı olabilir ve bu yabancı unsurların dile girişi kendi konuşurları vasıtasıyla olacaktır.

Peki, bir insan kendi dilinin yapısını kendinden önceki nesillerin kullandığı söz diziminden farklı hâle getirebilir mi, bu mümkün müdür, böyle bir düşünce öne sürülebilir mi, makul bir izahı olabilir mi?

1. Rumeli Ağzları İçinde Kosova ve Makedonya Ağzlarının Durumu

Rumeli ağzları ses bilgisi, söz varlığı vs. dilbilgisel unsurların yanında cümle yapısı itibariyle de gerek İstanbul ve gerekse diğer Anadolu ağzlarından ayrılıklar gösterir. Bu ayrılıklar ilk göç anından itibaren oluşmağa başlamıştır. Çünkü karşılaşılan her yeni durum dile yeni anlamlar, imkânlar sunar. Varıp yerleştikleri yörenin yerlileri ile kurulan ilişkiler diller arası alış verişleri geliştirir ve zamanla iki veya çok dilliliğin ortaya çıkması ile diller arası geçişkenliğin meydana gelmesine zemin hazırlar.

² Mecdud Mansuroğlu, “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1955, Ankara, 1955, s. 59.

János Eckmann, Türkçenin Rumeli ağızları üzerine yapılan çalışmaları konuyla ilgili bir makalesinde ayrıntılı olarak zikretmiştir.³ Eckmann'ın zikrettiği çalışmaların biri de Gyula Németh'in Türkçede "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması" adıyla 1983 yılında yayımlanabilen, bu ağızların konuşulduğu mahallerin bizzat gezilerek hazırlanmasıyla ortaya çıkan araştırmasıdır.⁴ Németh'in makalesinin başlığı Bulgaristan ağızlarını kapsamasına rağmen Makedonya ve Bosna ağızlarına da temas etmiştir. Németh'in tasnifinde mühim bir coğrafya ve kendine has hususiyetleri ile dikkat çeken, aşağıda örneklerini vereceğimiz, Rumeli Türk ağızları içinde özgün bir yeri olan Kosova ağızları ve özellikleri yer almamaktadır.

Németh'in belirlediği Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından farklı kılan hususiyetler sekiz ayrı başlıkta kısaca şöyle sıralanabilir:

1. Kelime sonunda /ı/, /u/, /ü/ yerine /i/ ünlüsünün bulunması (*alti, oldi, köpri, orti* vs.),

2. Öğrenilen geçmiş zaman eki -mış, -muş/-müş yerine daima -miş ekinin kullanılması (*almış, kalmış, olmuş, ülmiş* vs.),

3. Doğu ağızlarındaki i sesinin ilk hecede ve kapalı heceler dışında /ı/ya dönüşmesi (*egilmek, verdik, evin, eteginde* vs.),

4. Eski Türkçedeki /ö/ ve /ü/nün /o/ /u/ya dönüşmesi (*boyle, dort, soz* vs.),

5. Makedonya ve Vidin'de (Bulgaristan'ın kuzeybatısında, Romanya Sırbistan üçgeninde) yapım ve çekim eklerinde kalınlık incelik uyumuna aykırılık görülmesi (*sarayler, yapmayler, satayler, lukumler, alirse, karşısine, atlardan, yalmışçe* vs.),

6. Eski Osmanlıca /ö/ sesinin darlaşması (*kupri, küpri, urdek, ürdek* vs.),

7. Eski Türkçedeki sedalı ve süreksiz damak ünsüzü /g/nin korunması (*dag, eger, buzagi* vs.),

³ János Eckmann, "Dinler (Makedonya) Türk Ağzı", *Age*, s. 190-204

⁴ Makalenin aslı Sofya'da "Zur Einteilung de Türkischen Mundarten Bulgariens" adıyla 1956 yılında yayımlanmıştır.

8. Şimdiki zaman kipi için *-yor* eki yerine *-y* ekinin kullanılması (*okuyusun, araysın, istey* vs.).

Kosova ağızları da Nemeth'in tasnifindeki Batı Balkan ağızlarından ayrılcı bazı özelliklere sahiptir:

1. Kelime başındaki sedasız öndamak ünsüzü /k/nin (ince k, kef) Erzurum ve Karadeniz ağızlarındaki gibi öndamak ünsüzü olan ve Arnavutçada /q/ ile gösterilen sese dönüşmesi: *çüpri*, Ttü 'köprü', 'çümür', Ttü kömür, *çel*, Ttü 'kel' vs. (Bazen kelime içindeki /k/ sesleri de /ç/ ye dönüşebiliyor: *içi*, Ttü 'iki'; *esçi* Ttü 'eski'; *erçen* Ttü erken vs.) Bu dönüşümde Arnavutçanın etkisi üzerinde düşünülebilir.

2. Kelime başındaki bir diğer sadalı ön damak ünsüzü olan /g/nin (ince g) ön damak ünsüzü /c/ye dönüşmesi: (*Cel-*, *cit-*, *cük* (Ttü gök) vs.)

3. Kelime sonlarında bulunan "ör" ses birliğinin ünlüsü /ö/nün, /e/ ye dönüşmesi: (*dert*, Ttü 'dört'; *ert-*, Ttü 'ört'; *adapter*, Ttü 'adaptör' vs.) İnce geniş yuvarlak ünlü /ö/ başka kelimelerde dar sıradan /ü/ sesine dönüşürken (köprü>çüpri) /ö/ ve /r/ sesleri yan yana geldiğinde /ö/ ünlüsü /e/ye dönüşüyor. Gör- fiili ise cür- şeklinde olduğundan kurallı bir /ö/ > /e/ değişiminden söz edilemese de bu yönde bir temayülden bahsolunabilir. Osman Nedim Tuna, bu hadisenin bir benzerini, "Türkçe bütün ö'lerin İran'daki Ebî Verdî şivesinde e olduğu" şeklinde 1984 Belleten'indeki makalesinde zikretmektedir.⁵

4. Kosova ağızları (Piriştine, Pirizren vd.) şimdiki zamanda diğer ağızlardan farklı olarak /y/yi düşürme temayülünde olduğundan dolayı yardımcı sesin zaman ekinin işlevini üstlenerek birden fazla şimdiki zaman ekinin ortaya çıkmasına yol açması: *veri*, *verim*, *celim*, *celisin*, *celi*, *ali*, *cidem*, *cidesin* (veriyor, veriyorum, geliyorum, geliyorsun, geliyor, alıyor, gidiyorum, gidiyorsun),

5. Kalın dar-yuvarlak ünlülerde ilerleyici benzeşme yoluyla genişleme görülmesi; *çocogom*, Ttü 'çocuğum', *yogorma* Ttü 'yoğurma' (ali yogormâ hamuri = hamuru yoğurmak için alıyor⁶); *oldogondan* Ttü 'olduğundan' ve Piriştine ağızında gelmek fiilindeki ünlülerin kalın-geniş

⁵ Osman Nedim Tuna, "Ebi Verdi: İran'da Bir Türk Diyalekti", *TDAY Belleten* 1984, Ankara, 1987.

⁶ Süreyya Yusuf, "Prizren Türkçesinin Tümce Yapısı", *Çevren*, Piriştine, Mart 1977.

yuvarlak sıraya dönüşmesi; *coldom* Ttü ‘geldim’ (Bi fukara karisi *colur* süpürsün orasını; treskalari alır cütürür evine yaksın)⁷ Bir fukaranın karısı, gelir orayı süpürür ve çıkan döküntüyü yakmak için evine götürür.

Balkan ağızları üzerine Eckmann’ın yazısından bugüne başka çalışmalar da yapılmıştır. Bunların ehemmiyet arz eden birkaçını; Mecdud Mansuroğlu,⁸ J. Eckmann,⁹ Ahmet Caferoğlu,¹⁰ Mefkûre Mollova,¹¹ Victor A. Freidman,¹² Ahmet Günşen¹³ ve Gürer Gülsevin¹⁴ şeklinde zikretmek mümkündür.

Makedonya’nın kendine has zengin dil malzemesi Kosova Türk ağızlarını gölgede bırakıyor diye düşünülebilir. Çünkü Doğu Makedonya’daki Yörük köylerinde yaşayan Türkler kendilerini tecrit edebilmişler ve dillerini koruyabilmişlerdir. Doğu Makedonya Yörük ağızları araştırma konusu olarak Rumeli’nde bölge dilleri ile karışmamış bir Türkçe için bulunmaz malzeme durumunda iken Üsküp, Kal-kandelen, Gostivar, Ohri gibi büyük şehirlerde çok dilli bir ortamda gelişen ve diller arası etkileşime muazzam örnekler barındıran mahallerdeki Türk ağızları Kosova’yı sütre gerisinde tutmuş olmalıdır.

⁷ Ahmet Cangür, *Priştine Türk Halk Ağızı Üzerinde Sözdizimi Araştırması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Priştine, 2008, s. 185

⁸ Mecdud Mansuroğlu, “Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri”, *TDAY Belleten*, Ankara, 1960, s. 181-187.

⁹ J. Eckmann, “Kumanova (Makedonya) Türk ağızı”, *Németh Armağanı*, Ankara, 1962, s. 111-144.

¹⁰ Ahmet Caferoğlu, “Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri” *TDAY Belleten*, 1964, Ankara, 1989, s. 2-33.

¹¹ “Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi”, *TDAY Belleten*, 1996, Ankara, 1999, s. 167-176.

¹² Victor A. Friedman, “Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi”, *Türkler*, C. 20, Ankara, 2001, s. 455-463.

“Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Grammar”, <http://slavic.uchicago.edu/archived/papers/Friedman-BalkanologyTurcology.pdf>.

“Linguistics, Nationalism, and Literary Languages: a Balkan Perspective”, <http://slavic.uchicago.edu/archived/papers/Friedman-LgLitLGNatBalk.pdf>.

“Toward Defining the Position of Turkisms in Romani”, <http://slavic.uchicago.edu/archived/papers/Friedman-TurkismsRomani.pdf>.

¹³ Ahmet Günşen, “Dil Etkileşimi Açısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları”, [http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1373447108_20-g%c3%bcen%c5%9fenahmet1816\(Hakem-3\).pdf](http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1373447108_20-g%c3%bcen%c5%9fenahmet1816(Hakem-3).pdf).

“Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I* (Makedonya ve Kosova Türk Ağızları Örneği)” <http://www.turkishstudies.net/Makaleler/111082177721g%c3%bcen%c5%9fenahmet.pdf>.

¹⁴ “Rumeli Türkçesi Çerçevesinde Türk ve Balkan Dillerinin Etkileşimi”, *Yaşayan ve Tarihi Türkiye Türkçesi Ağızları*, Özel Kitaplar, İstanbul, 2010, s. 107-123.

Kosova Türk ağızları için Makedonyalı bir araştırmacı olan Süreyya Yusuf kıymetli çalışmalar ortaya koymuş ve imkânları nispetinde bu araştırmalarını yayımlayabilmiştir.¹⁵

Kosova'da Türk ağızlarının farklılıklarını ortaya koymak ve Rume- li ağızları içindeki yerini belirlemek üzere bu ülkede Türklerin yaşadığı yerlerde kapsamlı araştırmaların yapılmasına ihtiyaç vardır.

2. Söz Dizimindeki Farklılıkların Sebebi

Balkan ağızları üzerine yapılan araştırmalarda daha çok ses bilgisi yönünden incelemelerin ön plana çıktığı görülür. Ahmet Günşen, yüzyıllarca devam eden diller arası etkileşimin Türkçe cümle yapısında büyük oranda Hint-Avrupa söz diziminin hâkimiyetine yol açtığını zikretmektedir.¹⁶

Gerek Kosova ve gerekse Batı Makedonya Türk ağızlarında çok fazla görülen söz dizimi farklılığının sebepleri üzerinde pek durulmamıştır. Yukarıda zikredilen araştırmacıardan ikisi söz dizimine temas etmektedir: Mansuroğlu, “Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri” adlı makalesinde sadece İstanbul Türkçesinden farklı olarak çok fazla devrik cümle olduğunu belirtip devrik cümle örnekleri vermekle yetinmektedir, Ahmet Günşen ise “Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I” adıyla Balkan Türk ağızları üzerine müstakil bir makale kaleme almıştır.

Türkçenin söz dizimi sorunları Türkiye Türkçesinin gerek ölçünlü dilde gerekse ağızlarda aşağı yukarı birbirine benzer durumdadır. Tarih boyunca birçok dil ile ilişkisi söz konusu olan Türkçe hedef dil olduğu durumlarda bu etki söz diziminde kendini göstermez, gösterdiği durumlar çok sınırlıdır ve cümlelerin temel yapısına etki etmez.

Türkçe söz diziminin bu yapısı Balkan coğrafyasında bölge dillerinin söz dizimi yapısına yaklaşmıştır. Benzer bir söz dizimi farklılığı benzer sebeplerin etkisiyle Karadeniz ağızlarında da görülmektedir. Özellikle Makedonya ve Kosova ağızlarında Türkçenin değişik şekillerde Hint-Avrupa dillerinin yapısı ile konuşuluyor olması dikkat çekicidir.

¹⁵ Süreyya Yusuf, “Prizren Türkçesinin Tümce Yapısı”, *Çevren*, Priştine, Mart 1977; *Devrik Cümle*, Mart-Nisan, Tan Yayınları, Priştine, 1989; *Prizrenski Turski Govor*, Priştine, 1987.

¹⁶ Günşen, agm.

Arapça söz diziminin İslâm dininin yoğun baskısına rağmen Türkçe söz dizimine ciddi bir etkisinden söz edilemezken nasıl olup da Makedonya ve Kosova ağızlarında her yönüyle üstün ve etkileyen konumdaki Türkçe cümle yapısı bölge dillerinin etkisine girmiştir? Kanaatimizce sorunun cevabı dil dışında aranmalıdır. Baskın olarak Rumeli’nde bilhassa Makedonya ve Kosova ağızlarında, kısmen de yukarıda temas edildiği gibi Karadeniz ağızlarında geçerli bir sebeptir bu dil dışı olgu.

Lars Johanson Türkçe cümle yapısını Türkçe cümledeki hangi yapıların Avrupa dillerindeki ne tür yapılara tekabül ettiğini mukayese yolu izah eder: “Türkçe sentaksı, söylendiği gibi öncül bitimsiz şekilleri tercih eder. İçer yerleşik cümleler öge cümleler olarak isimleştirilir veya yüklemleştirici isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri yardımıyla bitimsiz hâle getirilirler” (...) “bu bitimsizleştirmeler, işlev açısından, bugünkü Avrupa dilleri için alışılmış olduğu biçimde, bağlaçlarla veya ilgi zamirleri ve zarflar gibi bitişmeyen bağımlılaştırıcılara sahip, ana cümle benzeri öge cümlelere geniş ölçüde tekabül eder.” Genel Türkçe cümle yapısının yanında İran ve Slav dilleri ile komşu olan Türkçe lehçe ve ağızlarında (bir yığın Türk dili), “eskiden beri soncul cümlelere de sahiptir; bu cümleler (tipik ana cümle yüklemleştiricileriyle) ana cümle görünümündedirler ve bitişmeyen bağlayıcılara sahip olmaları sebebiyle Hint-Avrupa cümlelerine benzer” yapıların olduğunu söyler.¹⁷

Johanson Hint-Avrupa dillerine yaklaşan bu cümle yapısının taklit etme eğilimi sebebiyle ortaya çıktığını belirtmektedir: “Kopyaların coğrafik dağılımı (Türkistan, İran, Balkanlar) açıkça, Farsça ve Slavca tesirinin delilidir.”

Johanson’un işaret ettiği benzerlik çok açıktır. Ancak biz benzerliğin bir kopyalama (hâkim dilden kendi diline) değil bir taşıma (kendi dilinden hâkim dile) olduğunu düşünüyoruz. Rumeli ağızlarında özellikle Batı Balkanlarda benzerliği ortaya çıkaran asıl etnik unsur da Slav kökenli topluluklar değil, büyük oranda Arnavutça konuşan halklardır.

Osmanlılar öncesinde Balkanlara gelen Türkçe konuşurları yerli diller karşısında çok fazla tutunamamış ve bir zaman sonra tamamen

¹⁷ Lars Johanson, *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Çev: Nurettin Demir, TDK Yayınları, Ankara, 2007, s. 107.

kaybolup gitmiştir.¹⁸ Yani Osmanlılar Balkanlarda tarih sahnesine çıktıklarında yapısı bozulmuş bir dil bulmadılar.

Osmanlılar bölgeye hâkim olurken Türkçe de Balkanların hâkim dili konumuna geçmiştir. Yöneticilerin dili olduğu için, Türkçe bilenlerin özellikle devlet katında daha çabuk iş bulma imkân ve ihtimali vardır; Türkçe, kullananlara eğitim, sanat, itibar imkânı sunmaktadır. Türkçe, devletin Türkler dışındaki tebaası için öğrenilmesi önemli bir hedeftir. Bunun yanında Türkler için komşu dillerden herhangi birini öğrenmenin hiçbir cazibesi yoktur. Çok özel şartlardan ötürü bölge dillerinden birini öğrenmiş az sayıda Türk olabileceğini kuramsal olarak kabul etsek bile bu, insanların kendi dillerinin cümle yapısını değiştirmeleri için herhangi bir sebep yoktur. Olsa bile bu az sayıdaki insanın bütün bölgeyi etkileyecek kadar baskın olmaları düşünülemez. Dolayısıyla Balkan ağızlarındaki söz dizimi kaymalarını başka dilden yapı aktararak Türklerin yapması söz konusu olamaz. Bilmedikleri dilden yapı kopyaladıklarını düşünmenin ya da devrin Türkçesi karşısında çok cılız kalan bölge dillerinden yapı aktarmış olabileceklerini akla getirmenin doğru bir düşünce tarzı olamayacağı kanaatindeyiz.

Necati Cumalı *Dila Hanım* adlı kitabındaki kendi hayatından izler taşıyan hikâyelerinde bu konuya temas eder: “Biz Türkler devleti yöneten insanlar olduğumuz için çevremizdeki bütün halklar Türkçe bilirdi, biz ise Türkçe dışında bir dil bilmezdik.”¹⁹ Balkan kökenli Türklerden olup da bölge dillerini bilen devlet adamına belki birkaç istisna dışında rastlamak çok zordur. Arnavut, Boşnak, Pomak vs. kökenliler ise Türklerin bildiği Arapça ve Farsçanın -Tanzimat’tan sonra Fransızca ve İtalyanca gibi batı Avrupa dilleri de düşünülebilir- yanında Balkan dillerinden birkaçını bilirler.

İkinci olarak Türkçenin Balkanlarda din dili olması zikredilebilir. Bilhassa kitlesel ihtidalar yoluyla Müslüman olan Arnavutlarla çeşitli Slav unsurlar (Boşnak, Torbeş, Gorali, Pomak vs.) ve Çingenelerin çeşitli manevi saiklerle Türk (Müslüman) olduktan sonra kendi dillerini bırakıp Türkçe konuşmayı tercih etmeleri baskın rol oynamıştır.

Üçüncü ve en mühim etken bölgenin dağlık kesimlerinde yaşayan Arnavutların zaman içinde kasaba ve kentlerde oluşan bazı genel ka-

¹⁸ László Rásonyi, *Tuna Köprüleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1984.

¹⁹ Necati Cumalı, *Makedonya 1900 Dila Hanım*, İstanbul, 1995.

bullerin ve değer yargılarının baskısı neticesinde Arnavut olduklarını gizleme saikiyle Türkçe konuşma çabalarıdır.

Bugün dahi Arnavutluk, Makedonya ve Kosova'da geçerliliğini koryan bu değer yargıları dört temel kavrama dayanıyor: *Daglılık* (dağlılık), *çünlük* (köylülük), *kasabalılık* (kasabalılık) ve *şehirlilik* (şehirlilik). Bugünkü şartlarda *şehirlilik* Piriştine'de yaşayan çok az Türk²⁰ dışında itibar görmeyen bir kavramdır, lâkin geçmişteki asırlar boyunca bu dört kademeli toplumsal tasnif Türkçenin değişim macerasını yönlendirmiştir.

Daglılık, görgsüz, oturup kalkmayı bilmez, cahil, laf anlamaz, anlayışı kıt gibi her yönüyle itici insanlar için kullanılan bir sözdür ve büyük oranda bölgenin dağlık kesimlerinde yaşayan Arnavutların göstergesidir; bilhassa Kosova'da toplumsal tabakalaşmanın en aşağı seviyesini işaret eder. Kelime bütün anlam ve çağrışımlarıyla tercüme edilerek Arnavutçada da kullanılır olmuştur. Bugün; Tiran, Fier, Vlora (Avlonya), Jirokastra (Ergiri), Saranda gibi Güney Arnavutluk'ta yaşayanlar, hakaretamiz ve küçümseyici bakışı ifade etmek için Debre, Mirdit, İşkodra gibi Kuzey Arnavutluk'ta ve Kosova'da yaşayanlara *malok*, yani *dagli* (dağlı) demektedirler. Bu kelime Arnavutluk Arnavutçasında insana yapılabilecek en ağır hakaret sözüdür. Şimdiki Arnavutluk Başbakanı Sali Berişa sadece İşkodralı olduğu için *malok* kabul edilir ve halkın % 70'i Müslüman kökenli olmasına rağmen bu büyük oran oya tahvil edilememektedir. Kuzey Arnavutçasında *dagli* kelimesi geçerli kavram olduğundan *malok* sıradan bir kelimedir, soyadı olarak bile kullanılmaktadır. Kosova Türkçesinde *dag adami üldürür sag adami* ya da *dag adami hasta eder sag adami*, gibi kelimenin duygu değerini gösteren deyimler vardır.

Çünlük, her ne kadar bugün Mamuşalılarının sıfatı olsa da geçen zamanlar içinde bu kavram da Arnavutlar için kullanılmıştır. *Çüli*, *daglıdan* bir derece daha iyidir ancak tercih edilen veya arzu edilen bir insanlık hâli değildir.

²⁰ Yugoslavya döneminde Sırçadan sonra ikinci önemli dil olarak Türkçe itibarını korumuştur. Nitekim 1955 yılında Türkçe eğitime izin verilirken Arnavutça çok sonraları eğitim dili olarak kabul edilmiştir. Nüfus sayımlarında insanların Türk veya Arnavut olduklarını söylemelerinde bu itibar mühim bir yönlendirici olmuştur. Bugünkü Kosova'da Arnavutça bilmek daha fazla imkân sağladığı için -iş, yüksek öğrenim, vs.- birçok insan Türkçe bildiğini dahi gizlemektedir.

Üçüncü kavram olan *kasabalılık*, *dagli* ve *çülilerin* en büyük hedeflerindedir. Kasabadan kasıt ise Pirizren'dir. Pirizren'de rahat ve çekinmeden yaşayabilmenin yegâne göstergesi de Türkçe bilmektir. Bugün Arnavut milliyetçisi olup da Kosovalı Türklerle ciddi sorunları olan Pirizren'in yerli Arnavutları çocuklarını Arnavutça eğitim veren okullara göndermekte ancak evlerinde Türkçe konuşmakta ve çocuklarına Türkçe öğretmektedirler. Kasabada yaşayıp da Türkçe bilmemek büyük bir ayıptır.

Son toplumsal katman olan *şehirlilik* bugün kavramsal değerini ve zaman içinde kazandığı bölgeye has anlam ve çağrışımlarını kaybetmiştir. Yine de *şehirli* olmayı bir üstünlük olarak görüp Pirizrenlilere küçümseyici bir tarzda bakan kişilere rastlamak mümkündür.

Toplumsal tabakalaşmanın yukarıdaki kabullerle şekillendiği bir ortamda *dagli* ve *çüli* sıfatlarından kurtulmak isteyen Arnavutlar Pirizren, Piriştine, Mitrovitsa, Gilan gibi kentlere geldiklerinde kendi dillerini bir daha kullanmamacasına bırakıp kaşını gözünü yarararak da olsa Türkçe konuşmaktadırlar. Kitleler hâlinde Müslüman olup şehir ve kasabalara yerleşen Arnavutların gerek değer yargılarının, gerekse Türk (Müslüman) olmanın saikiyle Türkçe konuşma telaş ve gayreti Türkçenin yapısal olarak evrilmesine yol açmıştır. Arnavutların yekûn olarak Türklere yakın bir nüfusa sahip olmaları, Müslüman olmaları, bir arada yaşamaları ve evlilik bağlarıyla tam bir etnik karışıklıkların yaşanmasını sağlamış ve bu süreçte Türkçenin cümle yapısı Arnavutçanın söz dizimine doğru kaymıştır.

Meselâ Piriştine ağzında görülen şu cümlelerin yapısı büyük oranda Arnavutçadır:

süt pitesi yapılırdı fazla hem fulya fazla *Arn: me shume u kane bere filija se me te shume filija.*

Ttü: Fazla fazla süt pidesi yapılırdı

çıkaysık mezarlık sıra şto orda *Arn: ne rend te varrezes yada ne rruge te varrezes, qe aty.*

Ttü: İşte orada mezarlık yoluna çıkarız.

nasıl imiş esçi zaman? *Arn: qysh ka gene kohen e vijeter.*²¹

Ttū: Eski zaman nasılmış

Dağlarda ve köylerde dar bir söz varlığıyla konuşan Arnavutlar kentlere geldiklerinde yeni hayat tarzının dayattığı birçok kavram, terim ve kelimeyi Türkçeden almak durumundadır. Konunun tam anlaşılması için ev örneğinden yola çıkarak konuya açıklık getirebiliriz: Arnavutların dağlarda yaşadıkları evler sadece korunma amaçlıdır ve dört duvardan ibarettir. Bugünkü Arnavutçada Enver Hoca devrinde yapılan bütün temizleme hareketlerine rağmen ev ile ilgili Türkçe kavram ve kelimelerin çokluğu dikkat çekecek orandadır: *kapi, çati, pencere, oda, konak, pataniya, düşek, çarşaf, yastık, yorgan* vs.

Türkçenin Arnavutça veya bölgedeki diğer yerel dillerin cümle yapısına uygun konuşabilmeye elverişli oynak²² bir cümle yapısına sahip olması, cümle unsurlarının kolayca farklı yerlere kayabilmesi ve bu tür cümleler kurulduğunda anlam kaybının hissedilmemesi veya anlama konusunda ciddi bir sıkıntının ortaya çıkmaması bölge ağızlarında ‘devrik cümle’ nin hâkim olmasını sağlamıştır. Türklerin haricindeki insanların Türkçe üzerinde meydana getirdikleri bu tarz zamanla Türkler tarafından da benimsenmiş ve Rumeli ağızlarında hissedilir oranda bir devrik cümle hâkimiyeti ortaya çıkmıştır.

Günümüz Türkçesinde 1980’lere kadar etkili bir moda olarak edebiyatımıza hâkim olan devrik cümle yüzyılın başında Rumeli’nden göçenlerin başlattığı bir ifade tarzıydı. Zamanla etkisi altında kaldığı toplumlardan ve dillerden uzaklaştığından dolayı bugünkü Türkiye Türkçesinde zaman zaman başvuru bir çeşni olarak kullanılmaktadır.

3. Batı Balkanlarda Türkçenin Çok Katmanlı Değişim Süreci

Osmanlıların bölgeye yerleşip hâkimiyetlerini pekiştirmesiyle birlikte Türkçe Balkanların gözde dili olmuştur. Dört asır süren Türkçenin hâkimiyeti bölge dillerini söz varlığı itibariyle tamamen etkisi altında tutmuştur. “Söz varlığındaki bu baskın yön söz diziminde neden ters orantılı bir görüntü arz ediyor” biçimindeki bir sorunun cevabı sözko-

²¹ Cangür, *age*.

²² Türkçe söz dizimindeki oynak yapının üretimsel dönüşümlü dilbilim kuramı açısından bir Hint-Avrupa dili olan İngilizce söz dizimi ile karşılaştırılması için bk: Ayhan Sezer, “Üretimsel-Dönüşümlü Dilbilgisinin Türkçeye Uyarlanması Üzerine Bir Gözlem”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1978-1979, Ankara, 1981, s. 165.

nusu coğrafyadaki Türkçe söz diziminin Türkler dışındaki insanlarca şekillendirilmiş olduğu şeklinde olabilir. Türkçe Balkanlarda 1912'den bugüne kadar da diğer dilsel alanlarda çeşitli yönleriyle bölge dillerinin etkisi altında gelişimini ve evrilişini sürdürmüştür.

Balkanlarda Türkiye Türkçesinin konuşulduğu coğrafyanın Gyula Németh tarafından doğu ve batı şeklinde iki temel ağız bölgesine ayrıldığı yukarıda zikredilmişti.²³ Doğu Balkan ağızları üzerinde Bulgarca ve diğer Slav kökenli dillerin (Pomakça, Makedonca vs.) etkili olduğu düşünülebilir. Doğu Balkan ağızlarında da söz dizimi kaymalarının varlığı Bulgarca benzeri diller dışında bir etkinin varlığını akla getiriyor. Bu dil de Arnavut örneğinde olduğu gibi istenmeyen veya tahkir edilip küçümsenen bir kimliğin göstergesi olmalıdır. Böyle bir kimliğin sahibi de Balkanların genelinde varlığını sürdürmekle birlikte yoğun olarak Doğu Balkanlarda yaşayan Çingeneler olabilir. Bu tür bir çalışma başka bir makalenin konusu olacak denli geniştir. Bizim çalışmamız sadece bugün Türkçenin konuşulduğu Batı Balkanlarda Makedonya ve Kosova ağızlarıdır.

20. yüzyılın ilk yarısına kadar Batı Balkanlarda Türkçenin konuşulduğu coğrafya bugünkünden daha geniş bir alanı kapsamaktaydı. Arnavutluk'ta İşkodra, Elbasan, Görice (Korça), Debre (Dibra), Sırbistan'da Belgrad, Niş, Sancak, Preşova gibi şehirlerde, bugün Kosova'da Piriştine, Pirizren, Gilan ve Makedonya'da Gostivar, Kalkandelen (Tetovo), Üsküp'teki gibi Türkçe konuşulmaktaydı. Sürgün, göç, baskı ve başka sebeplerden dolayı bugün sayıları çok azalsa da Türklerle birlikte Türkçe bilen Arnavutlar zikredilen şehirlerde hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler.

Türkçenin Balkanlardaki tekâmülünü üç temel döneme ayırmak mümkündür:

1. Dönem, yukarıda seyir şeklini izah ettiğimiz Türkler dışındaki özellikle Arnavutların başı çektiği Türk olmayan unsurların eliyle geçirdiği evreyi kapsar ve Türk hâkimiyetinin sona erdiği 1912 yılına kadar gelir.

²³ Németh, *agm.*

2. Dönem, 1912'den 1990'a kadar süren ve bölge Türklerinin dillerini söz varlığı ve ses bakımından etkileyen resmî dil Sırpçanın etkisi altındaki dönemdir. Bu döneme kadar resmî dil olan Türkçe bundan sonra ikinci dil seviyesine gerilemiştir. Artık *opština*, *konkur* (belediye, ilan) gibi Sırpça birçok idari kavram ve kelime bölgenin Türk ağızlarının söz varlığında yerlerini alır. Ders tutmak (ders yapmak), sınava çıkmak (sınava girmek), sınavdan düşmek (sınavdan düşük not almak, kalmak), konkura çıkmak (ilan vermek) gibi ölçünlü dilde bulunmayan bazı yardımcı fiil kullanımları Sırpçanın tesiriyle yaygınlaşır. Ayrıca *stey*, *steym*, *šte*, *što*, *štonda* (istiyor, istiyorum, işte, işte o, işte orada) gibi Sırpçanın ses kuralları Türkçe kelimelerde görülür olmuştur.

3. Dönem, 1990'ların sonundan itibaren devlet dili olan Arnavutçanın etkisinde oluşur. Bu yeni dönemde Arnavutça yönetici sınıfın dili olmuş ve konuşurlarının mevcudunun gittikçe azaldığı Türkçe tamamen bu dilin etkisine girmiştir. Meselâ Kosova ağızlarında “Çocuklar üşüdü” cümlesi “Çocuklar soğudu”, “Düğünü sidiye kaydetti” cümlesi “Düğünü sidiye çizdi” biçimlerinde söylenmektedir. Bunun gibi “Arabayı yakmak (Çalıştırmak)”, “Çay haşlamak (demlemek)”, “Yaklaşmak (Ziyarete gitmek)”²⁴ şeklindeki yapılar ve sabahleyin tanıdık biriyle karşılaştığında “Merhaba, nasılsın, iyi misin” yerine “N’aptin, yoroldon mi (Ne yaptın, yoruldun mu)” türünden bir selamlama cümlesi Arnavutçanın etkisini göstermektedir.

Bir diğer taraftan Türkçenin bugün televizyon ve internet yoluyla Arnavutlar arasında tekrar çekicilik kazandığından söz edilebilir. Özellikle Türkiye'deki akrabalarının yanına gelmek, ülkemizde eğitim görmek ve iş bulabilmek amacıyla çok sayıda insanın Türkçeyi öğrenmekte olduğu karşılıklı evlilikler yoluyla Türkçe konuşan Arnavutların sayısında bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Son olarak zikrettiğimiz fasılda yer alanlar ise artık ölçünlü dili öğrenip konuşmaktadırlar.

Sonuç

Balkan ağızlarında yaygın bir şekilde görülen devrik cümle Türkçenin birkaç evrede ulaştığı bir durumdur. Dillerin sadece kendi kuralları ve değişim temayülleri ile farklı şekiller almadıkları malumdur. Birçok toplumsal ve ruhsal hadise dilin değişim, gelişim ve evriminde etkilidir.

²⁴ “Niye bize yaklaşmaysınız? (Neden bizi ziyarete gelmiyorsunuz?)”

Özellikle Arnavutların yoğun olarak yaşadıkları Makedonya ve Kosova Türk ağızlarının söz diziminde meydana gelen farklılaşmalarda dil dışı amiller daha fazla etkili olmuştur. Balkan ağızlarının tamamında devrik cümle yaygın olsa da Makedonya ve Kosova ağızlarında daha yoğundur. Ayrıca doğu Balkan ağızlarından farklı olarak *imek* fiilinin öğrenilen geçmiş zaman çekimi üzerine bildirme ekinin gelmesi (*Esçi zeman Priştine'de var imiştir un fabrikalari. O fabrika işlerdi sırayle. Epey bük fabrika. Ügüdürdular epey un. Çime lazım imiştir onun var imiştir arabalari da*)²⁵ ve isim cümlelerinde *imek* fiilinin isimlerin başına gelmesi Makedonya ve Kosova Türk ağızlarında yaygın olarak görülen kullanımlardır (*imiş beş, imiş on*). Son zikrettiğimiz örneklerle yukarıda sıraladığımız toplumsal ön kabuller ve katı değer yargıları bir dönem Türkçenin cazibesini ve geçerliliğini arttırırken zamanla ikinci sıraya gerilemenin getirdiği edilgen durum ve şimdilerde Arnavutçanın baskısı ile bugün anlamayı zorlaştıran devrik ötesi bir cümle yapısına sahip olmuştur.

Balkan halkları, bilhassa Arnavutlar, bir taraftan Türkçeyi öğrenirken, diğer taraftan güçlü ve zengin bir dil olan Türkçeden ödünçlemelerle kendi dillerini değiştirmişlerdir. Ölçünlü dilin söz varlığına Arnavutçadan veya Slav dillerinden beş asırlık zaman diliminde girebilmiş kelime sayısı ile Türkçenin o dillere verdiği kelime sayısındaki oransızlık söz dizimindeki bu olağan üstü etkiyi izah edebilmekten hayli uzaktır. Netice itibariyle Rumeli Türk ağızlarındaki söz dizimi farklılaşmalarının oluşumunda Türklerin pek dahil olmamıştır. Bugün bölge ağızlarının en karakteristik özelliği hâline gelmiş olan devrik cümle Türk olmayan unsurların marifetiyle oluşmuş bir yapıdır. Balkan coğrafyasında Türkçe konuşanların ölçünlü dilden ve diğer Anadolu ağızlarından farklı bir söz dizimine sahip olmaları bu şekilde izah edilebilir.

Diller arası etkileşim dilin bütün alanlarında olması gerekir. Beş asırlık zaman zarfında bütün Balkan dillerine binlerce kelime verirken özellikle cümle yapısında kopyalar aldığı söylenen Slav dillerinden aldığı kelime sayısının çok düşük olması da Türkçeye kendi konuşurları tarafından bir kopyalama değil, Türk olmayan unsurların kendi dillerinden yapı taşıdıklarının ayrı bir delilidir.

²⁵ Cangür, *age*.

KAYNAKÇA

- “Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, TDK Yayınları, Ankara, 1960.
- “Kumanova (Makedonya) Türk ağzı”, *Németh Armağanı*, Ankara, 1962.
- “Rumeli Ağızlarının Tarihinin İki Kaynağı Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1960*, Ankara, 1960.
- Caferoğlu, Ahmet. “Anadolu ve Rumeli Ağızları Ünlü Değişmeleri” *TDAY Belleten*, 1964, Ankara, 1989.
- Cangür, Ahmet. *Priştine Türk Halk Ağzı Üzerinde Sözdizimi Araştırması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Piriştine, 2008.
- Cumalı, Necati. *Dila Hanım*, İnkılap Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Eckmann, János. “Dinler (Makedonya) Türk Ağzı”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1960*, Ankara, 1960.
- Eren, İsmail. “Güney İslav (Sırp-Hırvat, Bulgar ve Makedon) Dillerinde Kullanılan Türkçe Ekler”, *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara, 1968, s. 239-246.
- Friedman, Victor A. “Balkanology and Turcology: West Rumelian Turkish in Yugoslavia as Reflected in Prescriptive Grammar”, <http://slavic.uchicago.edu/archived/papers/Friedman-BalkanologyTurcology.pdf>.
- Friedman, Victor A. “Linguistics, Nationalism, and Literary Languages: A Balkan Perspective”, <http://slavic.uchicago.edu/archived/papers/Friedman-LgLitLGNatBalk.pdf>.
- Friedman, Victor A. “Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi”, *Türkler*, C. 20, s. 455, 2001.
- Friedman, Victor A. “Toward Defining the Position of Turkisms in Romani”, <http://slavic.uchicago.edu/archived/papers/Friedman-TurkismsRomani.pdf>
- Gülsevin, Güner. “Rumeli Türkçesi Çerçevesinde Türk ve Balkan Dillerinin Etkileşimi”, *Yaşayan ve Tarihî Türkiye Türkçesi Ağızları*, Özel Kitaplar, İstanbul, 2010, s. 107-123.

- Günşen, Ahmet. “Dil Etkileşimi Açısından Makedonya Ve Kosova Türk Ağızları”, [http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1373447108_20-g%c3%bcn%c5%9fenahmet1816\(Hakem-3\).pdf](http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1373447108_20-g%c3%bcn%c5%9fenahmet1816(Hakem-3).pdf)
- Hazai, György. “Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine”, *TDAY Belleten*, 1960, Ankara, 1960.
- Johanson, Lars. *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, Çev: Nurettin Demir, TDK Yayınları, Ankara, 2007.
- Kaleşi, Hasan. “Arnavut Edebiyatında Türk Etkileri”, *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963*, Ankara, 1964, s. 61-74.
- Mansuroğlu, Mecdud. “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1955*, Yoğun Disk, Ankara, 2007.
- Mollova, Mefküre. “Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1996, Ankara, 1999.
- Rásonyi, László. *Tuna köprüleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1984.
- Rumeli Ağızlarının Söz Dizimi Üzerine-I* (Makedonya Ve Kosova Türk Ağızları Örneği) http://www.turkishstudies.net/Makaleler/1110821777_21g%c3%bcn%c5%9fenahmet.pdf.
- Sezer, Ayhan. “Üretimsel-Dönüşümlü Dilbilgisinin Türkçeye Uyarlanması Üzerine Bir Gözlem”, *TDAY Belleten*, 1978-1979, Ankara, 1981, s. 167-176.
- Teodosieviç, Miryana. “Yugoslavya Türklerinin Basın Dili Üzerine Lengüistik Bir Araştırma”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1984*, Ankara, 1987.
- Tuna, Osman Nedim. “Ebi Verdi: İran’da Bir Türk Diyalekti”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1984*, Ankara, 1987.
- Yusuf, Süreyya. “Prizren Türkçesinin Tümce Yapısı”, *Çevren*, Piriştine, Mart 1977.
- Yusuf, Süreyya. “Sırp-Hırvat Diline Türkçenin Etkisi ve İvo Andriç’in Bir Öyküsünde Kullanılan Türkçe Sözcükler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1969, Ankara, 1989.
- Yusuf, Süreyya. *Devrik Cümle*, Tan Yayınları, Piriştine, Mart-Nisan 1989.
- Yusuf, Süreyya. *Prizrenski Turski Govor*. Piriştine, 1987.

Rusya'da Demografik Sorunlar: Bu Sorunların Rusya'nın Eski SSCB Ülkeleri Üzerindeki Nüfuzuna Etkileri ve Çin Tehlikesi

Mehmet ARSLAN¹

Özet

Rusya nüfusu, XVI. yüzyıldan itibaren, 1930'lu yıllardaki açlık ve II. Dünya Savaşı yılları dışında, devamlı olarak artış göstermiştir. Ancak 1990 yılından sonra, başta aşırı alkol kullanımının sebebiyet verdiği yüksek ölüm oranı ve düşük doğumlardan kaynaklanan, dikkat çekici bir nüfus azalması gözlenmektedir. Eğer gerileyişi durdurmak için önlemler alınmazsa, yapılan tahminlere göre, Rusya'nın nüfusu, 2025'de 120 milyona, 2050'de 100 milyona düşecektir. Eski SSCB ülkelerinde bulunan 25,3 milyon etnik Rus'un yaklaşık 10 milyonun Rusya'ya göç etmesine rağmen nüfus azalması devam etmiştir. Nüfusunun bu ülkelerde azalmasına paralel olarak, Rusya bu ülkeler üzerindeki siyasi etkisini de kaybetmektedir. Coğrafi dağılımına bakıldığında, nüfusun %79,3'den fazlası Ural Dağları'nın batısında iken, topraklarının 2/3'ü Ural Dağları'nın doğusundadır. Son yıllarda özellikle Doğu bölgelerinden Batı bölgelere ekonomik sıkıntılardan dolayı çok ciddi nüfus hareketliliği ve iç göç yaşanmaktadır. Nüfusunun yoğun olmadığı Sibirya ve Uzak Doğu Federal bölgelerinin Çin ile sınır olması ve Çin'in bu bölgelerde bulunan bazı yerleri geçici olarak kaybedilmiş Çin toprağı olarak görmesi göz önünde bulundurulduğunda, demografik sorunlar ilerde Rusya'nın ulusal güvenliğini tehdit edecek boyutlara ulaşabilir.

Anahtar kelimeler: *Rusya, Çin, SSCB, millet, demografi*

¹ Dr, sosyo-ekonomik ve politik coğrafya, jeopolitik analizi, dr-mehmetarslan@hotmail.com

Demographic Issues of Russia: the Role of These Issues in the Influence of Russia on the Former Countries of the USSR and the Threat of China

Abstract

The population of the Russian Federation since the XVI century and with the exception of the years of hunger in the 1930's and during the Second World War has been steadily increasing. However, from 1990 until today, especially because of excessive alcohol consumption, that impacts high mortality rate and low birth rate, Russia faces a serious decline in population. If the necessary measures wouldn't be taken, the Russia's population is expected to shrink to 120 million by 2025 and to 100 million by 2050. The population declined despite of the fact that 10 million Russians from approximately 25,3 million ethnic Russians in the former Soviet countries moved to Russia. Russia appears to lose its political influence over post-Soviet space simultaneously with the shrinking of the Russian population in these countries. Regarding the geographical distribution of the population, 79,3% of the Russia's population lives west of the Ural Mountains, while 2/3 of the Russia's territory is located east of the Ural Mountains. In recent years, mainly because of economic reasons, started a large-scale internal migration of the Russian population from the Russia's east to its west. Taking in account that the scarcely populated Siberian Federal District and Far Eastern Federal District border on China and China regards some of these regions as belonged to the by its own temporarily lost territory. Thereby the demographical problems can reach a size to threat the national safety of Russia.

Keywords: *Russia, Chine, USSR, nation, demography*

1. Giriş

Rusya nüfusu, Rusya'nın Altın Ordu devletini yenip, dünya siyasi arenasında söz sahibi olmaya başladığı XVI. yüzyıldan itibaren Rusya'nın yayılcı politikası sayesinde, devletin sınırlarının genişlemesi doğrultusunda, 1930'lu yıllardaki açlık ve II. Dünya Savaşı yılları dışında, devamlı olarak artış göstermiştir. Buna göre, Rusya'nın nüfusu 1725 yılında o günkü sınırları içinde 18 milyona, 1811 yılında 41 milyona,² (bugünkü sınırları içinde 26 milyon 184 bine³), ilk resmi nüfus sayımının yapıldığı 9 Şubat 1897⁴ yılında 125 milyon 640 bine, (bugünkü sınırları içinde 67 milyon 473 bine) ulaşmıştır.⁵ Bu ilk nüfus sayımında, nüfusun %13,4'ü kentlerde, %86,6'sı ise köylerde⁶ yaşamakta olup, halkın okuma yazma oranı %21,1'dir.⁷

12 Ocak 1989 nüfus sayımına göre, o zamanki resmi adı ile Rusya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti olan çok uluslu Rusya Federasyonu'nda nüfus 147 milyon 22 bin ile zirveye ulaşmıştır.⁸ Ancak 1990 yılından günümüze Rusya'da, ne gelişmiş, ne de gelişmekte olan ülkelerde rastlanmayan, yüksek ölüm oranları ve düşük doğumlardan kaynaklanan, ölüm oranının özellikle çalışabilir erkek nüfusun arasında çok yüksek olduğu dikkat çekici bir nüfus azalması gözlenmektedir. Bu durum Rusya halkının son dönemlerde yaşamış olduğu büyük sosyo-ekonomik ve kültürel depresyondan kaynaklanan sebeplerle açıklanabilir.

17.075.400 km²'lik yüzölçümü ile dünyanın en geniş ülkesi olan Rusya Federasyonu dünya coğrafyasında neredeyse her türlü doğal kaynağa sahip dünyanın en zengin devletlerinden birisidir ve dünya ekonomisinde özellikle enerji kaynaklarında önemli bir yere sahiptir. Dünya petrolünün

² Sergey Eršov, *Velikaya Rus. Narodonaseleniye i Voynu I-XX v.v.*, Moskva, 1997, str. 76-90

³ Adolf Raşin, *Naseleniye Rossii za 100 let (1811-1913 gg.)*, Moskva, 1956, str. 6-20

⁴ 1897 sayımına göre 208 822 kişi ana dilini Türkiye Türkçesi (Turetskiy) olarak belirtmiştir. Ayrıca bu sayıma göre Rusya İmparatorluğunda 5 milyon 631 bin Yahudi yaşamaktaydı.

⁵ Aleksandır Manuilov, *Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy Imperii 1897 g.*, Moskva, 1906, <http://www.hist.msu.ru/Labour/Census1897/text.pdf>, Erişim: 13.07.2009

⁶ Rusya'da Stalin'in ölümüne kadar (4 Mart 1953) olan sürede köylülere kimlik verilmediğinden dolayı köylüler yaşadıkları yerleri terk edemiyorlardı. Bundan dolayı Rusya'da şehirlerde yaşayanların köylerde yaşayanlara oranı bu tarihten sonra artmaya başlamış, 1959 yılında bu oran %33'e % 67 iken, Rusya'da ilk defa 1970 yılında kentlerde yaşayanların oranı %52 ile köylerde yaşayanların oranını geçmiştir. Ancak hızlı artıştan dolayı suni bir şehirleşme ve şehir toplumu oluşmuştur.

⁷ *Demoskop Weekly*, "Pervaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy Imperii 1897 g", http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97.php, Erişim: 10.07.2009

⁸ Goskomstat Rossii, "Ob Itogah Vserossiyskoy Perepisi Naseleniya 2002 Goda", <http://www.gks.ru/PEREPIS/report.htm>, Erişim: 20.07. 2009

%13'ü, doğal gazın %32'si, kömürün ise %9'u Rusya'da çıkarılmaktadır.⁹ Bu durum bir taraftan kalkınmaya yardımcı olurken, diğer taraftan da içinde ona engel olan gelenekler barındırmaktadır. Ülkenin bu kadar zengin olması Rusya'yı üretim toplumu olmaktan alı koymuş ve Rusya'yı âtil hale getirmiştir. Politik coğrafya biliminde ülkelerin sınıflandırılması yapılırken zengin ülkeler ile gelişmiş ülkeler birbirinden ayrılır. Rusya zengin ve nükleer gücü sayesinde G-8 üyesi bir devlet olmasına rağmen, bu devasa coğrafyada kalitesiz alt yapı, yaşam koşulları ve ulaşım sistemlerinin mevcut olduğu üçüncü dünya ülkelerini andıran ekonomik ve sosyal bir yapıya sahiptir. Ülkenin coğrafi konumu itibariyle Avrasya'nın Kuzey Batı tarafında bulunması nedeniyle sert iklim şartları hüküm sürmekte, arazisinin %75'i tundra ve tayga ormanları ile kaplı, yüz ölçümünün yalnız %20'si tarıma uygun, bu arazinin de yarısından fazlası yine riskli tarım alanıdır. Etrafı 17 tane denizle çevrili olmasına rağmen, bu denizlerin çoğu yıl boyunca buzlarla kaplıdır. Özellikle düşük nüfus yoğunluğunun olduğu Çin sınırı ile Doğu'daki sınırlar kontrolsüz ve ıssızdır. Doğal kaynaklarının büyük kısmı sanayileşmiş merkezlerden uzak, benimsenmesi zor olan Sibiry ve Uzak Doğu Federal Bölgelerinde bulunmakta ve Rusya bölgeleri arasında ciddi sosyo-ekonomik tezatlar bulunmaktadır.

Yaşamış olduğumuz dünyamızın düzeni ve güçler dengesi tarihin her safhasında savaşlar sonrasında belirlenmiş yeniden belirlenmiştir. II. Dünya Savaşının ardından kurulan dünya düzeni de artık yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. "Yeni düzen tarihte ilk kez savaş olmadan kurulabilecek mi? II. Dünya Savaşından en kârlı çıkan Rusya, bu yenedünya düzeninde istediği yeri alabilecek mi?" gibi sorular gündeme gelmektedir.

Rusya özellikle elindeki enerji kaynaklarını kullanarak kurulmak istenen yenedünya düzeninde Avrasya coğrafyasında jeopolitik bir güç olma hayali kurmaktadır. Bu çalışmada Rusya'nın Avrasya coğrafyasında jeopolitik bir güç olması bir tarafa, eski SSCB ülkeleri üzerindeki siyasi nüfuzunu da kaybetmeye başladığı, ayrıca kendi güvenliğini ve bütünlüğünü tehdit eden içerdeki ciddi demografik, sosyo-ekonomik ve etnik sorunlar yaşamakta olduğu Rusça kaynaklar ağırlıkta olmak üzere farklı veri ve analizlerle ele alınmaktadır.

Rusya'da özellikle erkeklerin ölüm oranı çok yüksek olup, 2009 yılı için ortalama yaşam beklentisi erkekte 57,7 yıl, kadında ise 71,2 yıldır.

⁹ I.A. Rodionova i T.M. Bunakova, *Ekonomičeskaya Geografya*, Moskovskiy litsey, Moskva, 2006, s. 341-436

Rusya’da son yıllarda felâket boyutuna doğru sürüklenen bir nüfus azalması gözlenmektedir. Nüfusun demografik anlamda sayısının ve niteliklerinin tespiti amacıyla en son 2002 yılında yapılan sayıma göre nüfus 145 milyon 274 bin¹⁰ iken,¹¹ Rusya Devlet İstatistik Enstitüsü’nün 1 Ocak 2009 tarihli verilerine göre Rusya Federasyonu’nun nüfusu 141 milyon 903 bine düşmüştür.¹² Gerekli tedbirler alınmazsa, Rusya Federasyonu Ekonomi Gelişim Bakanlığı’nın tahminlerine göre şu anki nüfus artışı göz önüne alındığında nüfus, 2025 yılında 120 milyona, 2050 yılında 100 milyona,¹³ BM’nin yaptığı tahmine göre ise bu rakam 108 milyona,¹⁴ Rusya Bilimler Akademisi Sosyal-Politik Araştırmalar Enstitüsünün tahminine göre ise 83 milyona kadar düşecektir.¹⁵

2. Nüfus Azalmasının Sebepleri

Rus Demograflar, nüfusun bu denli azalmasına sebebiyet veren alkol, uyuşturucu, intiharlar vb. önemli etkenlerin toplumda bu denli yaşanmasını, Rusya toplumunun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik adaletsizlik, halkın genelinin gelir seviyesinin düşük olması, zenginler ile fakirler arasındaki uçurum, yoksulluk ve yalnızlaşma, Rusya’ya has demokrasi anlayışı ve mafyalaşmaya müsait devlet yapısı olarak açıklamaktadırlar. Rusya’da merkezi ve yerel yönetimlerin başında % 70 oranında eski KGB ajanlarının bulunduğu iddia edilmektedir. Rus uzmanlara göre günümüzdeki Rus hükümetinde gizli polislerin oranı Gorbaçov hükümetine kıyasen % 300 daha fazladır.¹⁶

3 Mart 2007’de Patrik II. Aleksey’in başkanlığını yaptığı bir konferansta, özellikle şimdiki Rus Ortodoks Kilisesi Patriği Kiril “Rossiya og-

¹⁰ Bu rakamın 142 milyon 442 bini Rusya vatandaşı, 1 milyon 254 bini yabancı ülke vatandaşı (bunun 906 bini BDT vatandaşı, ayrıca 4991 kişi de T.C. vatandaşıdır), 430 bini vatandaşlığı olmayan ve 1 milyon 269 bini hangi ülkenin vatandaşı olduğunu belirtmeyenlerdir.

¹¹ Vserossiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda, “Naseleniye Uçtennoye pri Vserossiyskoy Perepisi Naseleniya 2002 Goda”, 2002, http://www.perepis2002.ru/ct/html/TOM_01_01.htm, Erişim: 18.07.2009

¹² Federalnaya Slujba Gosudarstvennoj Statistiki, “Osnovniye İtogi Vserossiyskoy Perepisi Naseleniya 2002 Goda”, <http://www.gks.ru/PEREPIS/osnitogi.htm>, Erişim: 15.07.2009

¹³ Ministerstva Ekonomiçeskava Razvitiya Rossiyskoy Federatsii, 2008, http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/economylib/mert/resources/8fc54a004999a7a8b57bb7be213d6ed5/csrc200805040080.doc#TTTT1_6, Erişim: 20.07.2009

¹⁴ OON, “Novosti Obyeinenny Natsii”, 13.03.2007, <http://www.un.org/russian/mobile/fullstorynews.asp?newsID=7202>, Erişim: 05.07.2009

¹⁵ L.L. Ribalovskiy, “Strategiya Demografiçeskogo Razvitiya Rossii Na Blijajşıye 20 Let”, *İnstitut Sotsialno-Politiçeskih İsledovaniy Rossiyskoy Akademii Nauk*, 26.01.2006, http://www.ispr.ru/Confer/Demopolit/Content/Demopolit_01.pdf, Erişim: 15.07.2009

¹⁶ Bruce Jackson, “Demokratiya v Rossii”, 18.02.2005, <http://www.inosmi.ru/stories/01/05/29/2996/217337.html>, Erişim: 30.07.2009

romnaya bogataya strana, s ogromnim bednim naseleniyem”, yani “Rusya çok fazla fakir nüfusun yaşadığı, çok büyük ve zengin bir ülkedir” diyecek gelir adaletsizliğini vurgulamıştır. Dünyanın en zengin ülkelerinden Rusya’da halk arasında zenginler daha da zenginleşmeye devam etmektedir. Devlet gelirlerinin çoğunluğu, toplumun yaklaşık % 5–7’lik bir kesimini kapsayan, sonradan görme “Yeni Ruslar” ve “Oligarhlar” diye adlandırılan iki zengin sınıfın elindedir. Rusya’yı tamamen devlet kontrolündeki, mesaisini hükümetin reklamına ve toplumun kafasında mega Rusya imajı yaratmaya harcayan basından, abartılarak duyurulan resmi istatistiklerden, Türkiye’deki akademisyenlerin çoğunun kaynakça olarak kullandığı, dikey idari sistemin kontrolünde korkuyla yaşayan Rus aydın kesimin sokaktaki Rusya’yla pek alakası olmayan eserlerden anlamaya ve yorumlamaya çalışırsanız, Rusya dünyanın en rahat ve refah içinde yaşayan ülkelerinden birisi gibi algılanacaktır. Rusya’nın dünyaya kafa tutarak sergilemiş olduğu dış siyaset manevraları, “önce devlet sonra yer kalırsa millet” felsefesi ve halkın sorunlarının hiçe sayıldığı basından dolayı, Rusya uluslararası arenada kendisini olduğundan farklı göstermekte oldukça başarılıdır. “Ayakkabımın altı delik, ama üstünü hep boyuyorum”.

2.1. Aşırı Alkol, Uyuşturucu ve Sigara Kullanımı

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı toplum çareyi alkolde aramaktadır. Rusya nüfusunun bu denli azalmasının temel sebebi alkoldür. Alkol yüzünden Rusya’da her yıl yaklaşık -çoğunluğu erkek olmak üzere- 600–700 bin kişi hayatını kaybetmektedir. Rusya pazarında aşırı şekilde kaçak ürün bulunmakta, bunların başında da alkollü içecekler gelmektedir. Bazı uzmanlar Rusya’da resmi üretilen votka miktarının iki katı fazla votka tüketildiğini öne sürmektedirler. Bu da piyasadaki votkanın yarısının resmi olmayan yollarla piyasaya sürüldüğünü göstermektedir. Rusya’da alkol zehirlenmesinden yılda yaklaşık 40 bin kişi ölmektedir. Bu rakamla Rusya dünyada ilk sırada bulunmaktadır.¹⁷

Rusya Sağlık Bakanlığının verilerine göre ülkede yıllık alkol tüketimi kişi başına yaklaşık 15–18 litredir. Doktorlar tarafından resmi alkolik teşhisi konmuş yaklaşık 2,5 milyon hasta bulunmaktadır. Gerçekte ise bu sayı daha da fazladır ve yaklaşık 5 milyon alkol bağımlısı olduğu tahmin edilmektedir. Fazla alkol tüketiminin yanında, Rusya’da alkol tüketim şekli de ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Devlet tarafından sosyal alanlarda ve

¹⁷ D.A. Korotayev i D.A. Halturina, *Alkogolnaya Katastrofa i Vozmojnosti Gosuderstvennoy Politiki v Preodelenii Alkogolnoj Sverhsmertnosti v Rossii*, - M. LENAND, 2008, str. 67.

toplu taşımada alkol kullanımını yasaklanmasına rağmen insanlar sabahın erken saatlerinden başlamak üzere metroda, otobüste, sokakta yürürken, üniversitede ders aralarında ve yaşamın her kesiminde alkol almakta, bu da toplumun genelini sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Rusya’da bazı uzmanlar, özellikle ciddi ekonomik sıkıntıların yaşandığı bölgelerde sosyal bir patlama yaşanmaması açısından devletin bilinçli olarak halkı alkole teşvik ettiğini savunmaktadırlar.

Bunun yanında, Rusya Federal Narkotik Şube Müdürü Viktor Ivanov’un yaptığı açıklamaya göre, Rusya’da her gün yaklaşık 80 kişi uyuşturucudan ölmekte, 250 kişi daha uyuşturucu bağımlısı olmaktadır. Ivanov’a göre, Rusya’da resmi 503 bin kayıtlı uyuşturucu bağımlısı bulunmakta, BM’nin uyuşturucu bağımlılarını belirlemedeki metot kullanıldığında Rusya’daki reel sayı 2,5 milyona ulaşmaktadır. Bu rakamın 140 bini ergenlik çağına ermemişlerden, 8 bini ise 14 yaş altındakilerden oluşmaktadır.¹⁸

Rusya’da erkeklerin %50’sinden fazlası sigara kullanmakta olup, bu da kanser ve kalp hastalıklarından ölümlerin artmasına sebebiyet vermektedir. Özellikle genç bayanlar arasında sigara içme oranı yüksektir; bu sayı her geçen gün de artmaktadır. Bayanların yarısından fazlası hamileyken sigara kullanmaya devam etmektedir.

2.2. Ülkede Sağlık Sistemi Alt Yapısının Gelişmemiş ve Yetersiz Olması

Rusya’da tıbbın bazı alanlarında öne çıkan önemli hastaneler bulunsa da, genelde en iyi hastane diye gittiğiniz hastaneler bile bakımsız, olması gereken temizliğin çok gerisinde ve hizmet boş vermişlikle yürütülmektedir. Bunun en büyük sebeplerinden birisi doktor ve hemşirelerin 200–250 ABD dolarına tekâmül eden aylık maaşla yaşamak mecburiyetinde kalmalarıdır.

2.3. Sağlıklı Yaşam Kültürünün, Hayat Tarzının ve Kişisel Sağlığa Verilen Önemin Zihniyet Olarak Henüz Yerleşmemiş Olması

Bugün dünyanın en pahalı şehirlerinden biri olarak gösterilen Moskova’nın binalarının %90’dan fazlasında insan sağlığını tehdit eder boyutlarda ağır bir koku hâkimdir. Rusya’da toplumun büyük kısmı yaşadığı genelde ortalama büyüklükleri 40–60 m² dairelerinde köpek beslemekte, bu da o evde birçok hastalığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca

¹⁸ RIA Novosti, “Ejednevno v Rosii ot Narkotikov Gibnut 80 Çelovek”, 12.02.2009, <http://www.rian.ru/society/20090212/161898045.html>, Erişim: 28.07.2009

özellikle yaz aylarında şehir içinde bulunan içi çöp artıklarıyla dolu, aşırı şekilde kirli gölet ve nehirlerde toplumun büyük kesimi suya girmektedir. Bu da halkın sağlığını olumsuz etkilemekte ve salgın hastalıkların yayılmasına sebebiyet vermektedir. Pskov, Yakut, Perm ve bazı diğer şehirlerde musluklardan içme suyu olarak kirli ve kireçli su akmaktadır. Bu suyu içmek değil, yıkanmak bile sağlığa zararlı olmasına rağmen, maddi durumu iyi olan halkın bir kısmı içme suyunu satın alırken toplumun çoğunluğu bu suyu kullanmak zorunda kalmaktadır.

Ayrıca, Rusya’da reklamı en fazla yapılan ürünlerin başında ilaç gelmektedir. Eczanelerden doktor reçetesi olmadan istediğiniz ilacı satın almak mümkündür. Genç ve yaşlı toplumun her kesiminde kendine ait ilaç kutusu bulunmaktadır. Bu da toplumun yanlış ve bilinçsiz ilaç kullanımına neden olmaktadır.

2.4. AIDS ve Tüberküloz Gibi Bazı Ölümcül Hastalıkların Aşırı Yaygın Olması

Rusya’da 2009 Haziran ayı itibariyle kayıtlı 494 074, tahminlere göre ise 940 bin kişide HIV virüsü bulunmaktadır; 6 779 kişi ise AIDS hastasıdır. Sadece 2008 yılında 50 670 kişi daha AIDS/HIV virüsüne yakalanmıştır.¹⁹

Rusya’da 50 binden fazla çocukta AIDS virüsü bulunmakta, her gün 100 kişi AIDS’e yakalanmaktadır. Virüs taşıyanların % 80’i 15-30 yaş arasındadır.²⁰

Rusya Sağlık Bakanlığının 2007 verilerine göre Rusya’da AIDS virüsü taşıyan hastalardan 1 351 tanesi anne karnında hastalığa yakalanmış olan bebek, 20 556’sı ise anne karnında bulaşmış çocuktur.²¹ Dünya sağlık örgütünün raporuna göre ise Rusya’da 2007 yılında AIDS’ ten 40 bin kişi hayatını kaybetmiştir.²²

Rusya Sağlık Bakanlığının 2007 verilerine göre ülkede 117 738 tüberküloz hastası olup, bu hastalık yüzünden yıllık ortalama 25 bin kişi ha-

¹⁹ AIDS Foundation East West, 10.07.2009 “Godovoj Otchet 2008”, http://www.afew.org/fileadmin/data/Publications_and_glossaries/AFEW_AnnualReport_2RusOk_2008.pdf

²⁰ UNICEF. “Viç/Spid”, 2009, http://www.unicef.org/russia/ru/hiv_aids.html, Erişim: 22.07.2009

²¹ Mindzdrasocrazvitiya Rossii. “Vtoraya Konferansiya po VIÇ/SPIDA v Vostochnoj Evrope i Sentralnoj Azii”, 2008, <http://www.minzdravsoc.ru/events/aids-conf>, Erişim: 23.07.2009

²² World Health Organization, “Epidemiological Fact Sheet on HIV and AIDS Core Data on Epidemiology and Response Russian Federation”, 2008, http://apps.who.int/globalatlas/predefinedReports/EFS2008/full/EFS2008_RU.pdf, Erişim: 21.07.2009

yatını kaybetmektedir.²³ Ayrıca Rusya’da hapisanelerde yaklaşık 92 bin tutuklu tüberküloz hastasıdır.²⁴

2.5. Rusya Nüfusunun Cinsiyet Yapısından Kaynaklanan Sorunlar

2002 nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfusun 67,6 milyonu erkek, 77,6 milyonu ise kadındır.²⁵ Buna göre, kadın nüfusu erkeklere nazaran yaklaşık 10 milyon daha fazladır. Rusya için kadınlar ülkesi demek doğru olacaktır. Bu da beraberinde boşanma olaylarının fazla olması, evlilik dışı çocuk doğurmalar, veli sorumsuzluğu ve ihmalkârlığı örnekleri yaygınlaşması, öksüz çocukların ve sokak çocuklarının sayılarının artması, kadın ticareti, kadınların evlenecek eş bulamaması, fiziksel olarak kadının kaldıramayacağı işlerde çalışmak zorunda kalmaları gibi sosyal problemleri beraberinde getirmektedir. Rusya’da 1989 yılı nüfus sayımında 36 milyon evli çift mevcut iken, bu rakam 2002 nüfus sayımında 34 milyona düşmüş, bunun 3 milyonu (%10) resmi evli olmayanlardan oluşmaktadır.²⁶ Rusya Devlet İstatistik Kurumunun 2007 yılı verilerine göre her 100 evlilikten – 58’i boşanmayla sonuçlanmıştır. Bu rakam daha önceki dönemlerde daha da yüksektir.²⁷

Özellikle kadınların çocuklarına bakamamasından dolayı Rusya’da her 38 çocuktan biri ailesizdir.²⁸ Rusya Federasyonu subyektlere²⁹ çocuk haklarından sorumlu temsilcisi Aleksey Golovan 2008 yılında Paris’te yapılan konferansta, 1 Ocak 2007 verilerine göre Rusya’da 748 bin ailesiz çocuk olduğunu belirtmiştir.³⁰ Rusya İçişleri Bakanlığı’nın 2005 verilerine göre Rusya’da 2 milyon eğitim alamayan, 6 milyona yakın kötü şartlarda

²³ Mindzdrasocrazvitiya Rossii. “Dve Mirniy Den Barbi s Tuberkuozam”, 2008, <http://www.minzdravsoc.ru/health/prevention/0>, Erişim: 24.07.2009

²⁴ Nyu-Yorkskiy İstitut Zdravoohraneniya, “Tüberküloz v Rossii”, 2001, <http://www.tuberculosis.ru/>, Erişim: 22.07.2009

²⁵ Federalnaya Slujba Gosudarstvennoj Statistiki, “Osnovniye İtogi Vserossiyskoy Peregipi Naseleniya 2002 Goda”, <http://www.gks.ru/PEREPIS/osnitogi.htm>, Erişim: 15.07. 2009

²⁶ Rusya’da “Grajdanskiy Brak” diye adlandırılan evlilik şekli mevcut olup, buna göre birlikte yaşayan, ama resmi nikâh yapmamış çiftler de kanun koruması altındadır.

²⁷ Goskomstat Rossii, “Ob İtoğah Vserossiyskoy Peregipi Naseleniya 2002 Goda”, <http://www.gks.ru/PEREPIS/report.htm>, Erişim: 20.07. 2009

²⁸ Anna Sandakova, “Rossiya –Territoriya Sirot”, 14.12.2008, <http://www.cirota.ru/papers/?id=447&ids=0>, Erişim: 25.07.2009

²⁹ Subjekt: parça, bölge.

³⁰ Aleksei Golovan, “Deintitulation of Children –Orphans in Russia and Development of Alternative Family Forms”, 2008, http://www.agence-adoption.fr/home/IMG/pdf/A_GOLOVAN_Paris_22_10_08.pdf Erişim: 17.07. 2009

yaşayan sokak çocuğu diye de tabir edebileceğimiz çocuk mevcuttur. Bunlardan 2005 yılı verilerine göre 655 bininin suç kaydı vardır. Her yıl 30 bin çocuk kaybolmakta, yaklaşık 4 milyon çocuk uyuşturucu kullanmaktadır.³¹ Ayrıca uzmanlar sadece Moskova’da % 25’i 18 yaş altı olmak üzere, 100 binden fazla hayat kadının olduğunu belirtmektedirler. Eski SSCB coğrafyasında Uluslararası insan ticaretine konu yaklaşık 172 bin kişi bulunmakta, bu rakamın 1/3’ten fazlası Rusya’ya düşmektedir.³² Bunun sebeplerinden biri de, Moskova’da bir bayanın gece kulübünde 1 saat dans ederek kazandığı 150–200 ABD dolarını, profesör, öğretmen veya doktorluk yapan bir kişinin kazanmak için bir ay çalışmasının gerekmesidir.

Dünyada yabancılarla en fazla evlenenler Ruslardır. Moskova’da yabancıların evlilik kaydının yapıldığı 4’cü Evlendirme Dairesinin verilerine göre resmi olarak sadece Türklerle evli olanların sayısı 100 binden fazladır. Yabancılarla evlilik amacıyla yüzlerce site mevcut olup, bu şekilde ülkeden ciddi bir dış göç dalgası da yaşanmaktadır.

2.6. Trafik Kazaları

Ruslar “v Rossii Yest Dve Bedi Duraki i Dorogi” yani, “Rusların iki belası, sorunu var, salakları ve yolları” demektedirler. Son dönemde yol yapımında bazı ilerlemeler kaydedilse de Rusya’da özellikle şehirlerarası yollar Avrupa standartlarının oldukça gerisinde olup, Rusya’nın en gelişmiş iki şehri Moskova-S.Petersburg arasında kara yolunun bazı kesimleri köy yollarını andırmaktadır. Ayrıca toplumun trafik kurallarını sıkça ihlal edip, alkollü, kaba ve aşırı hızlı araba kullanması gibi etkenlerden dolayı Rusya’da trafik kazalarında her yıl yaklaşık 35 bin kişi hayatını kaybetmektedir. Rusya Trafik Şubesi Müdürlüğü’nün verilerine göre 2007 yılında 233 809 trafik kazası meydana gelmiş, bu kazalar esnasında 292 206 kişi yaralanmış, 33 308 kişi ise hayatını kaybetmiştir.³³ Rusya içinde bu kadar trafik kazasına rağmen, devletin imajının bozulmaması için Rusya’daki trafik kazaları medyada gerektiği kadar yer almamaktadır.

³¹ Newsru, “V Rossii Tretya Volna Bezprizornosti, Beznadzornosti, Negramotnosti i Prestupnosti Podroskov”, 01.06.2005, <http://www.newsru.com/russia/01jun2005/generation.html>, Erişim: 14.07.2009

³² UNICEF, “Torgovlya s Ludmi v Roskiyoy Federatsii”, 2006, http://www.unicef.org/russia/ru/ru_human_trafficking_rus.pdf, Erişim: 18.07.2009

³³ GİBDD Rossii, “Dorojno Transporniye Proıştitiye v Rossii”, 2008, <http://www.gibdd.ru/documents/pdf/dtp-2008.pdf>, Erişim: 28.07.2009

2.7. Cinayetler

Rusya yılda ortalama 29 904 cinayetten kaynaklanan ölüm ile Hindistan'ın arkasından dünyada 2. sırada,³⁴ politik cinayetlerde ise dünyada 2003 verilerine göre 1. sıradadır.³⁵

2.8. İntiharlar

İntiharların ana sebebi halkın hayatından memnun olmaması, ahlaki ve manevi boşluktur. Rusya intihar olaylarında yıllık 55 bin kişi ile Çin ve Hindistan'ın arkasından dünyada 3'üncü sırada yer almaktadır. Rusya'da 1995–2003 yılları arasında 500 bin kişi, Dünya Sağlık Örgütünün verilerine göre 2005 yılında 46 063 kişi intihar etmiştir.³⁶ Rusya'daki rakamlar dünya standartlarının 3 kat fazlasıdır. Rusya'da erkekler, kadınlara nazaran 6 kat daha fazla intihar etmektedir. İntihar edenlerin yarısından fazlası 30 yaşına kadar olan gençlerden oluşmakta olup, ülkede yılda yaklaşık 2 800 çocuk intihar etmektedir. Rusya'da en az intihar Müslümanların ağırıklı yaşadığı Kafkasya bölgesinde ve Moskova'dadır. Rusya ordusu içindeki ölümlerin yarısından fazlası intihardır. 2007 yılında 450 ölümden, yarısı intihardır.³⁷ Bu da Rusya ordusunun içinde bulunmakta olduğu reel durumu göstermektedir. 2009 yılı içinde 2 Rus askeri baskı gördüklerinden ve yiyecek yemek bulamadıkları gerekçesiyle Gürcistan'a sığınmıştır.

2.9. Yaş yapısı

Bugün dünyada yaşayan her 10 kişiden biri yaşlı, yani 65 yaş üzerindedir ve son otuz yılda yaşlı nüfusu % 63 oranında artış göstermiştir. 2002 sayımı verilerine göre Rusya nüfusunun % 13'ünü yaşlılar oluşturur. Rusya'da medyan yaş değeri ise 37,1'dir. İlerde Rusya Federasyonu, Japonya, İtalya, Almanya, Fransa ve İspanya gibi ülkelerle birlikte dünyanın en yaşlı ülkesi olacaktır.³⁸

Rusya nüfusunun 26,3 milyonu çocuk (% 18,1), 89 milyonu çalışabilir yaşta (% 61,3) ve 29,8 milyonu ise (% 20,5) çalışabilir yaşını aşmış kişi-

³⁴ Nation Master, "Crime Statistics Murders (most recent) by Country", 2009, <http://www.nationmaster.com/graph/crime-murders>, Erişim: 15.07.2009

³⁵ Tekekanal Rossiya, "Rossiya na Pervom Meste po Çislu Politiceskih Ubiyts", 20.04.2003, <http://www.vesti7.ru/news?id=2284>, Erişim: 29.07.2009

³⁶ World Health Organization, http://www.who.int/mental_health/media/russ.pdf, Erişim: 22.07.2009

³⁷ BBC RUSSIAN, "Rossiykiye Soldati Svodyat Şeti s Jiznyu", 24.04.2008, http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_7364000/7364825.stm, Erişim: 15.07.2009

³⁸ Sergey Vasin, "Rossiya Stareet Huje Durugih Stran", *Demoskop Weekly*, No: 357-358, 15-31.12.2008, <http://demoscope.ru/weekly/2008/0357/tema04.php>, Erişim: 06.07.2009

lerden oluşmaktadır.³⁹ Rusya’da emeklilik yaşı bayanlarda 55, erkeklerde ise 60’tır. Rusya Emekli Fonu’nun 2009 verilerine göre, ülkede yaklaşık 38 milyon 860 bin emekli bulunmaktadır. Bunlardan 30 milyon 236 bini yaş haddinden emeklidir. Nüfus azalması da göz önünde bulundurulduğunda Rusya Sağlık ve Sosyal Gelişim Bakanlığı’nın tahminlerine göre yaklaşık 25 yıl sonra Rusya nüfusunun yarısı emekli olacak ve her çalışana bir tane emekli düşecektir. Ortalama emekli maaşı 4741⁴⁰ rubledir.⁴¹ Resmi makamlar emeklilerin sadece % 25’inin çalıştığı yönünde veriler sunsalar da, emekli maaşlarının yetersiz olmasından dolayı, Rusya’da emeklilerin çoğunluğunun hayatlarının son anına kadar çalışmak zorunda kaldığı yönündedir.

3. Rusya Federasyonu’nda Millet Kavramı ve Nüfus Yapısındaki Etnik Değişim Eğilimi

1990’lı yıllarda “Rusyalı” manasına gelen ve Rusya’daki bütün halkları ifade için kullanılan “Rossiyani” diye bir üst kimlik ortaya çıkmıştır. Yalnız “Rusyalı” üst kimliği özellikle Ruslar tarafından genelde kabul görmemiş ve bazı kesimlerde ters etki yaratmıştır.⁴²

Rusya’da farklı dil, din, ırk ve kültüre mensup nüfusları birkaç milyon bulan milletlerin yanı sıra toplam sayıları birkaç bin, hatta bir kaç kişi ile sınırlı kalan yaklaşık 182 farklı millet yaşamaktadır. Rusya’da insanların hangi milletten olduğu Rusya tarihinde ilk defa 2002 yılındaki nüfus sayımında uygulanan yeni bir sistemle belirlenmiştir. Bu sayımda millet kimlikleri insanların daha önceki milli kimlikleri göz önünde bulundurulmaksızın, “kendinizi hangi milletten sayıyorsunuz” sorusuna verilen cevapla ortaya çıkmıştır.

³⁹ Vserossiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda, “Naseleniye po Grajdanstvu i po Vozrastnım Gruppam”, 2007, http://www.perepis2002.ru/ct/html/TOM_04_2_07.htm, Erişim: 15.07.2009

⁴⁰ Yaklaşık 150 ABD dolarına denk gelmektedir.

⁴¹ Pensionnij Fond Rossiyykoy Federatsii, 2009, <http://pfrf.ru/> Erişim: 24.07.2009

⁴² Bu da çifte standart uygulamalarını beraberinde getirmiştir. Örneğin tenis dünyada bayanlarda bir numarası Dinara Safina Başkurt olmasına rağmen Rusyalı, diğer ünlü bir tenisçi Maria Şarapova’ya ise Rus denilmektedir.

Tablo 1: 1989 ve 2002 Nüfus Sayımlarına Göre Rusya'daki İlk 25 Millet

1989 yılı (Bin kişi)			2002 yılı (Bin kişi)		
Toplam nüfus	147 022	100,0	Toplam nüfus	145 274	100,0
Ruslar	119 865,9	81,5	Ruslar	115 889,1	79,8
Tatarlar	5 522,1	3,8	Tatarlar	5 554,6	3,8
Ukraynalılar	4 362,9	3,0	Ukraynalılar	2 943	2,0
Çuvaşlar	1 773,6	1,2	Başkurtlar	1 673,4	1,2
Başkurtlar	1 345,3	0,9	Çuvaşlar	1 637,1	1,1
Beyaz Ruslar	1 206,2	0,8	Çeçenler	1 360,3	0,9
Mordovalılar	1 072,9	0,7	Ermeniler	1 130,5	0,8
Çeçenler	899	0,6	Mordovalılar	843,4	0,6
Almanlar	842,3	0,6	Avarlar	814,5	0,6
Udmurlar	714,8	0,5	Beyaz Ruslar	808	0,6
Mariyeler	643,7	0,4	Kozaklar	654	0,5
Kozaklar	635,9	0,4	Udmurlar	636,9	0,4
Avarlar	544	0,4	Azeriler	621,8	0,4
Yahudiler	536,8	0,4	Mariyeler	604,3	0,4
Ermeniler	532,4	0,4	Almanlar	597,2	0,4
Buryatlar	417,4	0,3	Kabardeyler	520	0,4
Osetinler	402,3	0,3	Osetinler	514,9	0,4
Kabardeyler	386,1	0,3	Darginler	510,2	0,4
Yakutlar	380,2	0,3	Buryatlar	445,2	0,3
Darginler	353,3	0,2	Yakutlar	443,9	0,3
Komiler	336,3	0,2	Kumuklar	422,4	0,3
Azeriler	335,9	0,2	İnguşlar	413	0,3
Kumuklar	227,2	0,2	Lezgiler	411,5	0,3
Lezgiler	257,3	0,2	Komiler	293,4	0,2
İnguşlar	215,1	0,1	Tuvalılar	243,4	0,2

Kaynak: Vserossiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda, 2009; *Demoskop Weekly*, 2009.

Sayımda nüfusun 115,9 milyonu⁴³ (% 79,8) Rus olduğunu belirtmiştir. Rusların dışında nüfusu milyonu aşan halkları göz önünde bulundurduğu-

⁴³ Bunun yanında sadece Kerekler 15 kişi, Alyutolar 40 kişi, Bagulallar 57 kişi, Yurta Tatarları 22 kişi, Kırımçaklar 29 kişi, Ultalar 64 kişi, Şugnanlar 52 kişi, Botlihler ise 90 kişidir.

muzda 5,6 milyon (% 3,8) Tatar, 2,9 milyon (% 2,9) Ukraynalı, 1,7 milyon (% 1,2) Başkurt, 1,6 milyon (% 1,1) Çuvaş, 1,4 milyon (% 0,9) Çeçen⁴⁴, 1,1milyon (% 0,8) ise Ermeni olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında 1 milyon 460 bin (%1,01) kişi hangi milletten olduğunu işaretlememiş, 42 980 kişi ise listede olmayan bir milletten olduklarını söylemişlerdir.⁴⁵

Ülkede Rusya'ya adını veren Rus nüfusunda bir azalma gözlenirken, özellikle Müslüman nüfusta artış gözlenmektedir. 1989 nüfus sayımında Ruslar nüfusun % 81,5'ini oluştururken, bu oran 2002'deki son nüfus sayımında % 79,8'e düşmüştür. Nüfustaki bu azalmanın, eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşayan Rusların Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası buldukları cumhuriyetten Rusya Federasyonu'na yönelik yoğun göçe rağmen gerçekleştiği ve etnik Rusların nüfusunun hızlı bir şekilde azaldığı düşünülürse ülkedeki demografik yapının yakın gelecekte etnik açıdan değişime uğrayacağı açıktır.

2002 yılındaki nüfus sayımında etnik Rus nüfusun % 79,8 çıkmasında bazı soru işaretleri bulunmaktadır. Rusya'daki gözlem ve araştırmalarıma dayanarak, Rusya'da yaşayan özellikle Ukraynalıların, Beyaz Rusların, Almanların, Yahudilerin, Tatarların, Udmurların, Çuvaşların, Kareyelilerin ve bazı diğer milletlerin, günümüzde Rusya'da gayri-Rus olarak yaşamının zorluklarını bildiklerinden gerçek kimliklerini gizlediklerini söyleyebiliriz. Bu milletler 2002 nüfus sayımını bir fırsat bilmişler ve "kendinizi hangi milletten sayıyorsunuz" sorusuna Rus oldukları cevabını vermişlerdir. Bunun göstergesi olabilecek bir istatistik, 2002 nüfus sayımında, bir önceki 1989 yılı nüfus sayımına göre Ukraynalıların nüfusunun % 35, Beyaz Rusların % 32, Almanların % 29, Mordovalıların % 21, Udmurların % 11, Çuvaşların % 8 azalmış olmasıdır.⁴⁶ Özellikle Ukraynalılar ve Beyaz Rusların Ukrayna veya Beyaz Rusya'ya göç etmediklerini, tersine bir göç yaşandığını da göz önünde bulundurduğumuzda, Rusya içindeki etnik Rusların 2002 yılındaki sayımlarda ortaya çıkan % 79,8'lik rakamın daha altında olduğu sonucuna ulaşılabilir. Diğer bir örnek, 1989 yılındaki nüfus sayımında SSCB genelinde 1 milyon 378 bin, Rusya'da ise 536 bin Yahudi yaşamakta iken, 1990'lı yıllarda sadece Rusya'dan 1 milyon-

⁴⁴ Uzmanlar Çeçen nüfusun bilerek yüksek gösterildiğini, normalde bu rakamın çok altında olduğunu iddia etmektedirler.

⁴⁵ Vserossiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda, "Natsionalnij Sostav Naseleniya", 2002, http://www.perepis2002.ru/ct/html/TOM_04_01.htm, Erişim: 17.07.2009

⁴⁶ Vserossiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda, "Natsionalnij Sostav Naseleniya", 2002, http://www.perepis2002.ru/ct/html/TOM_04_01.htm, Erişim: 17.07.2009

dan fazla Yahudi'nin İsrail'e, ayrıca başta Almanya ve ABD olmak üzere farklı ülkelere göçmüş olmasıdır. 2002 yılı nüfus sayımına göre Rusya'da 230 bin Yahudi yaşamakta olup, birçok uzmana göre bu sayı 1 milyon civarlarındadır.⁴⁷ Bu veriler milletlerin o dönemde de kimliklerini gizlediklerini göstermektedir.

Ayrıca Müslüman inancına sahip etnik gurupların nüfusunda ciddi artış gözlenmektedir. 1989 nüfus sayımında Çeçenlerin toplam nüfus içindeki oranı % 0,61 iken (899 bin) bu oran 2002 nüfus sayımında % 50 civarında artış göstererek % 0,94'e (1,3 milyon) ulaşmıştır. Başkurtların nüfusu ise aynı dönemde 1 milyon 345 binden % 24,3 artışla 1 milyon 673 bine ulaşmış ve toplam nüfus içindeki oranı % 0,92'den % 1,15'e yükselmiştir. Bu iki etnik grup dışında, diğer Müslüman halklar arasında, Avarların nüfusu % 39 artışla 544 binden 757 bine, Azerilerin % 85,3 artışla 335 binden 621 bine, Kabardinlerin % 34,7 artışla 386 binden 520 bine, Kumukların % 52,3 artışla 277 binden 422 bine, İnguşların % 91 artışla 215 binden 411 bine ulaşmıştır.⁴⁸ Ülke genelinde % 3,83'lik bir orana sahip Tatarların nüfusunda resmi istatistiklerde ciddi bir nüfus artışı görülmemekle birlikte, resmi olmayan kaynaklar, Tatarların toplam sayısının en az 10 milyon olduğunu ileri sürmektedir. Tatar aydınları arasında resmi istatistiklerin Tatarların gerçek durumunu yansıtmadığı kanısı yaygın olup, bu kanı Sovyet döneminde nüfus sayımları verileri üzerinde siyasi amaçlı oynamaların yapılmış olduğu gerçeğine dayanmaktadır.

Ayrıca Kırgızların Rusya Vatandaşlığına geçmesine çok ciddi imtiyazlar tanındığından, son dönemde Rusya'da Kırgızların nüfusunda ciddi artış yaşanmıştır. 500 bin Rusya vatandaşı Kırgız olduğu tahmin edilmekte olup, yaklaşık 300 bin ise Rusya vatandaşı Tacik bulunmaktadır.⁴⁹ Rusya içinde bu halkların nüfusunun artması, ilerde Rusya içinde bir siyasi oluşuma yol açabilir. Rusya'da yaşayan Moldovalı, Tacik, Kırgız, Ermeni ve Gürcü diasporaları Rusya Devlet kanalının haberine göre bu yönde ilk adımı atarak hukuki mücadele için birleşmek ve tek bir diaspora kurmak istemektedirler.⁵⁰

⁴⁷ *Demoskop Weekly*, "O Yevreyah v Rosii", No:177-178, 8-21.10.2004, <http://www.demoscope.ru/weekly/2004/0177/gazeta017.php>, Erişim: 06.07.2009

⁴⁸ Vserossiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda. "Naseleniye po Grajdanstvu i po Vozrastnım Gruppam", 2007, http://www.perepis2002.ru/ct/html/TOM_04_2_07.htm, Erişim: 15.07.2009

⁴⁹ Kırgızlar çalışkan olduklarından Rusya'nın özellikle vatandaşlığa geçme konusunda kolaylıklar sağladığı iddia edilmektedir. Kırgızlar ve Tacikler genelde Moskova başta olmak üzere, çeşitli şehirlerin belediyelerinde temizlik işlerinde ve kapıcılık diye tabir ettiğimiz işte çalışmaktadırlar.

⁵⁰ Pervij Kanal Rossii, "Moldavane, Tadjiki, Armyane i Gruzini Doljni Obyedinitiya v RF v Edinij Soyuz

2002'deki son resmi nüfus sayımı verilerine göre ülke nüfusunun 14,5 milyonunu (toplam nüfusun % 9,8'i) Müslümanlar oluşturmaktadır. Ancak bu rakamın günümüzde Rusya'daki Müslüman kökenli nüfusu tam olarak yansıtmadığı yolunda hem Rus Ortodoks Kilisesi hem Rusya Müftülüğü, hem de devlet erkânı ve halk arasında genel bir kabul vardır. Rusya Müftülüğünün verilerine göre yaklaşık 20 milyon Rusya vatandaşı Müslüman vardır ve önümüzdeki 10 yıllık zamanda bu rakamın 50 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir.⁵¹ Ülkede Müslüman nüfusun artışı ve İslam dinine geçenlerin sayısı göz önünde bulundurulduğunda 2050 yılında Rusya nüfusunun yarısını uzmanların tahminlerine göre Müslümanlar oluşturacaktır.

Rusya'da yapılan farklı anketlere göre nüfusun yaklaşık % 5–10'luk bir kısmı kiliselere gitmekte iken, ülkenin birçok yerine devlet destekli yeni kiliseler inşa edilmekte, diğer taraftan yaklaşık 3 milyon Müslüman'ın yaşadığı Moskova'da sadece 4 tane cami olmasına rağmen, ek cami yapılmasına izin verilmemektedir.

Rusya'da din siyasi araç olarak kullanılmakta, bu da içerdeki ortamı germektedir. 1525'te Rusların Tataristan başkenti Kazan'ı ele geçirmesiyle, Ortodoks Kilisesinin haç işareti, "İslamiyet'in üstüne çıktık" şekliyle, İslamiyet'in simgesi hilalin üstüne yapılmaya başlanmıştır. Rusya'nın başkenti Moskova'nın merkezi "Kitay Gorod" semtinde bununla alakalı bir anıt da bulunmaktadır. 20 milyon Müslüman'ın yaşadığı günümüz Rusya'sında Ortodoks Kiliselerindeki haçların büyük çoğunluğu hilalin üstüne yapılmaktadır. Ayrıca milli marşta Ortodoksluğa övgüler yer almaktadır. Çok uluslu ve dinli bir ülkede bu tür uygulamalar Müslüman nüfusu merkezi yönetimden uzaklaştırmaktadır.

Rusya'da ortak dil olarak Rusça kullanılmasına rağmen,⁵² başta Dağıstan Özerk Cumhuriyeti olmak üzere Rusya'nın sorunlu Kafkasya coğrafyasında, Rusçadan önceki dönemde (1940 yılına kadar) burada yaşayan milletler arasında ortak dil olarak Türk dillerinin Kıpçak öbeğine ait bir lehçe olan, Türkiye Türkçesine oldukça yakın Kumukça veya Kumuk Türkçesi kullanılmaktaydı. Günümüzde kendi aralarında özellikle yaşlı insanlar arasında hâlâ Kumukça kullanarak anlaşanlar mevcuttur.⁵³

Diaspor", 01.04.2007, http://www.1tv.ru/owa/win/ort6_main.main?p_news_title_id=101823&p_news_razdel_id=1, Erişim: 25.07.2009

⁵¹ Sovet Muftiyev Rosii, 2009, <http://www.muslim.ru/1/cont/33/35/933.htm>, Erişim: 17.07.2009

⁵² Türkçe 161 319 ile İngilizce, Almanca ve Fransızcadan sonra en fazla konuşulan yabancı dildir.

⁵³ Rusya'da sadece 8 kişinin konuştuğu Barabınca, Alabugat Tatarcası, 15 kişinin konuştuğu Kerekce, 40 kişinin konuştuğu Alyutoca, 57 kişinin konuştuğu Bagulalca, 22 kişinin konuştuğu Yurta Tatarca, 29 kişinin konuştuğu Kırımçakça, 62 kişinin konuştuğu Lazca, 64 kişinin konuştuğu Ultaca, 52 kişinin

4. Milliyetçilik Akımları ve Etnik Sorunlar

SSCB döneminde, “önde gelen” halkların halk oyunlarının ve müziklerinin haricinde her şeyin yok edildiği, Rusçanın ortak dil olarak kabul edildiği tek tip “Sovyet” toplumu yaratılmaya çalışılmıştır.

Sovyetler çok uluslu bir devlet olmasına rağmen her halk sadece belli bir coğrafyada yaşıyordu. Serbest dolaşım olmadığından dolayı kişisel ve toplumsal dolaşım yok denecek kadar azdı.⁵⁴ Bu yüzden Sovyet halkları aynı çatı altında yaşamalarına, bir birlerine “Yoldaş” diye hitap etmelerine rağmen, eğitim sistemindeki eksikliklerle de birbirine yabancı ve kopuk kaldılar.⁵⁵ Sovyetler yıkıldıktan sonra Rusya ve BDT içinde sınırlı derecede olsa da serbest dolaşım hakkı kazanan bu halklar, ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunları aşabilmek için dolaşmaya, iş aramaya başladılar. Rus halkı da kendi çevresinde kendine benzemeyen ve dilini bilmediği insanlar görmeye başlayınca huzursuz olmaya başladı. Yani Ruslar Almanların 1930’lı yıllarda geçirdiği türden büyük bir depresyon geçirmekteydi.

Bunun bir neticesi olarak, Rusya’da son dönemlerde sokakta “Slavlar” ve “Gayri-Slavlar” genelde ise “Ruslar ve Gayri-Ruslar” ayrımı gibi etnik sorunlar yaşanmaktadır. Bu etnik sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet veren başlıca etkenler şunlardır:

- Rusya’da etnik sorunların yaşanmaması için farklılıklara saygı temelinde bir anlayışın yaygınlaşması gerekmektedir. Ancak devlet farklı dile, dine ve ırka sahip bu halkları kaynaştıracak, birleştirecek müsamaha, hoşgörü ve diyalog siyaseti üretememektedir.

- İnsandan çok, devletin prestijini artırmaya yönelik pahalı projelere ve eşyaya yatırım yapılmış, halkın refah seviyesi ve ekonomik durumu istenilen seviyeye bir türlü yükselememiştir.

- Devamlı surette “Ruslar demir yumruğu sever” şekliyle, halka totaliter yönetim şekli benimsetilmiş ve halk baskı altında tutulmuştur.

- Halk devlet kontrolündeki basın tarafından yanlış yönlendirilmiş, basında ve televizyonda saatlerce gösterilen ve izlenme rekorları kıran kriminal programlarda gayri-Rusların işlediği küçük suçlar abartılmış,

konuştuğu Şugnanca, 90 kişinin konuştuğu Botlihce, 55 kişinin konuştuğu Astrahan Nogay Karaeeyce gibi yok olmaya yüz tutmuş diller de mevcuttur.

⁵⁴ Buna benzer bir sistem günümüz Rusya’sında hala mevcuttur.

⁵⁵ Gözlemlerime göre günümüzde bu sorun devam etmektedir. Rus halkı Dağıstan, Çeçenistan, Tuva’nın nerde olduğunu bilmemektedir.

basın bütün işlenen suçları gayri-Rusların islediği gibi düşmanca bir dil kullanmış,⁵⁶ televizyon kanallarında özellikle Orta Asyalılar ve Kafkasyalılarla alay eden programlara yer verilmektedir.

- Eğitim sisteminde başta Tatarlar ve Kafkasyalılar olmak üzere gayri-Ruslar düşman gibi öğretilmiştir.

- Halkın dinî, millî değer ve duyguları devlet tarafından siyasi araç olarak kullanılmıştır.

- Çarlık Rusyası döneminde Ruslar kendilerine Velikorosu veya Velikorossi (Ulurus), Ukraynalılara Malorusu veya Malorossi (Ufakrus), Beyazruslara ise yine aynı mânâyâ gelen Belorusu demekteydiler. Rus halkına tarihin her devresinde, biraz da sosyo-ekonomik ve siyasi depresyonları daha kolay aşmaları için devlet tarafından asılanmış olan bir büyüklük, megacılık kompleksi mevcuttur. Rusya’da halk açlıktan kıvransa da Ulu Devlet ve Ulu Millet kompleksi sayesinde Ruslar kendilerinden psikolojik olarak derin bir gurur duymaktadırlar. Ama diğer taraftan bu kompleksten dolayı kendilerinden olmayanları ötelemekte ve bu durum Rusları gerçek dostlarının olmadığı tarihsel bir yalnızlığa itmekte, kendisine yakın olan Ukraynalılarla bile aralarına aşılması zor duvarlar örmektedir.

- Aydınların eserlerine Kremlin korkusundan sokaktaki Rusya’nın yerine farklı bir Rusya yansıtmaları, ülkenin reel problemlerinin konuşulup tartışılmaması, bunun oluşmasının başlıca sebepleridir.

Rusya bir taraftan topraksal yönüyle tüm Kafkasya’yı, Sibiryâ’yı kucaklamaya hazırlarken diğer taraftan Ruslar açık bir şekilde RF’nu oluşturan bu halklar ile aynı şehirde ve binada yaşamaktan, aynı metroda ve otobüste gitmekten ciddi rahatsızlık duymaktadırlar.

Bu coğrafyada yaşayan milletler farklı dil, din ve kültüre sahip olmalarına karşın, bu depresyonun bir yansıması olarak, toplum Azeri, Ermeni, Gürcü, Karaçay, Dağıstanlı, Balkar, Osetin, Çeçen ve Kafkaslarda yaşayan diğer milletlere “Litso Kafkaskoy Natsionalnosti” yani “Kafkas Yüzlü Milletler”, Kalmık, Yakut, Hakas, Buryat, Tuvalı, Kırgız, Kazak, Özbek, Tacik, Çinli ve Vietnamlılara ise “Litso Aziatskoy Natsionalnosti” veya “Aziat”, yani “Asya Yüzlü Milletler” şekliyle alaycı ve itici bir hitap kullanmaktadır. Basında sarı sayfalardaki ilanlar bölümünde “Kiralık ev

⁵⁶ Bu sadece kendi içindeki etnik guruplara değil, diğer yabancı ülkelere karşı da sıkça kullanılmaktadır. Özellikle Türkiye ve Türkler bundan devamlı suretle nasibini almaktadır. Türkiye aleyhine haberlere sık sık rastlamak mümkündür.

sadece Slavlara” veya “Kiralık ev Kafkas ve Asya yüzlülere Hariç” şekliyle oldukça sık ilanlar verilmekte ve yayımlanmaktadır. İşin üzücü tarafı bu tür ilanların çok uluslu bir federal ülkede normal karşılanması ve bu tür sorunların çözülmesi yönünde tedbirler alınmayışıdır. Bu ırkçı genelleme anlayışı, Kafkas ve Asyalı milletler arasında kültür farklılıklarına rağmen bir birliktelik doğururken, bu milletleri Ruslardan uzaklaştırmış ve bir birlerine nefret eder duruma getirmiştir.

Her gün milyonlarca insanın kullandığı Moskova Metrosu gibi toplu taşıma alanlarında her 2–3 dakikada bir “Etrafınızdaki şüpheli tipleri derhal polise şikâyet edin” türünden anonslar yapılması, toplumda bir korku havası yaratmakta, insanlar birbirlerine ve özellikle kendilerine benzemeyenlere şüphayle bakmakta ve etnik sorunların büyümesine sebebiyet vermektedir. Belki ondan olacak ki, Rusya’da en yaygın meslek “Güvenlik Görevlisi”,⁵⁷ en popüler cevap ve en fazla kullanılan kelime “Bilmiyorum”dur.

Ülkede “Rusya Ruslarıdır” türünden sloganlar maalesef gizli de olsa toplumun çoğunluğu tarafından desteklemekte, ayrıca bütün dünyada yaklaşık 70 bin, Rusya’da ise 50 bin dazlak bulunduğu söylenmektedir.⁵⁸ Yani Rusya “Yakutistan’ı ve Dağıstan’ı istiyorum”, ama “Yakutları ve Dağıstanlıları istemiyorum” gibi tuhaf ve kendisi için kötü sonuçlar doğuracak bir politika yürütebilmektedir. Bu da Rusya’da yeni Çeçenistanların ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Ayrıca Rusya’da son dönemde bölgeselleşmeyi engellemek ve Rusya idari yapılanmasında merkezleşmeyi yeniden sağlamak için ülke askeri yapılaşmaya uygun olarak valilerini devlet başkanının tayin edeceği 7 idari bölgeye bölünerek federal reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Merkez iyice güçlendirilmiş, 21 Özerk Cumhuriyet, 9 kray (mega bölge), 46 oblast (bölge), 2 federal statüde kent (Moskova ve Sankt-Peterburg), 1 özerk yöre, 4 özerk bölge ile toplam 83 subyektli yöneten valilerin 2004 yılında kabul edilen kanun ile seçimle başa geçmesi kaldırılıp, Kremlin tarafından atanmasına imkân sağlayan kanun kabul edilmiş, Federasyonu oluşturan başta 21 özerk Cumhuriyet olmak üzere bütün subyektlere anayasaları merkez anayasaya uydurulmuş ve kısıtlanmıştır.⁵⁹ Pasaportlarda

⁵⁷ Rusya’da her 10 erkekten birisi güvenlik görevlisidir.

⁵⁸ Newsru, “V RF – 50 Tis. Skinhedov, a Vo Vsem Mire – 70 Tisyaç”, 18.04.2005, <http://www.newsru.com/russia/18apr2005/skins.html>, Erişim: 15.06.2009

⁵⁹ Prezident Rossii, “Kostitutsiya Rossii, Federativnoye Ustroystvo Statya 65”, 2009, <http://www.kremlin.ru/articles/ConstChapter3.shtml> 2009, Erişim: 23.07.2009

başta Tatarlar olmak üzere Rusya’da yaşayan milletler için büyük önem arz eden hangi millettten olduğu ibaresi kaldırılmış, Latin alfabesi yasaklanmış, devlet federal bir yapıdan çok üniter yapıyı andırır hale gelmiştir. Bu da 1990’ların başında bağımsızlığını ilan eden, 1992 yılında Rusya Federasyonu’nun kurulduğunu simgeleyen anlaşmayı imzalamayan, Rusya Federasyonu içinde genişletilmiş ayrıcalıklı statü verildikten sonra 1994 yılında Federasyona katılmayı kabul etmiş olan başta Tataristan olmak üzere diğer Özerk Cumhuriyetlerin tepkisini çekmiştir. Diğer taraftan günümüzde bu subyektlar arasında çok büyük ekonomik uçurum mevcut olup, bugün Rusya’daki finansal kaynakların yaklaşık % 70’inin bir tek subyektte, Moskova’da toplandığı söylenmektedir.

5. Rus Nüfusun Eski SSCB Ülkeleri ve Bağımsız Devletler Topluluğundaki (BDT) Değişim Eğilimi ve Bunun Rusya’nın Bu Ülkeler Üzerindeki Nüfuzuna Etkileri

25 Nisan 2005 tarihinde o zamanki Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin’in yıllık Federal toplantıda yaptığı konuşmasında “Her şeyden önce SSCB’nin yıkılışının yüzyılın en büyük jeopolitik felaketlerinden biri olduğunu itiraf etmek lazım. Rus halkı içinse bu durum tam bir drama dönüşmüştür. Bizim on milyonlarca soydaşımız ve vatandaşımız Rusya topraklarının dışında kalmıştır. Yıkımın epidemisi ise Rusya’nın kendisine geçmiştir” demiş, ayrıca farklı konuşmalarında SSCB’yi özlediğini birçok kez dile getirmiştir.⁶⁰

Mart 1991 yılında SSCB’de referanduma gidilir. Bu referandumun amacı; 20 Ağustos 1991 yılında SSCB’nin yerine (Soyuz Suverennih Gosudarstv) Egemen Devletler Birliği’nin kurulması ve SSCB’nin daha federal bir yapıya geçerek varlığını devam ettirmesidir. Bu referandumda halkın büyük çoğunluğu Egemen Devletler Birliği’nin kurulması ve SSCB’nin devam etmesi yönünde oy kullanmasına rağmen, bu referandumun üzerinden fazla bir zaman geçmeden 22 Aralık 1991’de SSCB yıkılmıştır. Bir konuyu özellikle altını çizerek vurgulamak gerekir ki; Rusya 12 Haziran 1990 yılında bağımsızlığını ilan ederek SSCB’den bağımsızlığını ilan eden ilk ülke olmuştur. 12 Haziran tarihi Rusya’da “Bağımsızlık” veya “Rusya günü” olarak kutlanmaktadır. Rusya SSCB’nin devamı değil, mirasçısıdır.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından, 21 Aralık 1991 yılında

⁶⁰ Prezident Rossii, “Poslaniye Federalnomu Sobraniyu 2005 g.”, 2005, http://www.kremlin.ru/appears/2005/04/25/1223_type63372type63374type82634_87049.shtml, Erişim: 15.07.2009

Alma-Ata zirvesinde kurulan, Rusya'nın eski etki alanını yeniden kazanma amacının ağırlıklı olarak hissedildiği, 11 devletten oluşan BDT ülkelerinin çoğunda, seçimlerin tamamen formaliteden ibaret olduğu, bir nevi "demokrasi bayrağı altında, yumuşak diktatörlükle" yönetilen bir sistem hâkimdir.⁶¹ Şu an bu ülkeleri yönetenler Soğuk Savaş yıllarında Sovyet eğitimi almış ve bu kültürle yetişmiş olduklarından, kâğıt üzerinde bir BDT birliğinden bahsedilse de, bu devletlerin halklarıyla Rus halkı arasında bir birlikten bahsedilemez. Rusya BDT vatandaşlarına vize uygulayarak kendisi açısından birçok sorunu çözebilecekken, vize uygulamamakta, ama içerde bu halklara BDT ülkeleri ikili anlaşmalarına ters politikalar uygulayabilmektedir. Küreselleşme ile adeta büyük bir köy haline gelen günümüz dünyasında, internet sayesinde doğru bilgiye kolay erişimin artmasıyla, BDT ülkelerinin tamamında ve hatta Rusya'nın Kafkaslardaki en önemli müttefiki Ermenistan'da bile Rusya karşıtı, AB ve hatta Türkiye yanlısı, dünyaya farklı pencereden bakan, bilinçli yeni bir nesil yetişmektedir. Orta Asya ülkelerini Rusya'ya yakın olmaya zorlayan yanı başlarındaki Çin tehlikesini unutmamak gerekir.

SSCB'nin devamı niteliğindeki BDT örgütü bir dağılma sürecine girmiştir. Eski SSCB Cumhurbaşkanı Mihail Gorbaçov Rusya'da bir devlet kanalında yaptığı konuşmasında, "Batının kendilerine NATO'nun Doğuya bir adım bile genişlemeyeceği" konusunda söz verdiğini dile getirdi. Ancak eski Doğu Bloğu ülkelerinin ve Baltık ülkelerinin NATO'ya girmesiyle, Rusya 1990'lı yıllardan günümüze bu ülkelerdeki siyasi etkisini kaybetmiş, bölgedeki jeopolitik etkisini kaybetmeye devam etmiş ve verilen söze rağmen NATO Rusya'nın sınırına kadar dayanmıştır.

Rusya-Gürcistan savaşından sonra Gürcistan BDT'den ayrılmıştır. Romanya etkisine girmiş olan Moldova ile NATO'ya üye olmak isteyen Ukrayna ise bu birliğe alınmasından sonra büyük ihtimalle BDT'den tamamen ayrılacaktır. Yalnız Ruslar Kiev'den çıktıklarından dolayı, Rusların ana vatani Kiev kabul edilmekte ve "Kievskiye Rusi", "Kiev Rusları" diye anılmaktadırlar. Bu yüzden Rusya Ukrayna'nın NATO'ya girememesi için her türlü yola başvuracaktır. BDT içinde fikir ayrılıklarından dolayı Rusya karşıtı, Rusya'nın olmadığı farklı birliklere gidilmektedir. Bunlardan en önemlisi 2006 yılında kurulan ve Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'dan oluşan GUAM'dır.

⁶¹ 2005 yılından itibaren Türkmenistan tam üye değildir. Ayrıca Ukrayna BDT'nin kurucularından olmasına rağmen BDT tüzüğünü imzalamadığından dolayı hiç bir zaman tam BDT üyesi olmamıştır.

SSCB yıkıldıktan sonra, SSCB’yi oluşturan 15 ülke arasında 1991 yılında varılan anlaşmayla, SSCB pasaportu bulunanlar yaşamakta oldukları ülkenin vatandaşı olarak kaldılar. 1989 nüfus sayımına göre bu ülkelerde yaklaşık 25,3 milyon etnik “Rus” kalmıştır.⁶²

Tablo 2: SSCB’de ve Eski SSCB Ülkelerinde Rus Nüfusu

Ülke	1989 Nüfus sayımı (Bin kişi)	1989 nüfus sayımı (Bin kişi)		Ülkelerdeki son nüfus sayımlarına göre genel nüfus (Bin kişi)	Kalan Rus nüfusu (Bin kişi)
	Toplam Nüfus	Ruslar	Ülkeye adını veren titül halk		
SSCB	285 742	145 155	285 742	-----	-----
Rusya	147 022	119 865	119 865	141 903	115 889
Ukrayna	51 707	11 355	37 419	46 447	8 334
Beyaz Rusya	10 200	1 342	7 904	9 663	880
Özbekistan	19 905	1 653	14 142	27 606	1 000
Kazakistan	16 536	6 227	6 534	15 674	2 950
Gürcistan	5 443	341	3 787	4 630	50
Azerbaycan	7 038	392	5 804	8 922	200
Litvanya	3 690	344	2 924	3 483	570
Moldova	4 338	562	2 794	4 128	366
Letonya	2 680	905	1 387	2 261	810
Kırgızistan	4 290	916	2 229	5 431	603
Tacikistan	5 109	388	3 172	7 215	50
Ermenistan	3 288	51	3 083	3 234	15
Türkmenistan	3 534	333	2 536	4 484	120
Estonya	1 573	474	963	1 299	480
Eski SSCB ülkelerinde Rus nüfusun toplamı	-----	25 283	-----	-----	16 427

Kaynaklar: *Demoskop Weekly*, 2009; Natsionalnaya Atatisticeskaya Slujba Respubliki Armeniya, 2009; Gosudarstvenniy Komitet Statistiki Ukraini, 2009; Perepis Naseleniye 2004” Respubliki Moldavi, 2009; Estonskaya Respublika, 2009; Latvijas İedzivotaju Sadalijums pec Nacionala Sastava un Valstiskas Piederibas, 2009.

⁶² *Demoskop Weekly*, “Natsionalnij Sostav Naseleniya po Respublikam SSSR”, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php, Erişim: 10.07.2009

Tablo 2’de görüldüğü üzere 1991’den günümüze Orta Asya ülkeleri ve Ukrayna’dan Rusya’ya ciddi boyutlarda göçler yaşanmıştır. Göçler ve ölümler nedeniyle eski SSCB ülkelerindeki Rus nüfusu 16,4 milyona kadar düşmüştür. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki, bu ülkelerde etnik yapının belirlendiği nüfus sayımları 2000’li yılların başında yapıldığından, eski SSCB ülkelerinde yaşayan etnik Rusların sayısında daha da azalma olmuştur. Özellikle son dönemde Rusya’nın Orta Asya ülkelerinde yaşayan etnik Rusları, nüfusu azalan Uzak Doğu ve Sibiryâ bölgelerine yerleştirmek için, vatandaşlık verme konusunda bazı kolaylaştırıcı yasal düzenlemelere gitmiştir. Onun dışında resmîyette o ülke vatandaşı gözükene, ama Rusya’da vatandaşlığa giden ilk adım olan “Geçici Oturum” hakkı almış veya çalışan çok sayıda etnik Rus bulunmaktadır. Tahmini rakam bu ülkelerdeki Rus nüfusunun 14 milyon civarına kadar düştüğü yönündedir.

SSCB yıkıldığında Rus nüfusunun ağırlıklı olarak kaldığı ülkeler Kazakistan ve Ukrayna’dır. Özellikle Kazakistan’da yaklaşık 6 milyonluk Rus nüfusu, 1989 nüfus sayımına göre Kazakistan nüfusunun % 37’sini oluşturmaktaydı. Bu da bağımsızlığına yeni kavuşmuş Kazakistan için kaygı verici bir durum teşkil etmekteydi.

Tablo 3: Kazakistan’ın Etnik Yapısı

Millet	1989 nüfus sayımı (Bin kişi)	%	1999 nüfus sayımı (Bin kişi)	%	2009 nüfus sayımı (Bin kişi)	%
Nüfusun tamamı	16 199	100	14 950	100	15 674	100
Kazaklar	6 700	41,3	7 900	53,4	11 000	70,1
Ruslar	6 000	37,4	3 900	29,9	2 950	18,8
Ukraynalılar	875	5,4	547	3,7	450	2,8
Özbekler	331	2,5	370	2	440	2,8
Uygurlar	181	1,1	210	1,4	230	1,5
Tatarlar	320	2	249	1,7	229	1,5
Almanlar	946	5,8	353	2,4	222	1,4
Diğer milletler	846	5,2	1 421	9,5	153	1

Kaynaklar: Kazakistan Respublikası Statistika Agentiği, 2009; *Demoskop Weekly*, 2009.

Rusya’nın bölgede Ermenistan ve Beyaz Rusya ile beraber en önemli müttefikleri gibi gözükene Kazakistan, bazı önemli stratejik adımlar

atmıştır. Çin tehdidinden dolayı Rusya'ya yakın olma siyaseti yürüten Kazakistan'ın⁶³ başkentini Alma-Ata'dan Astana'ya taşıması, hem Rusya, hem de Çin'e karşı yapılmış bir hamledir. Kazakistan'ın Kuzey kesimlerinde Rus etnik nüfusun ağırlıklı olarak yaşamasından dolayı, Rusya'da bazı siyasi parti liderlerinin Kazakistan'ın kuzeyinin Rus toprağı olduğu ve buranın Rusya'ya bağlanması gerektiği gibi açıklamalar yapması üzerine Kazak hükümeti, başkentini Kuzeye taşınması çerçevesinde bu bölgeye Kazakları yerleştirerek ilerde bu yönde doğabilecek sorunların önünü almış, hem de ülke içinde nüfusun dağılımına denge getirmiştir. Ayrıca tablo 3'te görüldüğü üzere 1989'da ülke nüfusunun % 37'sini oluşturan Rusların nüfusunda ciddi azalmalar olurken, Kazak nüfusunda ciddi artış yaşanmıştır.

Sadece 1990–1997 yılları arasında Kazakistan'da yaşayan Rus nüfusunun % 14'ü (1,2 milyon) göç etmiş, bunların % 90'ı Rusya'ya yerleşmiştir.⁶⁴ Burada önemli bir nokta, Orta Asya ülkelerinde yaşayan Ukrayna ve Beyaz Rusların da Rusya'ya göçmesi ve millet olarak kendilerini Rus yazdırmasıdır. Çünkü bunu ispatladıkları takdirde Rusya ülkeye kabulde kolaylık sağlamaktadır.

Tablo 4: Ukrayna'nın Etnik Yapısı

Millet	1989 Nüfus sayısı (Bin kişi)	%	2001 Nüfus sayısı (Bin kişi)	%
Nüfusun tamamı	51 700	100	48 457	100
Ukraynalılar	37 541	72,7	37 541	77,8
Ruslar	11 355	22,1	8 334	17,3
Beyaz Ruslar	440	0,9	275,8	0,6
Moldovalılar	324	0,6	258,6	0,5
Kırım Tatarları	---	0,0	248,2	0,5
Bulgarlar	258,5	0,5	204,6	0,4
Diğer milletler	1 781,5	3,5	1 594,8	3,3

Kaynaklar: Gosudarstvenniy Komitet Statistiki Ukraini, 2009; Yevgeniy Malahov, 2003.

Eski SSCB ülkelerinde en fazla etnik Rus'un yaşadığı Ukrayna'da Rusların nüfusunda, 1989 sayımından sonra % 26,6'lık, genel nüfusta ise

⁶³ 1990'lı yıllarda Türkiye'de gerekli siyasi iradeyi göremediğinden dolayı Rusya'ya yaklaşmasını hızlandırmıştır.

⁶⁴ İnstitut Demograficheskikh İsledovaniy, "Migratsiya", 17.11.2006, http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=21&idArt=609, Erişim: 05.07.2009

% 4,8'lik bir azalma gözlenmektedir. 1 Eylül 2009 yılı verilerine göre ise Ukrayna'nın nüfusu 46 milyon 447 bine düşmüştür.⁶⁵

Bu coğrafyada önemli ülkelerden Özbekistan'ın nüfusu 27 milyon 606 bindir, bunun % 80,1'ini Özbekler oluştururken, Rusların ülke içindeki oranı 1989'da % 9,3'ten, % 3,5'e (1 milyona) düşmüştür. Nüfusun % 1'i Tatar'dır.⁶⁶

Rusya'nın eski SSCB ülkelerindeki nüfusu azalmakta ve Rus nüfusunun azalmasına paralel olarak, Rusya bu ülkeler üzerindeki siyasi etkisini kaybetmekte, bu ülkeler de Rusya ve Rusçanın etkisini azaltmak için bir dizi reformlara gitmektedirler. Ukrayna okullarda Rusça eğitimi ve Rusçayı resmi devlet dili statüsünden kaldırmıştır. Bunun diğer bir örneği 'Özümüze dönüyoruz!' sloganıyla, Tacikistan'ın soy isimlerdeki Rusçadan geçen, oğlu manası veren "EV" ve "OV" takılarını atmasıdır. Örneğin soyadı Bahramov iken artık Bahrom olarak değiştirilmiştir. Ayrıca Moldova dil ve kültür yakınlığından dolayı Romanya'nın etkisine girmiştir. Moldova'da her 4 kişiden birinde Romanya pasaportu bulunmaktadır. 2010 yılından itibaren Moldova ve Gürcistan SSCB'nin ülkelerine girişlerini işgal olarak anmaya başlamışlardır. Kırgızistan'da sadece 50 bin kadar yaşlılardan oluşan Rus nüfusu kalmış, en son Rusya'nın Kırgızistan'da ikinci askeri üstünü açmak istemesine Özbekistan sert bir şekilde karşı çıkmıştır.

Eski SSCB coğrafyasında (Orta Asya, Karabağ, Kuzey Kafkasya, Gürcistan vb.) yaşanan sorunları anlayabilmek için ilk önce Kuzey komşumuz Rusya'nın bu coğrafyada uyguladığı ve uygulamaya devam ettiği "Razdelyay i vlastuy" yani "Böl ve yönet" siyasetini iyi etüt etmek gerekmektedir. Bir kere nüfuz ettikten sonra, özellikle bölgedeki etnik mozaikten yararlanarak varlığını güçlendirmiştir.

Bu halklar ve ülkeler aralarına yapay sınırlar çizilerek etnik açıdan bölünmüş, farklı cumhuriyetler içerisine dahil edilmiş, daha sonra da hepsinin ayrı milli kimliklere sahip olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Bunun en belirgin örneği Kırgızistan'ın Güney Batısın da yaşayan etnik Özbekler ve onların yaşamış olduğu dramdır. Bir ülke eğer bölgesel güç ise bölgedeki olaylara müdahale edebilme güç ve iradesine sahip olmalıdır.

⁶⁵ Gosudarstvenniy komitet Statistiki Ukraini, "Çislennost i Sostav Naseleniye Ukraini po İtogam Vseukraynskoy Perepisi Naseleniya 2001 Goda.", <http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/> Erişim: 01.07.2009

⁶⁶ Respublika Uzbekistan Portal Gosudarstvennoy Vlasti, "Naseleniye i Trudoviye Resursı", 2009, <http://www.gov.uz/ru/ctx.scm?sectionId=106&contentId=474>, Erişim: 22.07.2009

Yaklaşık 500 bini Rusya vatandaşı 1 milyona yakın Kırgız'ın Rusya'da yaşamasına rağmen, Rusya'nın en son Kırgızistan'da yaşanan olaylara müdahale edememesi, Rusya'nın bu ülkeler üzerindeki siyasi etkisinin ayrı bir göstergesidir.

Rusya bölgede etkisini kaybettiğini bildiğinden elindeki enerji kaynaklarını Ukrayna, Ermenistan, Beyaz Rusya, Moldova ve Gürcistan'a karşı siyasi baskı aracı olarak kullanmaktadır.

Diğer taraftan coğrafi konumunu kullanarak Orta Asya petrol ve gazını tamamen kontrol altına alıp bu ülkeleri kendine bağımlı kılmak istemektedir. Burada Rusya'yı saf dışı bırakacak bir Nabucco projesi öne çıkmakta ve gaz sevkiyatında Rusya'ya bağlı ülkelerin gerçek mânâda bağımsızlıklarına kavuşması adına büyük önem arz etmektedir. Rusya Nabucco projesinin içinde olması düşünülen bütün ülkeleri kendisini saf dışı bırakacak enerji projelerine katılmama ve bu projeyi engellemek için bu ülkelerin başta gazını almak üzere bir dizi önlemler almaktadır. Ayrıca Yukarı Karabağ meselesini ve Türkiye-Ermeni yaklaşmasını kullanarak Türkiye ile Azerbaycan'ın arasını açmak ve Azerbaycan'ın bu projeye katılımının yolunu kesmek istemektedir.

Günümüzde Avrasya coğrafyasında muazzam bir jeopolitik karışıklık ve boşluk mevcuttur. Rusya örtülü ve gizli hareketlerin ustasıdır. Bu boşluğu yenedünya düzeninde Türkiye, Rusya, Çin gibi ülkeler kendi lehlerine kullanmak istemektedirler. Türkiye'nin bu bölgeye yönelik son dönemdeki olumlu açılımlarına rağmen, Ankara'nın Avrasya ve özellikle Rusya politikalarının Rusça'yı ve Rusya'yı bilmeyenler tarafından belirlenmesi, T.C. Moskova Büyük Elçiliğinde bu güne kadar çalışmış olan Büyükelçilerin ve diplomatların çoğunluğunun Rusya uzmanı olmaması ve Rusça bilmemesi Türkiye'nin bu coğrafyayı ve Rusya'yı tam mânâda anlamasını ve bu bölgede hedeflerine ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Rusya'nın ise kendi içinde o kadar sorun yaşamasına rağmen, haddinden fazla dış siyasetle uğraşması, elindeki enerji kaynaklarını ve bu ülkelerle yapmış olduğu ticarete sıkça siyaseti karıştırması, en yakın müttefikleri Beyaz Rusya, Ermenistan ve Kazakistan'ı bile kendisinden uzaklaştırmaktadır. Bunun en belirgin örneği, Rusya'ya en yakın ülke olan Beyaz Rusya ile bile yaklaşık 15 yıldır yürütülmekte olan "Soyuznaya Gosudarstva", yani "Birlik Devlet" olma çalışmalarında bir türlü sona gelinememiş olmasıdır. Güney Osetya ve Abhazyayı BDT ülkelerinden Rusya'nın haricinde şimdikiye dek hiç bir tanesinin tanımaması Rusya'nın bu ülkeler üzerindeki etkisinin bir

başka göstergesidir. En son Beyaz Rusya Cumhurbaşkanı Aleksandır Lukaşenko yaptığı açıklamada, Beyaz Rusya vatandaşlarını Abhazya ve Güney Osetya'ya sadece Gürcü kanunlarına uygun olarak girmesi konusunda uyarmıştır.⁶⁷

6. Rusya'da Nüfusun Coğrafi Dağılımından Kaynaklanan Sorunlar ve Çin Tehlikesi

Küreselleşme olgusunun bütün gerçekliğine rağmen XXI. yüzyıl, yine bir güçler mücadelesine sahne olacak ve bazı güçler yüzyılın ilk yarısında mevcut tek süper güç olan ABD'nin karşısında yer almaya başlayacaktır. Rusya, Çin ve Hindistan'ın ABD'ye karşı ittifak oluşturabilecek Avrasya'nın büyük stratejik oyuncularını olduğu iddia edilmektedir.

Moskova yol ayrımındadır ve yeni arayışlar içindedir. Tek kutuplu dünyaya karşı olduğunu dile getirmekte ve bunu gerçekleştirebilmek için çeşitli girişimlerde bulunmakta, Çin'in de içinde olduğu BRIC⁶⁸ ve ŞANG-HAY⁶⁹ gibi örgütlenmelere gitmektedir. Rus-Çin ilişkileri birçok noktada biraz da dünyaya gözdağı vermek için uyum içinde gibi gözükse de iki ülke arasındaki ikili ilişkileri kilitleyen ciddi ihtilaf noktaları vardır. Bunlar, ülkeler arasındaki kültür farklılığı, Rusya'daki milliyetçilik akımları, Çin ile hâlâ bir çözüme kavuşturulamamış tarihsel sorunlar, Rusya'daki Çin nüfusu, Pekin'in Rusya Federasyonu'nun Uzak Doğu ve Sibirya bölgesine yönelik politikası ve emelleri olarak sıralanabilir. Rusya'da en fazla konuşulan ve tartışılan konuların başında demografik sorunlar ve Çin tehlikesi gelmektedir.

Rusya nüfusunun dağılışı bölgeler yönünden ele alındığında, her ne kadar topraklarının büyük kısmı Asya içinde kalıyorsa da (Şekil 1), nüfusunun % 79,3'ten fazlası Ural Dağları'nın batısında, dolayısıyla da Avrupa kıtası içinde yaşamaktadır. En önemli nüfus toplanma alanları da Moskova'nın da içinde bulunduğu Merkez ve Privoljski Federal bölgeleridir. Topraklarının 2/3'ünün bulunduğu Uzak Doğu ve Sibirya Federal bölgeleri (nüfusun % 18,4'ü) ile Ural Federal bölgesinde bulunan Tümen

⁶⁷ Kseniya Salyanskaya, "Lukasenko Padderjal Guruziyu", 23.07.2009, http://www.gazeta.ru/politics/2009/07/23_a_3226129.shtml, Erişim:23.07.2009

⁶⁸ İlk defa Goldman Saks tarafından 2001 yılında kullanılmış olup, gelişmekte olan ülkeler Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'in ekonomilerini kastetmek için kullanılır. BRIC, bu ülkelerin İngilizce isimlerinin baş harflerinden oluşur (Brasil, Russia, India, China).

⁶⁹ 2001 yılında kurulmuş Çin, Rusya, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan'dan oluşan uluslararası bölgesel örgüt.

oblastını⁷⁰ içine alan Asya kısmında ise nüfusun sadece % 20,7'si yaşamaktadır.

Tablo 5: Rusya Nüfusunun Federal Bölgelerine Göre Dağılımı

Federal Bölge (Okrug)	Nüfus miktarı 1989 (Bin kişi)	Nüfus miktarı 2002 (Bin kişi)	Nüfus miktarı 2009 (Bin kişi)	Ülke genelindeki Payı 2009 (%)
Rusya Federasyonu	147 400	145 274	141 903	100
Merkez	38 115	36 482	37 121	26,2
Privoljski	31 805	31 642	30 157	21,5
Güney	20 666	21 471	22 901	15,8
Kuzey-Batı	15 279	14 259	13 462	9,6
Ural	12 527	12 520	12 254	8,5
Sibirya	21 077	20 542	19 545	13,8
Uzak Doğu	7 941	7 038	6 460	4,6

Kaynaklar: Goskomstat Rossii, 2009; *Demoskop Weekly*, 2009.

Ülke topraklarının 1/3'üne tekâmül eden Rusya'nın Uzak Doğu bölgesinde 6,4 milyon insan yaşamakta olup, tabloda görüldüğü üzere 2002 yılından günümüze bu bölgede 578 binlik, Sibirya bölgesinde ise 997 binlik bir nüfus azalması yaşanmıştır, aslında bu rakam daimi ikametgâh⁷¹ adresleri göz önünde bulunarak hesaplanmış olup gerçekte bu sayı daha da azdır.⁷²

Ural dağları sadece Asya ile Avrupa kıtası arasında değil, Rusya içindeki bölgelerin gelişmişliklerine göre de suni bir sınır teşkil etmektedir. Özellikle son dönemde Rusya'nın Orta Asya ülkelerinde yaşayan etnik Rusları nüfusu azalan Uzak Doğu ve Sibirya bölgelerine yerleştirmek için, bu insanlara vatandaşlık verme konusunda bazı kolaylaştırıcı yasal düzenlemelere gitmiştir. Rusya bu bölgelerin gelişimi ve demografik sorunlarının çözümü için bazı önlemler olsa da bunlar yetersiz kalmaktadır. Bu coğrafyada yaşayanların çoğunluğunun kendi istekleri dışında genel-

⁷⁰ Oblast: bölge

⁷¹ Rusya'da daimi ikametgâh adresinizi başka bir yere alabilmeniz için kaydınızı almak istediğiniz bölgede kendinize ait evinizin olması gerekmektedir. Mesela Uzak Doğu bölgesinden Moskova'ya göç edenlerin ev sahibi olmaları kolay olmadığından dolayı, kirada yaşamakta ve geçici kayıt yaptırmaktadırlar, nüfuslarını ise geldikleri yerde kayıtlı tutmak zorunda kalmaktadırlar. O yüzden oradaki göçün gerçek oranı resmi kayıtlara yansımamaktadır.

⁷² Dmitriy Eršov, "Kitayskiy Vopros", 19.01.2009 <http://www.kreml.org/opinions/202880460>, Erişim: 21.07.2009

de sürgün veya mecburi atama yoluyla buralara yerleştirildikleri, iklim ve hayat şartlarının bu bölgelerde zor olmasından dolayı, bu bölgeler yaşam açısından Ruslara cazip gelmemekte, bu yüzden Moskova buradan Batı bölgelerine yapılan iç göçün önünü alamamaktadır.

Yaklaşık 102 milyonu Çin'in Kuzey Doğu'sunda olmak üzere, 300 milyon Çinli ise Rusya sınırı boyunca yaşamaktadır. Rusya sınırlarının toplam uzunluğu 60,9 bin km, Rusya-Çin sınırının uzunluğu ise 4209,3 km olup, bu sınırın büyük bölümünü Amur nehri oluşturmaktadır.⁷³ 2003 verilerine göre 1,5 milyonu legal olmak üzere 6,5 milyon Çinli'nin Rusya'da yaşadığı tahmin edilmektedir, bu rakamın günümüzde daha da arttığı tahmin edilmektedir.⁷⁴ Özellikle Sibiry, Uzak Doğu ve Rusya'nın Kuzey bölgelerinden Merkez bölgeye ekonomik sıkıntılardan dolayı çok ciddi nüfus hareketliliği ve iç göç yaşanmaktadır, Rusların göç ettiği yerlere Çinliler yerleşmektedir; yani Çinlilerin bir nevi "sessiz ihtilal" yaptığı söylenebilir.

Çin'in böyle bir politika izlemesinin tarihsel bir yönü vardır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kuzeydoğu bölgesindeki Heyluntszyan, Tszilin ve Lyanin bölgeleri ile Rusya Federasyonu'nun Primorski ve Yahudi özerk bölgesi, ayrıca Amur bölgesi ve Habaravski Kray'ının bir bölümünü ve Mogolistanın doğusunu kapsayan bölgeye *Mançurya denilmektedir. Bu bölge tamamen Çin topraklarında iken, Ruslar 24 Mayıs 1854 yılından itibaren yavaş yavaş bu bölgeye yerleşmeye başlamışlardır.*⁷⁵

Çin'in ikinci "Opium" savaşında İngiliz ve Fransızların Pekin kapılarına dayanmasını fırsat bilen Rus Çarlığı, şu an Rusya'da kalan ve Çinlilerin Dış Mançurya diye adlandırdıkları geniş petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunduğu bu bölgeyi, ilki 16 Mayıs 1858 yılında "Aygün"⁷⁶ sınır ve ticari anlaşması, ikincisi 1-13 Haziran 1858'de "Tyan-Tszin"⁷⁷ anlaşması ve üçüncüsü Rus General N.P Ignatyev başkanlığında 1-14 Kasım 1860 yı-

⁷³ Ian Bremmer, "Opasatsya li Nam Antizapadnogo Soyuza Rossii i Kitaya", 06.02.2008, <http://www.inosmi.ru/stories/06/02/08/3475/236363.html>, Erişim: 20.07.2009

⁷⁴ Ananitieskiy NAMAKON, "Uj Vibor blizitsa, a Vibora Vse Net", <http://www.namakon.ru/pic/article45.DOC>, Erişim: 18.07.2009

⁷⁵ Aleksandr Alekseyev, *Osvyeniye Russkimi Dalnego Vostoka i Russkoy Ameriki*, Moskva, 1982, str. 7-10

⁷⁶ ABIRUS, "Aydunskiy Dogovor o Granitsah i Vzaimniy Torgovle 1858 g.", <http://abirus.ru/content/564/623/626/632/743/11211.html>, Erişim: 30.07.2009

⁷⁷ ABIRUS, "Traktat Mejdu Rossiyey i Kitayem Ob Opreddenii Vzaimnih Otnosheniy Tyan-Tszin", <http://abirus.ru/content/564/623/626/632/743/11212.html>, Erişim: 30.07.2009

İinda bir önceki iki anlaşmanın kesin olarak onaylandığı dayatma ek Pekin Antlaşmasıyla ele geçirmiştir.⁷⁸

Günümüzde Çin bu anlaşmaların adaletsiz olarak yapıldığını savunmakta ve kabullenmek istememektedir. Çin’de okullarda tarih kitaplarında “Batı Sibirya (Tomsk bölgesini de içine alacak şekilde) geçici olarak kaybedilmiş Çin toprağıdır” denilmekte olup, bu bölgelerin Çin’e ait olduğu ve Rusya’nın verme konusunda direndiğı öğretilmektedir.⁷⁹

Şekil 1: Rusya Federasyonu Federal B Bölgesi

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çin Komünist Partisinin ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin kurucularından ve ilk başkanı, ayrıca söylediğı sözlerin bir çoğı hedef ve slogan olarak kabul edilen Mao Zedong “Sovyetler Birliğı (Rusya) haddinden fazla toprak işgal etmiştir: Yaklaşık yüz yıl önce Ruslar ikili anlaşmaları ihlal ederek, Baykal gölünün oradan Boli (Habarovsk), Hayşenveyem (Vladivostok) ve Kamçatka yarım adası olmak üzere Doğuya doğru bütün bölgeyi kopararak almışlardır. Bu hesabı kapatmak o kadar kolay değıl. Biz bununla alakalı Ruslarla daha hesaplaşmadık” demiştir.⁸⁰

⁷⁸ ABIRUS, “Pekinsiy Dopolnitelny Dogovor. 1860 g.”, <http://abirus.ru/content/564/623/626/632/743/11213.html>, Erişim: 30.07.2009

⁷⁹ Primorskoye Kravayevoye Otdeleniye Kompartii Rossiyskoy Federatsii, <http://www.pkokprf.ru/Info/3402>, Erişim:10.08.2009

⁸⁰ Sergey Lavrenov i Igor Popov, *Sovetskiy Soyuz v Lokalnih Voynah i Konfliktah*, Moskva, 2003, http://www.milresource.ru/USSR_in_Wars.pdf, Erişim: 10.08.2009

SSCB'nin dağılmasından sonra Çinli tüccarlar Sibiryaya ve Dış Mançuryaya ile çok yoğun bir ticari ilişki geliştirdiler. Dış Mançurya bölgesindeki Vladivostok, Habarovsk kenti ile Sibiryaya bölgesindeki İrkutsk, Ulan-Ude, Novosibirsk vb. merkez niteliğindeki kentlerde Çinlilerin ciddi nüfusu olup, ticaret ve hizmet sektörünün kontrolünü ele geçirmiş oldukları iddia edilmektedir. Özellikle sınır bölgelerinde ticaret tamamen Çin'e bağımlı hale gelmiş durumdadır.

Mao Zedong'un dediği gibi, Çin Rusya ile olan hesabını daha kapatmamış gözükmektedir. Bu çerçevede Rusya'nın 19. yüzyılda Çin'e zayıf olduğu dönemde uygulamış olduğu benzer bir siyaseti, Çin, Rusya'nın günümüzdeki durumundan faydalanıp uygulamak ve Rusya sınırları içinde bulunan Dış Mançurya'yı geri almak isteyip istemediği sorusu gündeme gelmektedir. Çin'in Rusya'nın Sibiryaya bölgesine yönelik siyasetini incelediğimizde gözükten bunun Dış Mançurya'yla da sınırlı kalmayacağı yönündedir.

Benzer tarihsel bir sorun Rusya ile Japonya arasında da yaşanmaktadır. İkinci Dünya Savaşında Sahalin adasını ve geçici olarak SSCB'ye bıraktıklarını öne sürdüğü Kuril adalarını kaybeden Japonya, 2009 yılında parlamentoda almış olduğu tek taraflı bir kararla Rusya'ya bağlı Kuril adalarının Japon toprağı olduğunu ilan etti. Uzak Doğu ülkelerinde zaman dediğimiz birim farklı işlemekte olup, bazıları için artık uzak gibi gözükten I. ve II. Dünya Savaşı yılları onlar için daha dün olmuş gibi tazeliğini korumaktadır. Özellikle bu adaların bulunduğu Ohot Denizinin dünyanın en zengin balık rezervlerinden birine sahip olması ve Japonya nüfus yoğunluğunun ülke içinde sorun teşkil etmesi sebebiyle Japonya'nın önümüzdeki dönemde bu bölgeleri geri alma yönündeki çabalarını devam ettirmesine neden olabilecektir.

Özellikle Sibiryaya bölgesine yönelik ABD üst düzey yetkililerinin kâfalarada soru işareti uyandıran bazı açıklamaları olmuştur. Eski Dışişleri bakanı Madeleine Korbelt Albright 2005 yılında "Sibiryaya gibi bir bölge, tek bir ülkeye ait ise adalet bunun neresinde, Sibiryaya'nın zenginliklerinin sadece Rusya'ya ait olması haksızlık, Sibiryaya'yı uluslararası gücün denetimine vermek lazım",⁸¹ Condoleezza Rice ise Dışişleri Bakanırken "Sibiryaya tek bir devletin toprağı olamayacak kadar büyük bir bölge"⁸² demiştir.

⁸¹ Sergey Yevseyev, "Neftegaz", "Rossiya ne Otdast Sibir Zapadu", 17.01.2008, <http://www.neftegaz.ru/analisis/view/6482>, Erişim: 10.09.2009

⁸² Yuriy Voronov, "Problema Sibiri – v Neravnomenom Razvitii", 2005, <http://www.kreml.org/opinions/>

Sonuç

Başbakan Putin Rusya'nın güvenliğine yönelik en büyük tehdit olarak demografik sorunları göstermiş ve Rusya Hükümeti doğum oranını arttırmak amacıyla ikinci çocuğa 10 bin ABD doları yardım verilmesi gibi teşvik politikaları uygulamaya başlamıştır. Alınan bu önlemlerle doğum oranlarında artış sağlanmasına ve eski SSCB ülkelerinde yaşayan sadece etnik Rusların değil, Tatar, Ukraynalı ve Beyaz Rusların da genelde Rusya'ya göç etmesine rağmen, ülkede ölüm oranı doğumdan 1,5 kat fazla olduğundan tedbirler sorunu çözmekte yeterli olamamaktadır.

Rusya'nın en sorunlu yılları diye tarih kitaplarına geçen 1990'lı yıllarda ülke nüfusu yaklaşık 2 milyonluk bir azalma göstermişken, Rusya'nın yeniden dirilişi olarak ifade edilen son 7-8 yıllık zaman diliminde ülkeye gelen aşırı dış göçe rağmen 4 milyon civarında bir azalma yaşanmıştır. Bu rakam günümüzde Rusya'nın aslında sosyo-ekonomik olarak nasıl bir durumda olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir.

Kosova'nın bağımsızlığıyla uluslararası hukukta bir kapı aralanmış ve Rusya'nın Güney Osetya ile Abhazya'yı tanıması belki de Rusya'nın en büyük siyasi hatası olmuştur. Rusya tam bir Rus ruleti oynamaktadır. Rusya demografik, etnik ve sosyo-ekonomik sorunları çözmediği, üniter yapıdan çok federal yapıya yönelmediği ve subyektler arasındaki ekonomik uçurumu kapatmadığı takdirde, hem ekonomik kriz, hem de başta Çin ve ABD olmak üzere kendi üzerinde oynanan dış siyasi oyunlardan dolayı, Avrasya coğrafyasında süper güç olmak bir tarafa, elindekilerden de olabilir.

KAYNAKÇA

- ABIRUS. “Aydunskiy Dogovor o Granitsah i Vzaimniy Torgovle 1858 g.”, <http://abirus.ru/content/564/623/626/632/743/11211.html>, Erişim: 30.07.2009
- ABIRUS. “Traktat Mejdu Rossiyei i Kitayem Ob Opredelenii Vzaimnih Otnosheniy Tyan-Tszin”, <http://abirus.ru/content/564/623/626/632/743/11212.html>, Erişim: 30.07.2009
- ABIRUS. “Pekinsiy Dopolnitelniy Dogovor. 1860 g.”, <http://abirus.ru/content/564/623/626/632/743/11213.html>, Erişim: 30.07.2009
- AIDS Foundation East West. (10.07.2009) “Godovoj Otchet 2008”, http://www.afew.org/fileadmin/data/Publications_and_glossaries/AFEW_AnnualReport_2RusOk_2008.pdf
- Alekseyev, A.I. *Osvayeniye Russkimi Dalnego Vostoka i Russkoy Ameriki*, Moskva, 1982.
- Ananiçeşkiy NAMAkon. “Uj Vıbor blizitsa, a Vıbora Vse Net”, <http://www.namakon.ru/pic/article45.DOC>, Erişim: 18.07.2009
- BBC RUSSIAN. “Rossiykiye Soldati Svodyat Şeti s Jiznyu”, 24.04.2008, http://news.bbc.co.uk/hi/russian/russia/newsid_7364000/7364825.stm, Erişim: 15.07.2009
- Bremmer, Ian. “Opasatsya li Nam Antizapadnogo Soyuzu Rossii i Kitaya”, 06.02.2008, <http://www.inosmi.ru/stories/06/02/08/3475/236363.html>, Erişim: 20.07.2009
- Demoskop Weekly*. “Pervaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy Imperii 1897 g.”, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97.php, Erişim: 10.07.2009
- Demoskop Weekly*. “O Yevreyah v Rosii”, No:177-178, 8-21.10.2004, <http://www.demoscope.ru/weekly/2004/0177/gazeta017.php>, Erişim: 06.07.2009
- Demoskop Weekly*. “Çislennost i Razmeşeniye Naseleniye Federalnih Okrugov, 1926-2002”, http://www.demoscope.ru/weekly/knigi/ns_r01/pril_2.html, Erişim: 10.08.2009
- Demoskop Weekly*. “Natsionalnij Sostav Naseleniya po Respublikam SSSR”, http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_89.php, Erişim: 10.07.2009

- Eršov, S.A. *Velikaya Rus. Narodonaseleniye i Voynı I-XX v.v.*, Moskva, 1997
- Eršov, Dmitriy. “Kitayskiy Vopros”, 19.01.2009 <http://www.kreml.org/opinions/202880460>, Erişim: 21.07.2009
- Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki. “Otsenka Çislennosti Postoyannogo Naseleniya Subyektov Rossiyskoy Federatsii”, http://www.gks.ru/free_doc/2009/demo/popul09.htm Erişim: 15.07.2009
- Federalnaya Slujba Gosudarstvennoj Statistiki. “Osnovniye İtogi Vserossiyskoy Perepisi Naseleniya 2002 Goda”, <http://www.gks.ru/PEREPIS/osnitogi.htm>, Erişim: 15.07.2009
- Federalniy Sentr SPID. “Koliçestva VİÇ-İnfitsirovannıh v Rossii na 30.06.2009”, 30.06.2009, <http://hivruussia.org/stat/2009/06.shtml>, Erişim: 15.07.2009
- GİBDD Rossii. “Dorojno Transporniye Proişhtiviye v Rossii”, 2008, <http://www.gibdd.ru/documents/pdf/dtp-2008.pdf>, Erişim: 28.07.2009
- Golovan, Alexei. “Deintitulation of Children – Orphans in Russia and Development of Alternative Family Forms”, 2008, http://www.agence-adoption.fr/home/IMG/pdf/A._GOLOVAN_Paris_22_10_08.pdf Erişim: 17.07. 2009
- Goskomstat Rossii. “Ob Itogah Vserossiyskoy Perepisi Naseleniya 2002 Goda”, <http://www.gks.ru/PEREPIS/report.htm>, Erişim: 20.07. 2009
- Goskomstat Rossii. “Naseleniye Rossii”, <http://www.gks.ru/PEREPIS/report.htm>, Erişim: 20.07. 2009
- Goskomstat Rossii. “Otsenka Çislennosti Pastoyannogo Naseleniya Subyektov Rossiyskoy Federatsii na 1 Yanvary 2009 g.”, http://www.gks.ru/free_doc/2009/demo/popul09.htm Erişim: 15.07. 2009
- Gosudarstvenniy Komitet Statistiki Ukraini. “Çislennost i Sostav Nasele niye Ukraini po İtogam Vseukraynskoy Perepisi Naseleniya 2001 g.”, <http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/>, Erişim: 01.07. 2009
- İlinskiy, İ.M. “Molodej Kak Buduşee Rossii v Kategoriyah Vojni”, Rossiyskoye Obşestvo, 2005, http://www.mosgu.ru/nauchnaya/ZPU/2005_3/Ilynskiy/index.pdf, Erişim: 10.07.2009

- Institut Demograficheskikh Issledovaniy. "Migratsiya", 17.11.2006, http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=21&idArt=609, Erişim: 05.07.2009
- Jackson, Bruce. "Demokratiya v Rossii", 18.02.2005, <http://www.inosmi.ru/stories/01/05/29/2996/217337.html>, Erişim: 30.07.2009
- Kazakistan Respublikasi Statistika Agenttigi. "Çislennost na Naçala 2009 Goda", 2009, <http://www.stat.kz/digital/naselsenie/DocLib/hs2009naq.xls>, Erişim: 25.07.2009
- Korotayev, D.A. i D.A. Halturina. *Alkogolnaya Katastrofa i Vozmojnosti Gosuderstvennoy Politiki v Preodelenii Alkogolnoj Sverhsmertnosti v Rossii*, - M. LENAND, 2008
- Latvijas Īdzīvotāju Sadalījums Pec Nacionala Sastava un Valstiskas Piederibas. "Latvijas Īdzīvotāju Salījums pec Nacionala Sastava un Valstiskas Piederibas, 2009", 2009, http://www.pmlp.gov.lv/lv/statistika/dokuments/ISVN_Latvija_pec_TTB_VPD.pdf Erişim: 05.06.2009
- Lavrenov, Sergey i Igor Popov. *Sovetskiy Soyuz v Lokalnih Voynah i Konfliktah*, Moskva, 2003, http://www.milresource.ru/USSR_in_Wars.pdf, Erişim: 10.08.2009
- Malahov, Yevgeniy. "Skolko Russkih na Ukrayne", 2003, <http://www.antropotok.archipelag.ru/text/a192.htm>, Erişim: 22.07.2009
- Manuilov, A.A. *Pervaya Vseobşaya Perepis Naseleniya Rossiyskoy Imperii 1897 Goda*, Moskva, 1906, <http://www.hist.msu.ru/Labour/Census1897/text.pdf>, Erişim: 13.07.2009
- Ministerstva Ekonomiçeskava Razvitiya Rossiyskoy Federatsii. 2008, http://www.economy.gov.ru/wps/wcm/connect/economylib/mert/resources/8fc54a004999a7a8b57bb7be213d6ed5/csrc200805040080.doc#TTIT1_6, Erişim: 20.07.2009
- Mindzdrasocrazvitiya Rossii. "Vtoraya Konferansiya po VIÇ/SPIDA v Vostochnoj Evrope i Sentralnoj Azii", 2008, <http://www.minzdravsoc.ru/events/aids-conf>, Erişim: 23.07.2009
- Mindzdrasocrazvitiya Rossii. "Dve Mirniy Den Barbı s Tuberkulozam", 2008, <http://www.minzdravsoc.ru/health/prevention/0>, Erişim: 24.07.2009

- Nation Master. "Crime Statistics Murders (most recent) by Country", 2009, <http://www.nationmaster.com/graph/crime/crime-murders>, Erişim: (15.07.2009)
- Natsionalnoye Buro Statistiki Respubliki Moldova. "Perepis Naseleniye 2004", 2009, http://www.statistica.md/recensamint/Nationalitati_de_baza_ro.xls, Erişim: 05.06.2009
- Natsionalnaya Statisticheskaya Sluzhba Respubliki Armeniya. "Demografiya", 2009, <http://www.armstat.am/ru/?nid=126&thid=demo&submit=%D0%9F%D0%BE%D0%B8%D1%81%D0%BA>, Erişim: 05.07.2009
- Newsru. "V RF – 50 Tıs. Skinhedov, a Vo Vsem Mire – 70 Tısyaç", 18.04.2005, <http://www.newsru.com/russia/18apr2005/skins.html>, Erişim: 15.06.2009
- Newsru. "V Rossii Tretya Volna Bezprizornasti, Beznadzornasti, Negratnasti i Prestupnasti Podroskov", 01.06.2005, <http://www.newsru.com/russia/01jun2005/generation.html>, Erişim: 14.07.2009
- Nyu-Yorkskiy İnstitut Zdravoohraneniya. "Tüberküloz v Rossii", 2001, <http://www.tuberculosis.ru/>, Erişim: 22.07.2009
- OON. "Novosti Obyeinennykh Natsii", 13.03.2007, <http://www.un.org/russian/mobile/fullstorynews.asp?newsID=7202>, Erişim: 05.07.2009
- Pensionnij Fond Rossiyskoy Federatsii. 2009, <http://pfrf.ru/> Erişim: 24.07.2009
- Perevedentsev, V.İ. "Demografiçeskiye Perspektivi Rossii", *İnstitut Sotsialno-Politiçeskih İsledovaniy Rossiyskoy Akedemii Nauk*, 2007, <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2007-12/perevedentsev.pdf>, Erişim: 15.07.2009
- Perviy Kanal Rossii. "Moldavane, Tadjiki, Armeyane i Gruzini Doljni Obyedınitsya v RF v Ediniy Soyuz Diaspor", 01.04.2007, http://www.1tv.ru/owa/win/ort6_main.main?p_news_title_id=101823&p_news_razdel_id=1, Erişim: 25.07.2009
- Prezident Rossii. "Kostitutsiya Rossii, Federativnoye Ustroystvo Statya 65", 2009, <http://www.kremlin.ru/articles/ConstChapter3.shtml> 2009, Erişim: 23.07.2009

- Prezident Rossii, “Poslaniye Federalnomu Sobraniyu 2005 g.”, 2005, http://www.kremlin.ru/appears/2005/04/25/1223_type63372type63374type82634_87049.shtml, Erişim: 15.07.2009
- Primorskoye Kravayevoye Otdeleniye Kompartii Rossiyskoy Federatsii. <http://www.pkokprf.ru/Info/3402>, Erişim: 10.08.2009
- Raşin, A.G. *Naseleniye Rossii za 100 let (1811-1913 gg.)*, Moskva 1956.
- Respublika Uzbekistan Portal Gosudarstvennoy Vlasti. “Naseleniye i Trudoviye Resursi”, 2009, <http://www.gov.uz/ru/ctx.scm?sectionId=106&contentId=474>, Erişim: 22.07.2009
- RİA Novosti. “Ejednevno v Rosii ot Narkotikov Gibnut 80 Çelovek”, 12.02.2009, <http://www.rian.ru/society/20090212/161898045.html>, Erişim: 28.07.2009
- Rıbalovskiy, L.L. “Strategiya Demografiçeskogo Razvitiya Rossii Na Blijajşıye 20 Let”, *İnstitut Sotsialno-Politiçeskih İsledovaniy Rossiyskoy Akedemii Nauk*, 26.01.2006, http://www.ispr.ru/Confer/Demopolit/Content/Demopolit_01.pdf, Erişim: 15.07.2009
- Rodionova, İ.A. i T.M. Bunakova. *Ekonomiçeskaya Geografiya*, Moskovskiy litsey, Moskva, 2006, s. 341-436
- Salyanskaya, Kseniya. “Lukasenko Padderjal Guruziyu”, 23.07.2009, http://www.gazeta.ru/politics/2009/07/23_a_3226129.shtml, Erişim: 23.07.2009
- Sandakova, Anna. “Rossiya –Territoriya Sirot”, 14.12.2008, <http://www.cirota.ru/papers/?id=447&ids=0>, Erişim: 25.07.2009
- Sovet Muftiyev Rosii. 2009, <http://www.muslim.ru/1/cont/33/35/933.htm>, Erişim: 17.07.2009
- Tekekanal Rossiya. “Rossiya na Pervom Meste po Çıslu Politiçeskih Ubiyts”, 20.04.2003, <http://www.vesti7.ru/news?id=2284>, Erişim: 29.07.2009
- UNICEF. “Analiz Polojeniyete Detej v Rossiyskoy Federatsii”, 2007, http://www.unicef.org/russia/ru/ru_ru_situation-analysis_170907.pdf, Erişim: 21.07.2009
- UNICEF. “Viç/Spid”, 2009, http://www.unicef.org/russia/ru/hiv_aids.html, Erişim: 22.07.2009

- UNICEF. “Torgovlya s Ludmi v Rossskiykoj Federatsii”, 2006, http://www.unicef.org/russia/ru/ru_human_trafficking_rus.pdf, Erişim: 18.07.2009
- Uzbekistan Central Intelligence Agency. 2009, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html#Geo>, Erişim: 22.07.2009
- Vasin, Sergey. “Rossiya Stareet Huje Durugih Stran”, *Demoskop Weekly*, No: 357-358, 15-31.12.2008, <http://demoscope.ru/weekly/2008/0357/tema04.php>, Erişim: 06.07.2009
- Voronov, Yuriy. “Problema Sibiri – v Neravnomernom Razvitii”, 2005, <http://www.kreml.org/opinions/105162368>, Erişim: 10.08.2009
- Vserossiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda. “Naseleniye po Grajdanstvu i po Vozrastnim Gruppam”, 2007, http://www.perepis2002.ru/ct/html/TOM_04_2_07.htm, Erişim: 15.07.2009
- Vserossiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda. “Natsionalnij Sostav Naseleniya”, 2002, http://www.perepis2002.ru/ct/html/TOM_04_01.htm, Erişim: 17.07.2009
- Vserossiyskaya Perepis Naseleniya 2002 Goda. “Naseleniye Uçtennoye pri Vserossiyskoj Perepisi Naseleniya 2002 Goda”, 2002, http://www.perepis2002.ru/ct/html/TOM_01_01.htm, Erişim: 18.07.2009
- Yevseyev, Sergey. “Neftegaz”, “Rossiya ne Otdast Sibir Zapadu”, 17.01.2008, <http://www.neftegaz.ru/analisis/view/6482>, Erişim: 10.09.2009
- World Health Organization. “Epidemiological Fact Sheet on HIV and AIDS Core Data on Epidemiology and Response Russian Federation”, 2008, http://apps.who.int/globalatlas/predefinedReports/EFS2008/full/EFS2008_RU.pdf, Erişim: 21.07.2009
- World Health Organization. 2005, http://www.who.int/mental_health/media/russ.pdf, Erişim: 22.07.2009

Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikası

Ebru OĞURLU¹

Özet

Güney Kafkasya, sahip olduğu enerji kaynakları, jeo-ekonomik ve jeo-stratejik konumu ve potansiyel işbirliği olanakları ile her zaman için büyük güçlerin ilgisini çekmiş ve bu güçler arasındaki mücadele alanlarından biri olmuştur. Avrupa Birliği de özellikle 1990'lı yılların başından itibaren bölgedeki varlığını hissettirmenin ve siyasi profilini yükseltmenin yollarını aramaya başlamıştır. İlk olarak bölge ülkelerine ekonomik ve teknik yardım programlarına ağırlık veren AB, 2000'li yılların başından itibaren de önceki yaklaşımını terk etmiş, daha aktif ve iddialı bir duruş sergilemiştir. İki taraf arasında siyasi diyalog ve işbirliği ortamının oluşmaya başladığı bu yeni dönemde AB'nin temel hedefi bölge ülkelerinin demokratikleşme süreçlerini hızlandırmak olmuştur. Ancak, AB tüm girişimlerine rağmen, hem siyasi hem de iktisadi etki açısından bölgedeki diğer uluslararası örgütlerin gölgesinde kalmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Güney Kafkasya, Gürcistan, Güney Osetya, Avrupa Birliği, komşuluk politikası.*

¹ Dr., Marmara Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Görevlisi, eogurlu@marmara.edu.tr

South Caucasus Policy of the European Union Within the Framework of the August 2008 War Between Russia and Georgia

Abstract

South Caucasus has always been a region of direct concern to the great powers owing to its rich energy resources, geo-strategic position and geo-economic location. Among them, the EU has increased its voice especially after the beginning of the 1990s. Although it started with the economic and technical aid programs, the EU has gained a higher profile and an assertive position in the region. The EU has aimed to help the regional countries in their democratisation and transition processes through the political dialogue and cooperation between the two sides. However, despite its various initiations and concrete projects, the EU has always remained under the shadow of other international actors which are quite active and influential in the region.

Keywords: *South Caucasus, Georgia, South Ossetia, European Union, Neighbourhood Policy*

Giriş

Kafkasya, sahip olduğu doğal kaynakları, etnik yapısı, kültürel zenginliği ve jeo-politik önemi ile her zaman büyük güçlerin ilgi alanında yer almıştır. Bölge ülkelerinin, Avrupa Birliği (AB) ve NATO içinde yaşanan genişleme politikaları sonucu, her iki kurumla da sınır komşusu olması Kafkasya için önemli fırsatlar yaratmaktadır. Ancak bu gelişmeleri kendisine tehdit olarak algılayan Rusya'nın da bölgede etkinliğini artıracak politikalara yönelmesiyle Kafkasya büyük güçlerin mücadele alanlarından biri haline gelmiştir. Artık hem Avrupa, hem ABD ve Rusya, hem de AB ve NATO başta olmak üzere pek çok uluslararası aktör bölgeyle yakından ilgilenmektedir.

Güney Kafkasya ise Kafkasya içinde bir alt bölge olarak hem işbirliği olanakları hem de potansiyel çatışma alanları açısından dikkat çekmektedir. Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, üç güney Kafkasya ülkesi sahip olduğu enerji kaynakları, jeo-ekonomik ve jeo-stratejik konumu ve Avrupa ile Asya arasında geçiş koridoru olma potansiyeli ile sadece komşu ülkelerinin değil, büyük güçlerin de ilgisini çekmiştir. Ancak, uzun yıllar süren ve bir türlü çözülemeyen çatışmalar ile bölge ülkeleri arasında gözlenen güvensizlik, diyalogsuzluk ve anlaşmazlıklar bölgenin istikrarını bozmakta ve hem bölgesel hem de uluslararası işbirliği olanaklarına ket vurmaktadır.

Ağustos 2008'de yaşanan Rusya–Gürcistan savaşı bu çatışma dinamiklerinden sadece birini temsil etmektedir.² Gürcistan ile Güney Osetya arasında başlayan gerginlik, kısa sürede Rusya–Gürcistan savaşına dönüşmüş, bölgedeki statükoyu bozarak kaotik bir ortam yaratmıştır. Ancak, Gürcistan'ın stratejik konumu ve siyasi önemi dikkate alındığında bu savaş sadece ikili ilişkiler çerçevesinde düşünülemez. Aksine, başta AB ve NATO olmak üzere pek çok uluslararası aktörü doğrudan etkileyen savaş, hem sonuçları hem de yansımaları açısından küresel bir boyut kazanmıştır. Öyle ki aktörler arasındaki gündemdeki kutuplaşmalar eski soğuk savaş günlerini ve gerilimlerini hatırlatacak boyutlara ulaşmıştır. Bu sebeple, söz konusu savaş yerel bir savaş olarak gözükmese de rağmen daha geniş bir perspektifte düşünülmelidir.

Bu çalışma Ağustos 2008'de çıkan savaş çerçevesinde AB'nin genel olarak Güney Kafkasya politikasını incelemeyi amaçlamaktadır. İlk bö-

² Bölgede en çok bilinen ve uluslararası dikkati çeken diğer iki çatışma Gürcistan-Abhazya anlaşmazlığı ve Dağlık Karabağ sorunudur.

lümde tarihsel arka plan olarak Rusya ve Gürcistan arasındaki ilişkiler ve başlıca sorunlar incelendikten sonra, ikinci bölümde daha yakın dönemde yaşanan ve iki ülke arasındaki gerilimi savaş noktasına kadar vardiyan sebepler tartışılacaktır. Üçüncü bölümde, çıkan savaşa karşı gösterilen uluslararası tepkiler, ağırlıklı olarak AB'nin tepkisi çerçevesinde incelenecektir. Dördüncü bölümde ise AB'nin bölgeye yönelik geliştirdiği politikalar tarihsel açıdan değerlendirilecektir.

1. Ağustos 2008 Savaşının Arka Planı Olarak Rusya-Gürcistan İlişkileri

Kafkasya genelinde tarih boyunca yaşanan etnik temelli sorunlar Sovyetler Birliği'nin (SSCB'nin) dağılması ile beraber çatışmalara dönüşmüştür. Bu süreçte, bölgedeki dengeyi ve statükoyu belirleyen tek güç olma iddiasındaki Rusya, kendi siyasi ve iktisadi çıkarları için farklı yerlerdeki etnik sorunları ve çatışmaları kullanmaktan çekinmemiştir. Rusya'nın bu politikası bölgenin istikrarı ve kalkınması önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir.³

Rusya ile Gürcistan arasında uzun yıllar hissedilen ve nihayet Ağustos 2008'deki savaşın çıkmasına neden olan gerilimin kökleri 1920'li yılların başına kadar gitmektedir. 1922 yılında yapılan düzenlemelere göre Osetlerin yaşamlarını sürdürdüğü bölge Kuzey Osetya ve Güney Osetya olarak ikiye ayrılmış, güney kısım "Güney Osetya Özerk Bölgesi" adı ile ve sahip olduğu özerklik statüsü ile Gürcistan'a bağlanmıştır. 1980'lerin sonunda, SSCB'nin dağılma sürecine girmesi ile birlikte, Birlik içindeki cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan ederken, daha küçük etnik gruplar için oluşturulan özerk bölgeler de kaçınılmaz olarak bu bağımsızlık hareketlerinden etkilenmiştir. Rusya'nın da desteğiyle merkezi hükümetin kontrolünden çıkarak bağımsızlıklarını elde etmek bu bölgelerin öncelikli hedefi olmuştur.⁴ Aslında sorunun temelinde, SSCB'nin dağılma süreci ile birlikte, çekilmek zorunda kaldığı bölgelerin neredeyse tamamında sorunlu bölgeler yaratarak, Rusya'nın, bu bölgelerde kendine yakın yönetimler kurması ve böylece bağımsızlığına kavuşmuş ülkelerdeki etkisini devam ettirmeye çalışması yatmaktadır. Bu durum bölgedeki gerilimi her zaman yüksek tutmuştur.

³ Kamer Kasım, "Gürcistan'da Neler Oluyor?", *USAK Stratejik Gündem*, 14.08.2008.

⁴ Gürcistan sınırları içinde yer alan iki özerk bölge (Acaristan ve Abhazya) daha bulunmaktadır. Bu bölgelere örnek teşkil edecek olması Güney Osetya'nın önemini artırmıştır.

Bölgede bugün bile varlığını hissettiren çatışmaların başlangıcı 1990'ların ilk yıllarına kadar gitmektedir. Gürcistan'ın 1991 yılında SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesi, hem Rusya hem de Kuzey Osetya ile bağlarının kaybolacağı endişesi ile Güney Osetya'da hoşnutsuzluk yaratmıştır. İlk olarak Ocak 1992'de yapılan referandumda bölge halkının % 99'una yakını bağımsızlık yönünde oy kullanmıştır.⁵ Gürcistan ise kendi sınırları içinde bulunan ancak Rusya'nın desteğini alarak merkezi hükümete karşı gelen hareketleri bastırmak için her türlü kısıtlayıcı ve sınırlandırıcı politikayı uygulamaktan kaçınmamıştır. Gürcistan'ın aşırı milliyetçi politikaları iki taraf arasındaki kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Diğer taraftan, 1990'lı yıllarda yakın çevresinde otoritesini kaybeden Moskova, 2000'de Vladimir Putin'in başkanlığıyla birlikte kaybettiği prestijini tekrar kazanmak ve otoritesini sağlamlaştırmak istemiştir. Bu amaçla, hem genelde Güney Kafkasya'da yaşanan gelişmelere hem de özelde Gürcistan içindeki olaylara müdahil olmaktan kaçınmamıştır.

Bu zaman diliminde Moskova'nın politika değişikliği ile birlikte Gürcistan politikalarında da bazı değişiklikler gözlenmiştir. Kasım 2003'de yaşanan Gül Devrimi'nin etkisi ile Gürcistan giderek Batı eksenine kaymaya başlamıştır. Ocak 2004'te Batı yanlısı duruşu ve politikaları ile dikkat çeken Mikail Saakaşvili'nin Gürcistan Başkanı olarak göreve başlaması⁶ bu ülke için bir dönüm noktası niteliğindedir. Yeni Başkan'ın politikalarına ve önceliklerine göre tanımlanan ulusal hedefler arasında Avrupa-Atlantik sınırları içinde yer almak ve ilk önce NATO'ya sonra AB'ye üye olmak öncelik kazanmıştır. Bu hedef doğrultusunda bir taraftan Batı ile ilişkileri geliştirip derinleştiren Saakaşvili, diğer taraftan özerk bölgelerle ilgili politika değişikliğine gitmiş ve bu bölgelerdeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak için sert politikalara başvurmaktan kaçınmamıştır.⁷ Gürcistan'ın yeni eğitimlerine tepki olarak Rusya ise farklı yollardan Saakaşvili iktidarını zayıflatacak politikaları hayata geçirmeye başlamıştır.⁸ Bir taraftan ekonomik ambargo veya doğalgaz politikaları yoluyla Gürcistan'ı sıkıştıran Rusya,

⁵ Kasım 2006'da yapılan ikinci referandum da benzer şekilde nüfusun neredeyse hepsinin bağımsızlık yönünde oy kullanması ile sonuçlanmıştır.

⁶ Mikail Saakaşvili Ocak 2008'de ikinci kez Başkan seçilmiştir.

⁷ Lincoln Mitchell, "Georgia's Rose Revolution", *Current History*, Vol. 103, Issue 675, October 2004, pp. 342-348.

⁸ Bu politikalar arasında, Rusya'nın özerk bölgelerdeki tarafsız aracılık rolünden vazgeçmesi, uluslararası hukuka göre Gürcistan yurttaşı olan Güney Osetya ve Abhazy bölgelerindeki yerleşimcilere Rus pasaportu vermesi ve hatta bu bölgelerin başkentleri ile doğrudan temasın kurulmasını mümkün kılan bir kanun çıkarılması bulunmaktadır. Bu politikalar, Rusya'nın bir sonraki adımının tanıma veya ilhak olabileceği varsayımından hareketle Gürcistan'da endişeye neden olmuştur.

diğer taraftan bölgede kendi gücünü ve hâkimiyetini yeniden oluşturmak amacıyla Abhazya ve Güney Osetya gibi sorunlu bölgeleri Gürcistan'ın etkisinden kurtarmaya yönelik her türlü girişimi desteklemiştir.⁹

Rusya'nın, Gürcistan'a karşı politikasının sertleşmesindeki nedenlerin başında Saakaşvili'nin Batı ile bütünleşme, ilişkileri geliştirme ve derinleştirme çabaları; NATO'ya üyelik talebi; Batı ve ABD yanlısı politikaları; hepsinden önemlisi enerji alanında Rusya'nın tekeli kırarak ve onu devreden çıkartacak enerji projelerine destek vermesi gelmektedir. Mayıs 2004'te Güney Osetya'da yapılan seçimlerde bağımsızlık taraftarı olan ve Rusya yanlısı açıklamalardan kaçınmayan Eduard Kokoytin'in elde ettiği başarıdan sonra Rusya bu bölgedeki etkisini biraz daha artırmış ve bu gücü Gürcistan'a karşı bir koz olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Rusya'nın esas hedefi giderek Batıya yaklaşan Gürcistan üzerinden Batı'nın bu bölgede kurmak istediği hâkimiyeti kırmaktır. Bu sebeple kökeninde Gürcistan-Güney Osetya çekişmesi olarak başlayan küçük ölçekli gerilimin, daha geniş anlamda hem Rusya ile Gürcistan arasındaki ilişkiler hem de Rusya ile Batı arasındaki stratejik hesaplaşmalar bağlamında yansımaları bulunduğu unutulmamalıdır.¹⁰

2. Bölgede Gerilimi Tırmandıran Gelişmeler

Kısaca anlatılan bu ilişkiler ve gelişmeler çerçevesinde, Kafkasya'daki savaş rüzgarları dönem dönem imzalanan ateşkes anlaşmaları ile durdurulabilmiş, nihai bir barış ve çözüme ulaşılamasa da bölgede dengesizliğin dengesi olarak tanımlanabilecek bir düzen kurulabilmiştir. Dengenin bozulacağına dair işaretler ise 2008 yılının ilk aylarından itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu yıl içinde yaşanan iki gelişme Ağustos'taki savaşı tetikleyici rol oynamıştır.

Bölgedeki statüko ilk olarak Şubat 2008'de Kosova'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle bozulmaya başlamıştır. Bu bağımsızlığın ABD ve pek çok Batı Avrupa ülkesi tarafından tanınması Güney Osetya tarafından tarihi bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu tarihten itibaren "mikro devletler" döneminin başladığını varsayan Osetler Kosova gerçeğinin kendileri için bir

⁹ Mark N. Katz, "Implications of the Georgian Crisis for Israel, Iran and the West", *MERIA – Middle East Review of International Affairs*, Vol. 12, No. 4, December 2008, p. 1.

¹⁰ Ivars Indans, "Relations of Russia and Georgia: Developments and Future Prospects", *Baltic Security and Defence Review*, Vol. 9, 2007, p. 139.

örnek oluşturacağını düşünmüşler¹¹ ve 3 Mart 2008’de kendi bağımsızlıklarının tanınması için Rusya’ya, Bağımsız Devletler Topluluğu’na (BDT’ye), AB’ye, Birleşmiş Milletlere (BM’ye) çağrıda bulunmuşlardır. Ancak BM Güvenlik Konseyi 15 Nisan 2008 tarihli toplantısında Gürcistan’ın egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne yönelik taahhüdünü yineleyerek söz konusu talebi reddetmiştir. Rusya ise Osetlerle paralel bir düşünceden hareketle, Kosova’nın bağımsızlığının bir domino etkisi yaratacağı tezini ileri sürmüş ve başta Abhazya ve Güney Osetya olmak üzere dünyada ayrılıkçı bir dalgayı hızlandıracağını belirtmiştir. Kosova’nın bağımsızlığının ardından tepkisi ve görüşü dikkate alınmayan Rusya, kendini bir anlamda mağlup hissedip, fırsatı geldiğinde bunun ‘rövanşı’na alma güdüsü ile Gürcistan krizini bir ‘fırsat’ olarak değerlendirmiştir.¹²

Bölgede taraflar arasındaki gerilimi artıran bir diğer faktör de NATO’nun doğuya ilerleyen ve Rusya’nın Batı tarafından kuşatılmışlık hissini kuvvetlendiren genişleme politikasıdır.¹³ Rusya, Doğu Avrupa’dan başlayan ve Baltık Cumhuriyetlerini de içine alarak devam eden bu politikadan rahatsızdır ve bölgenin kilit aktörlerden biri olarak hoşuna gitmeyen veya çıkarına aykırı olan gelişmelerin, politikaların ve anlaşmaların önünü kesme potansiyeline her zaman sahip olmuştur.¹⁴ Gürcistan’ın üyelik talebinin tartışıldığı Nisan 2008 Bükreş Zirvesi’nde NATO üyeleri Rusya ile ters düşmemek için bu ülkenin üyelik talebini o dönem için reddetmiş; ancak ileri bir tarihte bu üyeliğinin gerçekleşeceğine dair söz vermişlerdir. NATO’nun günü kurtaran politikası uzun vadeli rahatsızlıkları da beraberinde getirmiş ve olası çatışmaları zorlayan ve hızlandıran bir faktör olarak rol oynamıştır.¹⁵

Uluslararası çapta yaşanan bu gelişmeler yanında, hem Gürcistan hem de Rusya bölgesel dengeleri bozacak kararlar almaktaydı. Bir taraftan da Rusya Güney Osetya ve Abhazya ile ekonomik, diplomatik ve idari ilişkilerini devam ettirmekte ve bu cumhuriyetlerdeki askeri kuvvetlerini arttırmaktaydı. Ayrıca, Güney Osetya nüfusunun çoğunluğunun Rus yurttaşı

¹¹ Gökhan Türk, “Kafkaslardaki Gelişmelere Avrupa’nın Tepkisi”, 14.08.2008, <http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=185:kafkaslardaki-gelismelere-avrupann-tepkisi&catid=86:analizler-kafkaslar&Itemid=148> Erişim: 15.12.2009.

¹² Hasan Selim Özertem (ed.), *Gürcistan Krizi Değerlendirme Raporu: Türkiye’ye, Bölgeye ve Küreye Etkileri*, USAK Raporları, No. 08-03, Eylül 2008, s. 30 ve 33.

¹³ Age, s. 29.

¹⁴ Kenneth Yalowitz and Svante E. Cornell, “The Critical but Perilous Caucasus”, *Orbis*, Vol. 48, No. 1, Winter 2004, p. 112.

¹⁵ USAK, *Gürcistan Krizi Değerlendirme Raporu*, s. 30-33.

olduğu gerçeğinden hareketle, Rusya, nerede ikamet ederlerse etsinler tüm Rus yurttaşlarını korumanın kendi sorumluluğu altında olduğunu belirterek Gürcistan ile özerk Cumhuriyetler arasındaki gelişmelerde doğrudan taraf olduğunu ima etmekteydi. Diğer taraftan Gürcistan, Rusya'nın Güney Osetya'daki yönetimle kurduğu yakın ilişkileri ve bu bölgeye sağladığı ekonomik, siyasi ve askeri desteği kendi içişlerine müdahale olarak gördüğü için var olan durumdan rahatsızlığını her fırsatta dile getirmiştir. Hatta gerektiği takdirde egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden gelişmelere karşı en sert tepkiyi vereceği uyarısında da bulunmuştur.¹⁶ Bu şartlar altında, gerilimin her geçen gün arttığı bölgede bir çatışmanın çıkması an meselesiydi. Daha da önemlisi taraflar arasında çıkacak küçük çaplı herhangi bir çatışmanın kolaylıkla büyük bir savaşa dönme ihtimali çok yüksekti. Böyle bir gelişme ise sadece bölge ülkelerini değil, bölge harici pek çok ülkeyi ve uluslararası örgütü de etkileyecek potansiyele sahipti.

2008 yılının yazında yaşanan gelişmeler tüm bu tahminleri doğrulamıştır. ABD'nin askeri, siyasi ve maddi desteğiyle kendine olan güveni günden güne artan Gürcistan, bölgedeki Rus hâkimiyetini kırmak ve merkezi idarenin otoritesini kuvvetlendirmek amacıyla Ağustos ayı başlarında Güney Osetya topraklarına girmiştir. Yerel ölçekte ve etnik temelde başlayan bu çatışma kısa sürede Gürcistan, Rusya, Osetya ve Abhazya'nın dâhil olduğu geniş çaplı bir savaşa dönüşmüştür. Rusya, Gürcistan'ın bu saldırısını Haziran 1992'de iki taraf arasında kendi aracılığında imzalanan ateşkes antlaşmasının¹⁷ bir ihlali olarak yorumlamıştır. Bölgede bulunan Rus barış gücü askerlerine ve Rus yurttaşlarına yapılan saldırılara yanıt olarak misilleme hakkının doğduğunu belirten Rusya "Anayasal Düzeni Sağlama Operasyonu"nu başlatmıştır. Bir kaç gün içinde Güney Osetya'daki Gürcü birliklerini çıkarmış, Abhazya'da kendi askerini konuşlandırmış ve Batı Gürcistan'a doğru yol almaya başlamıştır. Bu operasyonun ve Güney Osetya'ya asker gönderme kararının meşruiyetini savunurken de Batı'nın temel argümanlarını kullanarak barışı tesis etmek ve anayasal düzeni sağlamak için harekete geçtiğini ifade etmiştir. Ancak müdahale esnasında orantısız güç kullandığı gerekçesiyle pek çok çevre tarafından kınanmıştır.

Rusya'nın Gürcistan'a karşı bu kadar sert tepki vermesinin altında Batı'nın uzunca bir süredir Rusya'nın kendi jeopolitiği olarak düşündüğü

¹⁶ *Age*, s. 8.

¹⁷ Söz konusu ateşkes anlaşmasına göre, Rusya, Gürcistan ve Güney Osetya birliklerinin katılımıyla oluşturulacak 4000 kişilik barış gücü kurulmuş ve Gürcistan-Güney Osetya sınırı ile Tshinvali çevresinde güvenlik koridoru oluşturulmuştur.

bölgelerde desteklediği devrimler bulunmaktadır. Bu devrimler sonrası iktidara gelen Batı yanlısı güçlerin ve aktörlerin, başta enerji politikası olmak üzere pek çok alanda Rusya'yı dışlayan politikalara ağırlık vermesi, bölgedeki hâkimiyetini kısıtlayacağı için Moskova'yı kızdırmıştır.¹⁸ Böylece, çıkan krize tarafsız kalmayarak, Rusya bölgede hâlâ dikkate alınması gereken bir aktör olduğunu hissettirmiştir. Gürcistan ise bu krizi NATO üyeliğini hızlandırabilecek bir fırsat olarak kullanmak istemiş, ancak Rusya'ya karşı Batı'dan beklediği desteği görememiştir.

3. Savaş Sonrası Uluslararası Tepkiler ve AB Etkisi

Rusya ile Gürcistan arasında çıkan bu savaş tüm Batı dünyasını endişelendirmiştir. Batılı devletler ve uluslararası örgütler ile sivil toplum kuruluşları da dâhil pek çok devlet dışı aktör, çıkan savaşa tepki göstererek barış çağrısı yapmış ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ilkesine göndermede bulunmuştur. Ancak, söz konusu ortak endişeler Batıda hem uluslararası örgütler arasında hem de aynı örgüt içinde bulunmalarına rağmen farklı üye ülkeler bazında ortaya çıkan görüş ayrılıklarını engelleyememiştir.

Rusya-Gürcistan savaşına en sert tepkilerden biri, teorik olarak desteklemesine rağmen, Gürcistan'ın ısrarlı üyelik talebini – Rusya ile ters düşmemek için – uzun süredir reddeden NATO'dan gelmiştir. Çıkan savaştan sonra, NATO kendi pozisyonunu yeniden gözden geçirme kararını almıştır. Rusya'yı uluslararası hukuku ihlal etmekle suçlayan NATO bundan sonra Gürcistan'la ilişkilerin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi için bir komisyon kurulmasını kararlaştırmış, ileri bir tarihte Gürcistan'ı üye olarak kabul edeceğini bir kez daha vurgulamıştır.¹⁹ NATO'nun tepkisine benzer bir şekilde Avrupa Konseyi, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği ve Uluslararası Kızılhaç Hareketi çıkan çatışmalardan büyük endişe duyduklarını, tarafların uzlaşmaya varmak için bir an önce harekete geçmeleri gerektiğini dile getirmişlerdir.

Çatışmalara tepki gösteren aktörlerin başında ise AB gelmektedir. Bölgesel gelişmelerde, 1990'ların başından itibaren daha çok bekle-gör politikasını tercih eden ve diğer uluslararası aktörlerle kıyaslandığında ikincil bir rol üstlenen AB, hem bölgeye hem de Gürcistan'a karşı benimsediği bu pasif politikayı 2000'li yılların başından itibaren değiştirmiştir. Bu politika değişikliğinin arkasında yatan gerekçe AB'nin doğuya doğru geniş-

¹⁸ Gökhan Türk, "Kafkaslardaki Gelişmelere Avrupa'nın Tepkisi".

¹⁹ "NATO Rusya'yı Uyardı; Gürcistan ile İlişkileri Geliştirmeye Karar Verdi", 19.08.2008 <<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/08/19/haber,9D17DE736D5E4E76B524F7F814638526.html>> (Erişim: 30.11.2009).

lemesinden sonra değişen coğrafyası ile bölgeye yakınlaşması ve bununla bağlantılı olarak 2004 yılında kabul ettiği Avrupa Komşuluk Politikası'na bölge ülkelerini de ekleyerek bu ülkelerde demokrasi ve istikrar ortamının yaratılması ve kuvvetlendirilmesine verdiği önemdir. Bu çerçevede, Birlik, çatışmaların ve savaş ortamının, tüm Kafkaslarda ve hatta Balkanlar'da istikrarsızlığa yol açma potansiyeli taşımasından duyduğu endişeyi dile getirerek tepkisini açıkça ortaya koymuştur. Aynı zamanda, bölgeye yönelik politikasındaki değişikliğe paralel olarak, Rusya – Gürcistan savaşında daha aktif ve görünür bir aktör olmak isteğini de ortaya koymuştur. AB'nin kendi iç düzenlemeleri ve karar alma mekanizmalarındaki zorluklar ise, Rusya – Gürcistan savaşının başında ortak bir tutum benimsenmesini engellemiş; etkisini, ancak, barışın tesis edilmesinden sonra hissettirebilmesine neden olmuştur. Birliğin bu gecikmesinin arkasındaki nedenleri incelemeyen önce, AB'nin hem bölgeye hem de Gürcistan'daki gelişmelere gösterdiği ilginin nedenlerini incelemek faydalı olacaktır.

İlk olarak söz konusu bölgenin enerji güvenliği açısından AB için kilit önemde olduğu vurgulanmalıdır. Birlik hâlihazırda enerji ihtiyacının %50'sini ithal etmektedir. Enerji tüketiminin ileriki yıllarda daha da artacağı gerçeğinden hareketle enerjiye bağımlılığın 2030 itibari ile % 70'lere ulaşacağı yapılan tahminler arasındadır.²⁰ Bu ihtiyacın büyük bir kısmı Rusya'dan karşılanmaktadır. Zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan Kafkasya ise, Rusya'ya olan enerji bağımlılığının azaltılmasında sağlayabileceği katkı nedeniyle AB için bir çekim merkezi konumuna gelmiştir. Birliğin diğer seçenekleri olan Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki belirsizlikler göz önüne alındığında, bölge ülkelerinin geleceğın enerji ihracatçısı ülkeleri olarak AB için taşıdığı önem artmaktadır. Burada özellikle belirtilmesi gerekir ki Hazar havzasının enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara çıkışı, daha sonra da Avrupa ve Amerika'ya taşınması için mümkün olan en kısa yol Gürcistan üzerinden geçmektedir. İkinci olarak hem ticaret için geçiş yollarının ortasında bulunması ve Avrupa ile Asya ekonomilerini bağlaması hem de ticaretin geliştirilebilmesi için bir pazar olarak görülmesi bölgenin önemini artırmaktadır. Üçüncü olarak “Genişlemiş Avrupa”nın coğrafı olarak Güney Kafkasya'ya yaklaşması AB'nin bölge ile yakından ilgilenmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Konumu itibariyle stratejik öneme sahip olan bu bölgede güvenlik ve istikrarın hâkim

²⁰ Ercüment Tezcan, “Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası: Sorunlar ve Muhtemel Çözümler”, 02.02.2009; <<http://www.usakgundem.com/yazar/1118/avrupa-birligi%E2%80%99nin-enerji-politikasi-sorunlar-ve-muhtemel-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCmler.html>> Erişim: 15.12.2009.

olması AB'nin, uyuşturucu, göç ve insan kaçakçılığı, kara para aklama ve terörist eylemler gibi sınır aşan suçlarla mücadele etme kapasitesini kuvvetlendirecektir.

Tüm bu faktörler AB'nin Güney Kafkasya'daki gelişmelerle yakından ilgilenmesini gerektirmektedir. Siyasi istikrar ve ekonomik gelişmenin birbirini tamamlayan iki süreç olması²¹ bölgede güvenliğin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak, böyle bir ortamın sadece bölge ülkeleri için değil kendi çıkarları için de hayati önemde olduğunu kabul eden AB, Rusya – Gürcistan savaşı karşısında beklenen derecede etkili olamamıştır. Savaşın çıkmasından sonra hemen ve doğrudan müdahaleden kaçınan AB, savaşın sonlandırılması için siyasi diyalog yolunu tercih etmiştir. Bu yöntemin marjinal etkisi nedeniyle, çatışmaların bitirilmesi ve barışın tesis edilmesinde arka planda kalmış,²² bu aşamada bölgeye aktif olarak müdahale eden BM ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi diğer örgütlerin çabalarını tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir. AB'nin görünürlüğü ve bölgedeki etkisi ancak savaş sonlandıktan ve barış tesis edildikten sonra hissedilmeye başlanmıştır. – “Dış Politika”nın teorik ve pratik iki farklı boyutu olduğu düşünüldüğünde – AB'nin, Rusya – Gürcistan savaşının başında ortak bir politika geliştiremeyip etkisiz kalması hem teorik hem de pratik olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirilebilir.

AB'nin, özellikle 1990'ların başından itibaren, ortak dış politika ideale ulaşma yönündeki çabalarına rağmen, bu politika bir gerçeklikten çok bir amaç olarak kalmıştır.²³ Birlik kelimesinin tek sesliliği ve ortak hareketi çağrıştırdığı açıktır. Dış politika ise Birlik üyelerinin tek sesliliğinin ve birlikte hareket etme istek ve yeteneğinin pratikte uygulamaya konması gereken alanların başında gelmektedir. Bu çerçevede, Rusya – Gürcistan savaşı gibi uluslararası krizler AB'nin gerçekten bir birlik olup olmadığının sorgulanması “fırsatını” doğurmaktadır.²⁴ Özellikle son genişlemelerden sonra üye ülkeler arasında gözlenen çıkar çatışmaları, üye ülkelerin

²¹ Yelda Demirağ, “EU Policy Towards South Caucasus and Turkey”, *Perceptions*, Vol. 9, No. 4, Winter 2004-2005, p. 99.

²² Michael Merlingen and Rasa Ostrauskaitė, *EU Peacebuilding in Georgia: Limits and Achievements*, Cleer (Centre for the Law of EU External Relations) Working Papers, No. 6, 2009, p. 13.

²³ Alicia Ambos, Dieter Mahncke and Christopher Reynolds, “Introduction” in Dieter Mahncke, Alicia Ambos and Christopher Reynolds (eds.), *European Foreign Policy – From Rhetoric to Reality*, P.I.E. Peter Lang, Brussels, 2004, p. 17.

²⁴ Mustafa Kutlay, “Gürcistan-Rusya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Dış Politika Sınavı”, *USAK Stratejik Gündem*, 08.09.2008 <<http://www.usakgundem.com/yazar/1042/g%C3%BCrcistan-rusya-krizi-ve-avrupa-birligi%E2%80%99nin-dis-politika-sinavi.html>> Erişim: 10.11.2009.

farklı öncelik ve amaçları ve – en önemlisi – ortak dış politikanın devletlerarası bir politika olma özelliğini devam ettirmesi, bu alanda beklenen teorik çerçevenin çizilememesine ve uluslararası krizler karşısında ortak bir duruş sergilenememesine neden olmaktadır.

Farklı görüşlerin ve çıkarların aşılabılmesinde etkili olacak karar alma mekanizmalarını hâlâ geliştiremeyen AB, kendisinden beklenenleri yerine getirememektedir.²⁵ Diğer bir deyişle, AB'nin teorik zaafi fiili anlamda da yetersizlikleri ve eksiklikleri doğurmaktadır. Birliğin Gürcistan – Rusya savaşının başından itibaren sergilediği duruş bu gerçeğin bir yansımasıdır. Üye ülkelerin iç politikalarındaki farklı parametreler ve öncelikler, daha da önemlisi Rusya ile ilişkiler konusundaki görüş ayrılıkları, bu krizde de, pratikte iki farklı AB'nin ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁶ Birinci grupta yer alan ve başını Doğu Avrupa ile Baltık ülkelerinin çektiği, İngiltere ile İsveç'in de dâhil olduğu grup savaşın çıktığı andan itibaren Rusya'nın bölgedeki "emperyal politikaları"na dikkat çekmiştir.²⁷ Bu ülkeler ilk adım olarak Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü savunduklarını açıkça dile getirmişlerdir. Hatta bir adım ileriye giderek Rusya'nın sert bir şekilde uyarılması ve bazı yaptırımların uygulanması gerektiğini belirtmişlerdir. Gürcistan ile dayanışmanın somut bir ifadesi olarak savaşın başlamasından bir hafta sonra Polonya ve üç Baltık devleti başkanlarının Gürcistan'ı ziyaret etmeleri, taşıdığı sembolik anlamdan dolayı önemlidir. Diğer taraftan, Rusya ile ilişkilerine öncelik veren Birlik üyeleri, Rusya'nın çıkarlarının bulunduğu bu bölgede Rusya ile bir çatışmaya girmekten kaçınmışlardır.²⁸ Özellikle, Almanya, Fransa ve İtalya'nın dâhil olduğu bu ikinci grup üye ülkeler Moskova'nın uyguladığı politikanın yanlış olduğunu belirtmekle birlikte, enerji ve ticaret ortakları olan Rusya'yı daha fazla kızdırmamak adına daha ılımlı davranmayı tercih etmişlerdir. Bu üyeler, Rusya'nın AB'ye değil, ABD'ye tepkili davrandığı gerçeğinden hareketle iki tarafın da çıkarlarının gözetildiği bir çözüme ulaşmanın mümkün olduğunu savunmuştur.²⁹ Buradan da açıkça görülmektedir ki, Rusya – Gürcistan sa-

²⁵ Asle Toje, "The Consensus – Expectations Gap: Explaining Europe's Ineffective Foreign Policy", *Security Dialogue*, Vol. 39, No. 1, 2008, pp. 128-135.

²⁶ Tomas Valasek, "What Does The War in Georgia Mean for EU Foreign Policy", *Centre for European Reform Briefing Note*, August 2008, < http://www.cer.org.uk/pdf/briefing_georgia_15aug08_tv.pdf> (Erişim: 10.11.2009); Mustafa Kutlay, "Gürcistan-Rusya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Dış Politika Sınava", *USAK Stratejik Gündem*, 08.09.2008, <<http://www.usakgundem.com/yazar/1042/g%C3%BCrcistan-rusya-krizi-ve-avrupa-birligi%E2%80%99nin-dis-politika-sinavi.html>> Erişim: 10.11.2009.

²⁷ Kutlay, "Gürcistan-Rusya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Dış Politika Sınava".

²⁸ Yalowitz and Cornell, "The Critical but Perilous Caucasus", p. 113.

²⁹ Kutlay, "Gürcistan-Rusya Krizi ve Avrupa Birliği'nin Dış Politika Sınava".

vaşı AB'yi birleştirmek yerine var olan bölünmeyi daha da derinleştirmiş, AB'nin tepkisinin gecikmesine neden olmuştur.

Yaşanan olumsuzluklara rağmen altı gün süren savaşı sona erdiren altı maddelik ateşkes anlaşmasının, o dönemde AB Başkanlığı'nı elinde bulduran Fransa Başkanı Nicolas Sarkozy'nin arabuluculuğu neticesinde imzalanabildiği unutulmamalıdır.³⁰ İki taraf arasında imzalanan altı maddelik barış metnine göre, anlaşmazlığın çözümü için tarafların askeri güç kullanımına son vermesi; geçici ateşkes konumundan kalıcı ateşkes konumuna geçilmesi; tarafların karşılıklı insani yardım akışına izin vermesi; Gürcü askerlerin çatışmalardan önceki konumlarına çekilmesi; aynı şekilde Rus askerlerinin de çatışmalardan önceki pozisyonlarına geri çekilmesi; ayrılıkçı bölgelerdeki Rus barış gücü askerlerinin statüsünün gözden geçirilmesi ve Abhazya ve Güney Osetya'nın statüsünün uluslararası değerlendirilmeye açılması kararlaştırılmıştır.³¹ Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, Fransa Cumhurbaşkanı'nın oynadığı kişisel roldür. Ateşkesin imzalanabilmesinde, AB ortak dış politikasının etki ve başarısından çok Fransa Cumhurbaşkanı'nın katkısı ve zorlaması etkili olmuştur. AB içindeki belirleyici ülkelerden biri olan Fransa, güçlü liderlik ile siyasi irade ve kararlılık vasıflarına sahip olan Sarkozy vasıtasıyla barış görüşmelerinde Birliğin adının geçmesini sağlamıştır. Bu durum, Kafkasya'ya yönelik politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasında en etkili belirleyici faktörlerden birinin güçlü ülkeler ve güçlü siyasi kişilikler olduğunu açıkça göstermektedir.³² O ana kadar bölgeye karşı tutarlı ve uzun dönemli bir politika geliştiremeyen AB, çatışmaların sonlanmasından itibaren bölgedeki görünürlüğünü ve etkisini artırmıştır.

4. Tarihsel Açıdan Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Ülkelerine Yönelik Politikaları

AB, özellikle 1990'lı yılların başında, hem bölgeye hem de Kafkasya'ya yönelik hedeflerini somut bir şekilde tanımlayamamış ve ortak bir strateji geliştirememiştir.³³ Bölge ülkeleri üyelik perspektifine sahip olmadıkları için, bu bölgede genişleme politikası çerçevesindeki en önemli dış politika araçlarından biri olan "koşulluluk (conditionality)" ilkesi bu bölge-

³⁰ Ateşkes Anlaşması 12 Ağustos 2008 günü imzalanabilmiştir.

³¹ "Rusya-Gürcistan Anlaşmaya Vardı", *EurActive*, 13.08.2008, <<http://www.euractiv.com.tr/genisleme/article/rusya-gurcistan-anlasmaya-vardi>> (Erişim: 21.11.2009)

³² Dov Lynch, "The EU: Towards a Strategy", *Chaillot Papers*, No. 65, December 2003, p. 172.

³³ Mariam Dekanozishvili, "The EU in the South Caucasus: By What Means, to What Ends?", *GFSIS Occasional Paper*, No. 5, January 2004, p. 5.

de uygulanamamıştır.³⁴ Bu şartlar altında, bölgeye yönelik politikalar ve uygulanan stratejiler, Birlik içinde değişen dengelere ve – daha önce de belirtildiği gibi – Birlik içinde etkili üyelerin ve güçlü siyasi kişiliklerin görüşleri çerçevesinde şekillendirilmiştir. Ancak, 2000’li yılların başından itibaren genişleme politikasının somut sonuçlarının hissedilmeye başlanması ile birlikte, AB, bölgedeki siyasi profilini yükseltme kararı almış ve Güney Kafkasya’ya yönelik politikasında değişiklikler yapmak durumunda kalmıştır. AB’nin bu politika değişikliğinin arkasında yatan temel neden, kendi güvenlik ve istikrarının, kendisini çevreleyen bölgelerin güvenliği ile yakından ilgili olmasıdır. Bu bağlamda AB’nin en önemli kararlarından biri “Atlantik’ten Urallara Ortak Avrupa Evi” ekseninde hareket ederek bölgesel işbirliği olanaklarını da destekleyecek şekilde nüfuz alanını Güney Kafkasya’ya doğru genişletmesidir.³⁵ Sözü edilen değişiklik sürecindeki tarihi dönüm noktası ise AB’nin 2004 yılında kabul ettiği ve üç Güney Kafkasya ülkesinin de dâhil edildiği Avrupa Komşuluk Politikası’dır. Böylece, AB bölgeyi öncelikli ilgi alanları arasında kabul ettiğini açıkça beyan etmiştir. Bundan sonra Birliğin amacı bölgede etkisini artırmak; somut politikaları, programları, yardım ve destek programları vasıtasıyla bölgede siyasi istikrarın sağlanmasına, ülkelerdeki demokratikleşme çabalarının sağlamlaştırılmasına ve bölge ülkelerinin siyasi ve iktisadi yapılarının AB standartları ile uyumlu hale getirilmesine katkıda bulunmaktır.

Kısaca belirtilen bu genel çerçeve altında, AB’nin Güney Kafkasya politikası iki dönem altında incelenebilir: Daha çok ekonomik ve teknik yardımın ön planda olduğu 1990 – 1999 dönemi ile bölgedeki güvenlik ve istikrar konularına atıfla daha aktif politikaların belirlendiği 1999 sonrası dönem. Özellikle 2000’li yılların başından itibaren AB siyasi faktörleri de göz önünde bulundurarak bölgeye karşı siyasi içeriğe de sahip bir politika oluşturma yönünde adımlar atmıştır. Önce Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde bölgede daha aktif olmuş, 2008 savaşının sonlanması ile birlikte ise siyasi gücünün artması için girişimlerde bulunmuştur. Her iki dönemde de destek ve yardım programları hazırlanırken AB’yi harekete geçiren temel faktör bölgede Batı yanlısı rejimlerin oluşturulmasına destek olmaktır. Böylece, ülkelerin “demokratikleşme” ve “modernleşme” süreçleri hızlandırılacak ve Batı aslında kendi güvenliğini garanti altına almış olacaktır.³⁶

³⁴ Dov Lynch, “A Regional Insecurity Dynamic”, *Chaillot Papers*, No. 65, December 2003, p. 20.

³⁵ Oral Sander, “Yeni bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye’nin Dış Politika Hedefleri”, Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikası’nın Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 420.

³⁶ Şefika Acar, “Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya”, *Journal of Black Sea Studies*, Issue. 22, Summer 2009, p. 32.

4. 1. 1990-1999 Dönemi

1990-1999 dönemi incelendiğinde bölge için ekonomik ve teknik yardım içerikli programların yoğunlukta olduğu görülmektedir. 1991 yılında kabul edilen Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım (TACIS)³⁷ programı ile adı geçen ülkelere içinde buldukları geçiş dönemleri boyunca siyasi ve iktisadi alanlarda yardım etmek ve bu ülkeleri dünya ekonomisi ile bütünleşme çabalarında desteklemek hedeflenmiştir. Eğitim, enerji, ulaştırma gibi pek çok farklı alanı kapsayan programın öncelik alanları kurumsal, idari ve adli reformların hayata geçirilmesi; farklı alanlardaki altyapının geliştirilmesi; sanayi ve ticari işletmelere destek sağlanması olarak sıralanmıştır.³⁸

AB'nin enerji rezervlerine olan ihtiyacının her geçen gün biraz daha artması TACIS programı çerçevesinde geliştirilen Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Nakli Projesi'ni (INOGATE)³⁹ gündeme getirmiştir. 1995 yılında hayata geçirilen bu proje bölgenin yeraltı kaynaklarının Avrupa'ya güvenli bir şekilde ulaştırılmasını amaçlamaktadır. Bu girişimle petrol ve doğalgaz taşıma sistemlerinin iyileştirilmesi ve modernizasyonu, enerji piyasalarının yakınlaştırılması, enerji güvenliğinin kuvvetlendirilmesi, sürdürülebilir enerji gelişiminin desteklenmesi ve yatırımlar için gerekli teknik yardımın sağlanması amaçlanmıştır.⁴⁰ Teknik yardım ile başlayan söz konusu proje gün geçtikçe yasal ve kurumsal bir çerçeveye oturmuş, bölgenin enerji kaynaklarının kullanılması ve dağıtılması konusunda AB'nin elini kuvvetlendirmiştir.⁴¹

AB'nin Kafkasya'ya ilgisini gösteren bir başka proje ise yine TACIS programı kapsamında 1993 yılında başlatılan ve 1998 yılında yürürlüğe giren Avrupa-Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru'dur (TRACECA).⁴²

³⁷ *Technical Aid to the Commonwealth of Independent States* programı Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan, Moldova, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna'yı kapsamaktadır.

³⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. <http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17003_en.htm>

³⁹ *Interstate Oil and Gas Transport to Europe* projesi Azerbaycan, Belarus, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, (gözlemci statüsündeki) Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Ukrayna'yı kapsamaktadır.

⁴⁰ Proje ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. <<http://www.inogate.org>>.

⁴¹ Acar, "Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya", s. 33.

⁴² *Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia* projesi Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Romanya, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan ve Ukrayna'yı içine almaktadır.

Avrupa'ya ulaşım için Rusya güzergâhına alternatif olarak hazırlanan proje stratejik açıdan önemlidir. Adı geçen bu projenin temel amaçları arasında ulaştırmanın kurumsal birimlerinin güçlendirilmesi ve modernizasyonu, alt yapı şebekelerinin oluşturulması, proje kapsamındaki ülkelerin Avrupa ve küresel pazarlara erişimlerinin kolaylaştırılması ve bölgesel işbirliğinin artırılması bulunmaktadır.⁴³ Böylece, bölge ülkelerinin hem siyasi ve ekonomik gelişmelerine katkıda bulunulacak hem de uluslararası pazarlarla tanışmaları için bir olanak sağlanacaktır.⁴⁴

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi, 1990-1999 arası dönemde AB ekonomi odaklı politikalar izlemiş, kriz yönetimi veya krizin önlenmesi gibi konularda AGİT ve BM'ye başvurulmasını ve bu örgütlerin girişimlerinin ve çabalarının desteklenmesini uygun bulmuştur.⁴⁵ Bu sebeple, bölgede istikrarın sağlanmasına en büyük katkıyı yapacak “dondurulmuş bölgeler sorunları”nın⁴⁶ çözümünde doğrudan bir etkisi veya katkısı ol(a) mamıştır. Gürcistan ve Güney Osetya ihtilafında AGİT, Gürcistan ve Abhazya çatışmasında BM ve Karabağ sorununda MINSK grubu baş aktörler olarak ortaya çıkmış, AB ise, müdahil olmak yerine, dolaylı olarak, bu aktörlerin çabalarına ve girişimlerine destek vermeyi tercih etmiştir. Diğer bir deyişle, siyasi ve stratejik perspektiften değerlendirildiğinde, 1990 – 1999 arası dönemde, AB'nin bölgede düşük profilli politikalar izlediği ve diğer aktörlerin gerisinde kaldığı gözlenmektedir.

AB'nin Kafkasya politikasındaki olası değişikliğinin ilk işaretleri 1997 yılında yayımlanan *Gündem 2000*⁴⁷ belgesi ile hissedilmiştir. Genişleme politikasının stratejisini belirleyen raporda “Dünyaya Açık İstikrarlı bir Avrupa” başlığı altında AB'nin bölgeye gösterdiği önem defalarca vurgulanmış, iki taraf arasında dostane ve işbirliğine açık ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁸ AB'deki dönüşümün esas dönüm noktasını 1999 yılında ikili ilişkilerin düzenlenmesi ve sağlam temellere oturtulması amacıyla bölge ülkeleri ile imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. <<http://www.traceca.org>>.

⁴⁴ Acar, “Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya”, s. 34.

⁴⁵ Demirağ, “EU Policy towards South Caucasus and Turkey”, p. 96.

⁴⁶ Bölge ülkelerinden Gürcistan'ın Abhazya ve Osetya sorunları, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ sorunları “dondurulmuş bölgeler sorunları” olarak adlandırılmaktadır. Temelinde etnik çatışmaların yattığı ve uzun yıllar bölgedeki istikrarsızlığı artıran bu sorunlar aynı zamanda uluslararası aktörlerin bölgeye yaklaşımını ve politikalarını da belirlemektedir.

⁴⁷ European Commission, *Agenda 2000 – For a stronger and wider Europe*, July 1997.

⁴⁸ *Agenda 2000*, pp. 33-34 and 104-105.

(OİA) oluşturmaktadır.⁴⁹ Söz konusu anlaşmalar, taraflar arasındaki ilişkilerin hukuki çerçevesini çizen, kapsamını tanımlayan ve kurumsal yapısını oluşturan belgelerdir. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile ayrı ayrı imzalanan bu anlaşmalara göre, ikili ilişkilerin demokrasi, uluslararası hukuk ve insan hakları ilkeleri çerçevesinde şekillendirilmesi ve geliştirilmesi kabul edilmiştir. Siyaset, ekonomi ve yatırımlar gibi pek çok alanı kapsayan anlaşmaların arkasındaki temel amaçlar ise bölge ülkelerine – demokratik sisteme ve piyasa ekonomisine geçiş süreçlerinde yaşadıkları sorunları en aza indirmek için – gerekli yardım ve desteği sağlamak; siyasi diyalog ve kültürel işbirliği için bir çerçeve sunmak; ticaret ve yatırımı teşvik etmek; iktisadi, sosyal, mali, endüstriyel, bilimsel ve kültürel işbirliği alanları oluşturmaktır. Bu amaçlar dışında, OİA ile bölgedeki barış ve güvenliğe atıf yapılmış, bölgenin istikrarının en önde gelen hedef olduğu vurgulanmış ve bu çerçevede gerekli kurumsal düzenlemelerin ve reformların da altyapısı oluşturulmuştur.⁵⁰ Böylece ilk defa olmak üzere ekonomik ve ticari ilişkilere siyasi diyalog ve kültürel işbirliği boyutu da eklenmiş ve ilişkiler yeni bir evreye girmiştir.⁵¹ Yeni başlayan bu süreçte, AB Güney Kafkasya’daki çatışmaların, bölgenin siyasi ve iktisadi gelişmesi için engel oluşturduğunu ve barış sürecini kuvvetlendirmek adına üstüne düşeni yapmaya hazır olduğunu çeşitli defalar açıklamıştır.

4.2. 1999 Sonrası Dönem

Daha önce de vurgulandığı gibi, 2000’li yılların başından itibaren AB, Güney Kafkasya bölgesini kendi ajandasının öncelikli maddeleri arasında almak için girişimlere başlamış ve politikalarını bu yönde şekillendirmiştir. Hem *Gündem 2000*’de hem de OİA’da söz edilen ilişkilerin çerçevesini oluşturmak için Şubat 2001’de aralarında Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana’nın da bulunduğu üst düzey bir AB komisyonu bölgeye gönderilmiştir. Böylece, iki taraf arasında somut olarak siyasi diyalog ortamı yaratılmış ve Güney Kafkasya’ya yönelik daha etkili bir politika oluşturulması için çalışmalara başlanmıştır. Ancak Mart 2003’te *Daha Geniş Avrupa – Komşuluk: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkiler İçin Yeni Bir Çerçeve* başlıklı dokümanın yayımlanmasıyla değişikliklerin söylem düzeyinde kaldığı pratikte uygulamaya konmadığı anlaşılmıştır. Adı geçen belgede Güney Kafkasya sadece bir “dipnot” olarak yer almış ve “Güney Kafkasya ülkeleri buldukları konumdan ötürü

⁴⁹ Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları Gürcistan dahil üç Kafkasya ülkesi ile Haziran 1999’da imzalanmıştır.

⁵⁰ Anlaşmalarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. <http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/reasons_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17002_en.htm>

⁵¹ Demirağ, “EU Policy towards South Caucasus and Turkey”, p. 97.

şu an için bu girişimin coğrafi kapsamının dışında kalmaktadır” ifadesi kullanılmıştır.⁵² Bu durum, Haziran 2003’te Solana tarafından hazırlanan ve Selanik Zirvesi’nde kabul edilen *Daha İyi Bir Dünyada Güvenli Avrupa* başlıklı taslak strateji dokümanı ile telafi edilmiş, “Avrupa Çevresindeki Güvenlik Ağının Genişletilmesi” başlıklı bölümde “Zamanla komşu bölgemiz olacak Güney Kafkasya’nın sorunlarına daha fazla ilgi göstermeliyiz” cümlesi metne eklenmiştir.⁵³ 2003 yılının Aralık ayında *Avrupa Güvenlik Stratejisi* olarak aynı başlıkla kabul edilen belgede de Güney Kafkasya ülkeleri komşuluk alanında kabul edilmiş ve bölgeyle ilgili önceki dokümanda yer alan ibareler aynı şekilde muhafaza edilmiştir.⁵⁴

Bu tartışmalar ve yaklaşım değişikliği yaşanırken, AB, ilk defa, Temmuz 2003’te bölgeye bir Özel Temsilci⁵⁵ göndermiştir. Güney Kafkasya Özel Temsilciliği makamının oluşturulması AB’nin Güney Kafkasya’ya daha fazla ilgi göstereceğinin ve bölgede daha aktif bir siyasi rol üstlenmeye hazır olduğunun açık bir işareti idi.⁵⁶ AB ile Güney Kafkasya arasındaki ikili ilişkilerden sorumlu en üst makam olarak oluşturulan Temsilcilik vasıtasıyla Birlik, Güney Kafkasya ile olan ilişkilerini gözden geçirme ve yeniden tanımlama fırsatı da bulmuştur.⁵⁷ Temsilcinin görevleri arasında Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan’a -hukuk devleti, demokratikleşme, insan hakları başta olmak üzere- siyasi ve ekonomik reformlarını hayata geçirebilmeleri için yardım etmek; bölgedeki çatışmaların çözümü için destek sağlamak; barışın tesis edilmesi için katkıda bulunmak ve ekonomi, ulaştırma, enerji alanları dâhil bölge ülkeleri arasında işbirliğinin sağlanması için çaba harcamak yer almaktadır.⁵⁸ İlk Özel Temsilci Heikki Talvitie yaptığı bir mülakatta, AB’nin bölgede varlığını artırma ve hissettirmede istekli olduğunu ve uzun vadede iki taraf arasında daha yakın ve

⁵² European Commission, *Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*, March 2003, p. 4.

⁵³ European Council, *Secure Europe in Better World: European Security Strategy*, 2003, p. 8.

⁵⁴ European Union Institute for Security Studies, *Secure Europe in Better World – European Security Strategy*, December 2003, p. 13.

⁵⁵ Güney Kafkasya için AB Özel Temsilciliği görevine ilk olarak Finli diplomat Heikki Talvitie atanmıştır. Özel temsilcilik görevini 2006 yılında Talvitie’den devralan İsveçli diplomat Peter Semneby halen bu görevi sürdürmektedir.

⁵⁶ Lynch, “The EU: Towards a Strategy”, p. 172.

⁵⁷ Bruno Coppieters, “An EU Special Representative to a New Periphery”, *Chaillot Papers*, No. 65, December 2003, p. 169.

⁵⁸ Harri Kämäräinen, “How the EU Can Contribute to Security and Stability in South Caucasus?” *Baltic Defence Review Special Issue*, Vol. 3, 2003, p. 15.

sıkı işbirliğini dışlamadığını açıkça belirtmiştir.⁵⁹ Bu kısa sürede AB’de gözlenen yaklaşım değişikliğinin arkasındaki temel etken güvenlik ve istikrarın içsel ve dışsal dinamiklerinin birbirine bağımlı olduğu gerçeğinin anlaşılmasıdır.⁶⁰ AB’nin genişlemesi ile birlikte AB’nin doğusundaki ve güneyindeki bölgelerde güvenlik ve istikrarın sağlanması Birlik için bir öncelik haline gelmiştir.

2004 yılındaki genişleme halkasının ardından AB siyasi, coğrafi ve ekonomik alanlarda tarihi bir dönüşüm yaşamıştır ve bu dönüşümün etkileri Birliğin hemen hemen tüm kurum ve politikalarında hissedilmiştir. Bu çerçevede, AB üyeleri Güney Kafkasya’ya karşı izlenen politikanın da yeniden şekillendirilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Tüm bölgede istikrar, güvenlik ve refahın sağlanmasının AB’nin kendi çıkar ve politikaları için hayati önemde olduğu gerçeğinden hareketle, üye ülkeler tek tek bölge ülkeleri ile ilişkileri kuvvetlendirmenin ve işbirliği olanaklarını artırmanın yollarını aramışlardır. Gürcistan ile de hem ekonomik entegrasyon hem de siyasi işbirliği vasıtasıyla ilişkilerin kuvvetlendirilmesi gerektiği anlayışı bu tarihsel çerçeve içinde ortaya çıkmıştır.

2004 sonrası dönemde AB temel hedefini “Kafkasya’nın güvenliğinin sağlanmasında etkili diğer uluslararası aktörlerin bölgeye yönelik politikalarını AB çıkarlarıyla uyumlaştırarak bu çabalara destek vermek” ekseninde tanımlamıştır.⁶¹ Bu amaçla, hem Batı yanlısı politikaların uygulanması hem de demokratik kurum ve kuralların yerleşebilmesi için siyasi ve iktisadi gelişmelere katkıda bulunma niyetini açıkça göstermiştir. Bu süreçte AB yapılanmasında gözlenen en büyük yeniliklerden birisi tüm Kafkasya’yı etkilemesi muhtemel “Avrupa Komşuluk Politikası”nın⁶² şekillendirilmesidir. Üyelik perspektifi bulunmayan ülkeler için hazırlanan Komşuluk Politikası, kapsamına aldığı ülkelerin siyasi, iktisadi, sosyal alanlarda AB ile uyumlu hale gelmesi için desteklenmesini amaçlamaktadır. Böylece Doğuya doğru genişleme neticesinde ortaya çıkan yeni komşuluk ilişkileri için kurumsal bir çerçeve oluşturulacak ve komşu ülkeler arasında çıkabilecek sorunları ortadan kaldıracak mekanizmalar yoluyla siyasi, iktisadi

⁵⁹ Ahto Lobjakas, “Caucasus: New EU Envoy Predicts Only Tentative Engagement”, 17.09.2003, <<http://www.rferl.org/content/article/1104383.html>> Erişim: 20.12.2009.

⁶⁰ Mehmet Bardakçı, “EU Engagement in Conflict Resolution in Georgia: Towards a More Proactive Role”, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 4, No. 3, Summer 2010, p. 215.

⁶¹ Acar, “Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya”, s. 30.

⁶² Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında yer alan ülkeler İsrail, Ürdün, Moldavya, Fas, Tunus, Filistin, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Mısır, Gürcistan, Lübnan, Cezayir, Suriye, Libya ve Belarus’tur.

ve kültürel işbirliği imkânları artırılacaktır.⁶³ Yeni komşu bölgelerdeki ülkeleri daha yakından tanımak ve bu ülkelerle işbirliği imkanlarını artırmak için Mayıs 2004 tarihinde başlatılan politikaya aynı yılın Haziran ayında Güney Kafkasya ülkeleri de dâhil edilmiştir. Komşuluk Politikası'na bu üç ülkenin dâhil edilmesi bölgede barışın ve istikrarın sağlanması ve demokratik değerlere bağlı istikrarlı toplumlar yaratılması yolunda AB desteğini gösteren açık bir mesajdır. Komşuluk Politikası çerçevesinde ilk adım olarak Gürcistan ülke raporu Mart 2005'te hazırlanmış ve raporda Gürcistan ile AB arasındaki ikili ilişkiler değerlendirilmiştir. Buna göre demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları değerlerine bağlı siyasi kurumların oluşturulmasına, bölgesel istikrar ve işbirliğinin sağlanmasına, ekonomik ve sosyal reformlar ile ticaret alanlarındaki gelişmelere öncelik verilmesine karar verilmiştir.⁶⁴

Komşuluk Politikası'nın en önemli araçlarından biri iki taraf arasındaki işbirliği hedeflerini ortaya koyan ve aynı zamanda siyasi bir doküman olarak da kabul edilen Eylem Planı'dır. AB, ülke raporunun hazırlanmasından hemen sonra Haziran 2005'te Gürcistan ile Eylem Planı oluşturulması yönündeki kararını da açıklamış ve Plan Kasım 2006'da yürürlüğe girmiştir. Eğitim, araştırma, çevre gibi konu başlıklarını içeren ve bu alanlardaki işbirliği ile görüş-bilgi alışverişi vasıtasıyla Gürcistan'ın AB standartlarına yaklaştırılmasını amaçlayan plan beş yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Buna göre, AB ile Gürcistan arasında yakın işbirliği oluşturulması, OİA'nın hayata geçirilmesi ve Gürcistan'ın AB'nin ekonomik ve sosyal yapılanmasına entegre olması için attığı adımların desteklenmesi ikili ilişkilerdeki öncelikli alanları oluşturacaktır.⁶⁵

Diğer Kafkasya cumhuriyetleri ile imzalanan Eylem Planlarına benzer hükümler⁶⁶ içermekle birlikte, daha detaylı bir incelemede, Gürcistan özelinde söz konusu dokümanın Gürcistan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğü ile Güney Osetya ile Abhazyaya bölgeleri dâhil sorunlu bölgelerdeki çatış-

⁶³ European Commission, *European Neighbourhood Policy – Strategy Paper*, May 2004, pp. 10-11.

⁶⁴ European Commission, *European Neighbourhood Policy – Country Report – Georgia*, March 2005, p. 3.

⁶⁵ European Commission, *EU/Georgia Action Plan*, <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/georgia_enp_ap_final_en.pdf>, pp. 4-12 Erişim: 12.12.2009

⁶⁶ Hazırlanan planlar hukukun üstünlüğü, demokratik yapılanmanın güçlendirilmesi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı; iş ve yatırım alanlarının güçlendirilmesi, sağlıklı özelleştirme ve yolsuzlukla mücadele; ekonomik gelişme ve yoksulluğun azaltılması; yargı alanında ve sınır idaresi alanında reformlar; sosyal uyum ve çevre; adalet, özgürlük ve güvenlik alanlarında işbirliği; bölgesel işbirliğinin kuvvetlendirilmesi; ulaşım-enerji; dış politika ve güvenlik politikasında işbirliği alanlarını kapsamaktadır.

maların barışçıl yollardan çözümüne yaptığı vurgu dikkat çekicidir.⁶⁷ Bu çerçevede belirtilmesi gereken en temel husus hem Komşuluk Politikası hem de Eylem Planı çerçevesinde iki taraf arasında ilişkilerin gelişmeye ve derinleşmeye başlamasıdır. Özellikle Batı yanlısı politikaları ile ülkesini NATO ve AB'ye yaklaştırma hedefini gözeterek Saakaşvili'nin iradesi ve isteği AB'den büyük destek ve takdir görmüştür. AB'nin politikalarında ve siyasi iradesinde gözlenen değişim, 2008 savaşı sonrası dönemde Birliğin bölgedeki konumunu değerlendirebilmek için bizlere genel bir çerçeve sunmaktadır.

4.3. Ağustos 2008 Savaşından Sonra Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya'daki Rolü

Bugüne kadar yaşadığı tüm sorunlara, eksikliklere ve yetersizliklere rağmen Ağustos 2008 krizi ertesinde Rusya ile Gürcistan arasındaki altı maddelik ateşkes anlaşması, diğer uluslararası örgütlerin çabaları neticesince ve AB'nin arabuluculuğunda imzalanabilmiştir. Ancak – daha önce de değinildiği gibi – AB'nin kolektif irade ve azminden çok, dönem başkanı Fransa ile Sarkozy'nin kişisel teşebbüsleri göz ardı edilmemelidir. Anlaşmanın imzalanmasından sonra AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso ve Sarkozy'nin Tiflis ve Moskova ziyaretleri iki taraf arasında 8 Eylül 2008 tarihinde daha detaylı bir uygulama anlaşmasının kabul edilmesinde etkili olmuştur. Yine Eylül 2008'de AB hem Gürcistan'da bir Avrupa Gözlem Gücü oluşturmuş ve hem uluslararası görüşmelerin yapılmasına katkıda bulunmak, bu görüşmelerde AB'yi temsil etmek ve imzalanan ateşkes anlaşmasının uygulanmasını sağlamak için özel bir temsilcisini bölgeye göndermiştir.

Ancak hem genel olarak Güney Kafkasya'da hem de özelde Gürcistan'da AB'nin varlığı ve etkisi ile ilgili daha fazla iyileşmenin mümkün olup olmadığı tartışmaya açıktır. Öncelikle, AB üyelerinin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları nedeniyle ortak bir dış politika oluşturmamaları ve Birliğin teorik olarak kendinden beklenen ile pratik anlamda yapabilecekleri arasındaki farkı ortadan kaldıracak iyileştirmelerin henüz yapılamaması AB'nin hareket kabiliyetini sınırlandırmaktadır. Diğer taraftan, Birlik üyelerinin Rusya ile olan uzun geçmişi, petrol ve doğal gazda Rusya'ya bağımlılığı, alternatif enerji kaynaklarının ve güzergâhlarının yokluğu bu bölgede AB'nin hareket kabiliyetini kısıtlamıştır. Daha somut bir ifadeyle, AB bölge ülkelerine karşı politikalarını şekillendirirken daha

⁶⁷ *EU/Georgia Action Plan*, p. 10 and 17.

geniş bir perspektifte düşünmek ve her zaman Rusya'yı hesaba katmak zordur. Bu çerçevede, AB üyeleri Rusya'ya karşı ani bir tepki gösterilmemesi ve doğrudan çatışmadan ve/veya ağır yaptırımlardan kaçınılması gerektiği yönünde ortak bir karara varmışlardır. İlk adım olarak Gürcistan'ın toprak bütünlüğü ilkesini savunduğunu belirten AB, Rusya'nın orantısız güç kullandığını ve Abhazya ve Güney Osetya'yı tanıma kararının yasal olmadığını açıklamakla yetinmiştir.⁶⁸ En ağır karar Rusya'nın ateşkes şartlarına uymaması ve söz verdiği halde tüm kuvvetlerini savaştan önceki konumuna geri çekmemesi ve Güney Osetya ile Abhazya'nın bağımsızlığını tanıması⁶⁹ ertesinde gelmiştir. Rusya'ya ılımlı yaklaşan ülkeler bile uluslararası hukukun açık bir ihlali olarak niteledikleri bu eylemler ertesinde, tüm kuvvetlerini savaş önceki pozisyona çekene kadar, Rusya ile yenilenmesi planlanan OİA'nın⁷⁰ ikinci tur görüşmelerinin durdurulmasına karar vermiştir. Ancak ikili ilişkilerin sürekli dondurulması Birlik genelinde reddedilmiştir. Rusya ile ilişkilerinde yeni bir dönemece geldiğinin bilincinde olan AB, ikili ilişkilerin geleceğini etkileyecek radikal kararlar yerine, karşılıklı görüşlerin derinlemesine gözden geçirileceği ve gelecek için seçeneklerin tartışılacağı bir zirve düzenlenmesi kararına varmışlardır. Farklı alanlarda Rusya ile işbirliği yapan ve daha da önemlisi enerji için hâlâ Rusya'ya bağımlılığını sürdüren AB, bu ülke ile ilişkilerinin bozulmasına neden olacak ani tepkilerden kaçınmış ve uyarı niteliğinde bazı kararlarla yetinmiştir. Bu kararlar çerçevesinde, AB politikasını "Rusya'yı cezalandırmak yerine, Gürcistan'ı desteklemek" eksenine kaydırmış; bu ülkenin toprak bütünlüğü ilkesine saygılı olduğunu yinelemiş; ekonomik yardım, vize kolaylıkları ve daha fazla ticaret ilişkisi için de söz vermiştir.⁷¹

Daha önce de vurgulandığı gibi, AB, ancak krizin ve çatışmaların sona erdirilmesinden sonra bölgedeki varlığını ve etkinliğini artırmanın yollarını bulmaya çalışmış ve bu amaçla bazı girişimlerde bulunmuştur.

⁶⁸ Ömer Kurtbağ, "EU's Response to the Georgia Crisis: An Active Peace Broker or a Confused and Divided Actor?", *OAKA – Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C. 3, S. 6, 2008, s. 66.

⁶⁹ Rusya, iki bölgenin bağımsızlığını 25 Ağustos 2008'de tanımıştır. Ancak Rusya'nın bu hareketi uluslararası örgütler tarafından (AB, BM, NATO, AGİT, Avrupa Konseyi) kınanmış; Gürcistan ise bu bölgeleri işgal edilmiş topraklar ilan ederek Rusya ile diplomatik ilişkilerinin derecesini düşürmüştür.

⁷⁰ AB ile Rusya arasındaki ilk OİA 1997 yılında imzalanmış ve 2007 yılına kadar geçerliliğini korumuştur. AB üyeleri ile Rusya Mayıs 2008 tarihinde süresi dolan bu anlaşmayı yenileme konusunda görüş birliğine varmışlardır. Görüşmelerin ilk turu Temmuz 2008 tarihinde yapılmış, ikinci tur ise Eylül 2008 olarak kararlaştırılmıştır. Ancak, Rusya ile Gürcistan arasında çıkan savaş, o tarihte, AB'nin ikinci tur görüşmelerini durdurmasına neden olmuştur.

⁷¹ Ian Traynor and Luke Harding, "Relations with Russia at Crossroads, Say EU Leaders", *The Guardian*, 01 September 2008.

Bu girişimlerin başında savaş öncesi ve savaş esnasındaki tüm gerçeklerin ortaya çıkarılması için 2 Aralık 2008 tarihli Konsey kararına istinaden Uluslararası Bağımsız Araştırma Komisyonu⁷² adı altında bir Komisyon'un oluşturulması gelmektedir. Askeri, tarihi ve hukuki konularda uzman otuz kişiden oluşan komisyonun başkanlığına BM eski Gürcistan Özel Temsilcisi Heidi Tagliavini getirilmiştir. Söz konusu Komisyon'un savaşın çıkış nedenleri ve savaşı hızlandıran etkenler ile ilgili gerçekleri araştırıp ortaya çıkarmak ve gerçek sorumluları bulmak için her türlü gözlem, inceleme ve araştırmayı yapmakla yetkili olduğu kabul edilmiştir.⁷³ 2 Aralık 2008 – 31 Temmuz 2009 tarihleri arasında çalışmalarını sürdüren Komisyon bu süre sonunda elde ettiği verileri ve ulaştığı sonuçları AGİT'e, AB üyelerine, Rusya'ya ve Gürcistan'a bildirmeyi kabul etmiştir. Söz konusu Komisyon'un göreve başladığı tarihte ileriye dönük olarak yapılan tahminlerde, AB'nin Rusya'ya karşı nispeten zayıf ve etkisiz tepkisini haklı göstermek amacıyla, iki tarafın da sorumlu olduğunun belirtildiği muğlak bir raporun hazırlanacağı ve bu raporun kesin hükümlerden ve ifadelerden kaçınacağı yönünde görüşler ortaya atılmıştır.⁷⁴ 2009 yılının Eylül ayında hazırlanan rapor bu beklentileri kısmen doğrular niteliktedir.

Söz konusu rapor, savaşın çıkmasında sorumluluğu tek bir tarafa yüklemenin mümkün olmadığını, savaşın kazananının da bulunmadığını, aksine tüm tarafların kaybettiğini belirtmiştir.⁷⁵ Bununla beraber daha somut olarak, savaşı Gürcistan'ın haksız yere çıkardığını, ancak bu ülkenin de savaş öncesinde, özellikle 2008'in bahar aylarından itibaren artan ve yaşanan krizi hızlandıran bir provokasyon dönemi yaşadığının altını çizmiştir. Raporda yer alan bir başka önemli nokta ise bölge halklarının farklı tarihsel geleneklerinin ve birbirleri hakkındaki (ön)yardımlarının savaşın temel nedenleri arasında sayılması gerektiğine yapılan vurgudur.⁷⁶ Ancak yine de rapor 7 Ağustos'u 8 Ağustos 2008'e bağlayan gece Gürcistan'ın Güney Osetya'ya karşı uyguladığı güç kullanımını uluslararası hukuka göre meşru bulmamıştır. Diğer taraftan Rusya'nın da Gürcistan topraklarına girmekle makul bir meşru müdafanın çok ötesine geçtiğini, kullanılan gücün tehditle orantılı olmamasından hareketle Rusya'nın da uluslararası hukuku ih-

⁷² Independent International Fact-Finding Mission on the Conflict in Georgia (IIFMCG).

⁷³ "EU Launches Probe to Find Truth Behind Georgia-Russia War", *Deutsche Welle*, 02.12.2008, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,3842828,00.html> Erişim: 01.12.2009.

⁷⁴ Nona Mikhelidze, "After the 2008 Russia-Georgia War: Implications for the Wider Caucasus and Prospects for Western Involvement in Conflict Resolution", Background Paper of the *Conference on the Caucasus and Black Sea region: European Neighbourhood Policy (ENP) and beyond*, organised by Istituto Affari Internazionali, Rome, 6-7 February 2009, p. 16.

⁷⁵ IIFMCG, *Report*, Vol. 1, September 2009, p. 32.

⁷⁶ *Ibid*, p. 11.

lal ettiğini açıklamıştır. Ayrıca rapor Rusya'nın Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıma politikasının da yasadışı olduğunu ve uluslararası hukuka zarar verdiğini vurgulamaktadır. Muhtemel çözüm yollarının Gürcistan'ın bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı ilkeleri çerçevesinde bulunmasının zaruri olduğunun altını çizmektedir.⁷⁷

Söz konusu rapor esas olarak bölgede çatışmaların nedenlerinin analizi ve çözüm yollarının bulunması amacıyla hazırlanmıştır. Bölge gelişiminin sağlanması için gerekli politika ve araçların oluşturulmasını ve hayata geçirilmesini sağlamak da raporun hedefleri arasındadır. Sorunun çözümünün kesinlikle Gürcistan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü çerçevesinde bulunması gerektiğini vurgulayan rapor, barış ve istikrar için taraflar arasında devam eden Cenevre görüşmelerinin⁷⁸ devamının hayati önemde olduğunu da belirtmiştir. AB, hazırlanan raporu büyük bir memnuniyetle karşılamış ve bu rapor vasıtasıyla iki taraf arasında halen siyasi, iktisadi ve diplomatik alanlarda devam eden ve ileride de devam etmesi muhtemel görülen gerilimlere ve anlaşmazlıklara “önleyici diplomasi” yoluyla en etkili çözümlerin bulunabileceğini belirtmiştir.⁷⁹

Sonuç

Rusya-Gürcistan arasında Ağustos 2008 tarihinde yaşananlar ve sonrasındaki gelişmeler, üye ülkeleri arasındaki görüş ayrılıklarından dolayı, AB'nin uluslararası krizlerde etkisiz kaldığını; hemen ve anında tepki gösterme, karar alma ve uygulama gücünün kısıtlı olduğunu bir kez daha doğrulamıştır. Bu sebeple Birliğin dış politikadaki limitlerini göstermiş olması bakımından önemlidir. Oldukça hızlı gelişen bölgesel krizi doğru şekilde algılayamamış ve gerekeni gerektiği zamanda yapamamış olan AB özellikle krizin ilk evrelerinde kendinden beklenmeyecek derecede pasif kalmıştır. İzlenen bu pasif siyasetin arkasındaki nedenlerin başında AB'nin gelecek yıllarda bölgede nasıl bir rol oynayacağı ile ilgili belirsizliklerin devam etmesi; Birliğin değişen şartlara ve duruma göre davranarak bölgeye karşı kendi içinde çelişen politikalar geliştir(ebil)mesi, bu nedenle bölge ülkeleri nezdinde inandırıcılığının bulunmaması ve tüm üye ülkelerin

⁷⁷ *Ibid*, p. 17.

⁷⁸ Cenevre görüşmeleri 15 Ekim 2008 tarihinde başlamıştır. Gürcistan, Güney Osetya, Abhazya, Rusya Federasyonu, ABD, AB, AGİT ve BM temsilcilerinin katıldığı görüşmelerin son turu 15 Ekim 2009 tarihinde gerçekleşmiştir. Görüşülen konular arasında Kafkasya'nın güvenliği ile mültecilerin durumu yer almaktadır.

⁷⁹ Andrew Rettman, “EU-Sponsored Reports Says Georgia Started 2008 War”, 30.09.2009, < <http://euobserver.com/9/28747> > Erişim: 20.12.2009.

ortak dış ve savunma politikası oluşturulması yönünde istekli olmaması gelmektedir. Bu faktörlerin yanında AB'nin genişleme sonrasında yeniden düzenlemeye gitmesinden dolayı yaşadığı iç karışıklıklar ve kurumsal yetersizlikler de AB'yi olumsuz etkilemektedir. AB 2000'li yılların başından itibaren içinde ve dışında gelişen olaylar neticesinde bölgeye karşı yaklaşımını değiştirmek zorunda kalmıştır. O zamana kadar uyguladığı iktisadi ve teknik yardım programlarından bir adım ileri giderek, bölge ülkelerine karşı siyasi içerikli politikalar geliştirerek bölgedeki etkisini artırmak istemiştir. Ancak, yakın geçmişte yaşanan anayasal süreç ve genişleme dalgalılarının komplikasyonları ile yakın gelecekte Lizbon Antlaşması'nın Birlik üzerinde yaratacağı etkiler konusundaki belirsizlikler Birlik içi sorunları gün yüzüne çıkaracak; iç dinamikler, farklı ulusal çıkarlar ve bağlantılar ile tarihsel ve coğrafi farklılıkların getirdiği jeo-politik hesaplamalar Birlik adına şekillendirilmesi gereken ortak politika ve eylemlerin önünde engel oluşturabilecektir. Esasen hem dış politikada hem de iç meselelerde AB için yanıt aranan ve bu yanıt verilmediği takdirde ekonomiden siyasete her alandaki ciddi girişimleri işlevsiz bırakacak olan temel soru "AB'nin kendisini nasıl tanımladığı ve kendisi için nasıl bir gelecek tasarladığı"dır. Hemen her uluslararası krizle birlikte AB'nin bölünmüşlüğü'nün su yüzüne çıkmasındaki temel neden de her şeyden evvel bu sorularda gizlidir. Bundan sonraki süreçte Kafkasya dahil diğer farklı coğrafyalarında kendini hissettirmek için AB, kendi içindeki belirsizlikleri ortadan kaldırmalı, dış politikada temsil sorununu çözerek uluslararası arenada daha etkin ve görünür olmanın yollarını bulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, Şefika. "Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya", *Journal of Black Sea Studies*, Issue. 22, Summer 2009, pp. 21-42.
- Ambos, Alicia, Dieter Mahncke and Christopher Reynolds. "Introduction" in Dieter Mahncke, Alicia Ambos and Christopher Reynolds (eds.), *European Foreign Policy – From Rhetoric to Reality*, P.I.E. Peter Lang, Brussels 2004, pp. 17-24.
- Bardakçı, Mehmet. "EU Engagement in Conflict Resolution in Georgia: Towards a More Proactive Role", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 4, No. 3, Summer 2010, pp. 214-236.
- Coppieters, Bruno. "An EU Special Representative to a New Periphery", *Chaillot Papers*, No. 65, December 2003, pp. 159-170.
- Dekanozishvili, Mariam. "The EU in the South Caucasus: By What Means, to What Ends?", *GFSIS Occasional Paper*, No. 5, January 2004, pp. 1-15.
- Demirağ, Yelda. "EU Policy towards South Caucasus and Turkey", *Perceptions*, Vol. 9, No. 4, Winter 2004-2005, pp. 91-105.
- "EU Launches Probe to Find Truth Behind Georgia-Russia War", *Deutsche Welle*, 02.12.2008, <<http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,3842828,00.html>> Erişim: 01.12.2009.
- European Commission. *European Neighbourhood Policy – Country Report – Georgia*, March 2005.
- European Commission. *European Neighbourhood Policy – Strategy Paper*, May 2004.
- European Commission. *Wider Europe – Neighbourhood: a New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours*, March 2003.
- European Commission. *Agenda 2000 – For a Stronger and Wider Europe*, July 1997.
- European Commission. *EU/Georgia Action Plan*, <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/georgia_enp_ap_final_en.pdf>, Erişim: 12.12.2009.
- European Council. *Secure Europe in Better World*, June 2003.

- European Union Institute for Security Studies. *Secure Europe in Better World – European Security Strategy*, December 2003.
- IIFMCG. *Report*, Vol. 1, September 2009, pp. 1-44.
- Indans, Ivars. “Relations of Russia and Georgia: Developments and Future Prospects”, *Baltic Security and Defence Review*, Vol. 9, 2007, pp. 131-149.
- Kasım, Kamer. “Gürcistan’da Neler Oluyor?”, *USAK Stratejik Gündem*, 14.08.2008.
- Katz, Mark N. “Implications of the Georgian Crisis for Israel, Iran and the West”, *MERIA– Middle East Review of International Affairs*, Vol. 12, No. 4, December 2008, pp. 1-11.
- Kurtbağ, Ömer. “EU’s Response to the Georgia Crisis: An Active Peace Broker or a Confused and Divided Actor?”, *OAKA – Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C. 3, S. 6, 2008, s. 58-74.
- Kutlay, Mustafa. “Gürcistan-Rusya Krizi ve Avrupa Birliği’nin Dış Politika Sınavı”, *USAK Stratejik Gündem*, 08.09.2008, <<http://www.usak-gundem.com/yazar/1042/g%C3%BCrcistan-rusya-krizi-ve-avrupa-birligi%E2%80%99nin-dis-politika-sinavi.html>> Erişim: 10.11.2009.
- Kämäräinen, Harri. “How the EU Can Contribute to Security and Stability in South Caucasus?”, *Baltic Defence Review Special Issue*, Vol.3, 2003, pp. 15-17.
- Lobjakas, Ahto. “Caucasus: New EU Envoy Predicts Only Tentative Engagement”, 17.09.2003, <<http://www.rferl.org/content/article/1104383.html>> Erişim: 20.12.2009.
- Lynch, Dov. “The EU: Towards a Strategy”, *Chaillot Papers*, No. 65, December 2003, pp. 171-196.
- Lynch, Dov. “A Regional Insecurity Dynamic”, *Chaillot Papers*, No. 65, December 2003, pp. 9-21.
- Merlingen, Michael and Rasa Ostrauskaitė. *EU Peacebuilding in Georgia: Limits and Achievements*, Cleer (Centre for the Law of EU External Relations) Working Papers, No. 6, 2009, pp. 1-27.

- Mikhelidze, Nona. "After the 2008 Russia-Georgia War: Implications for the Wider Caucasus and Prospects for Western Involvement in Conflict Resolution", Background Paper of the *Conference on the Caucasus and Black Sea Region: European Neighbourhood Policy (ENP) and Beyond*, Organised by Istituto Affari Internazionali, Rome, 6-7 February 2009, pp. 1-25.
- Mitchell, Lincoln Mitchell. "Georgia's Rose Revolution", *Current History*, Vol. 103, Issue. 675, October 2004, pp. 342-348.
- "NATO Rusya'yı Uyardı; Gürcistan ile İlişkileri Geliştirmeye Karar Verdi", 19.08.2008 <<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/08/19/haber,9D17DE736D5E4E76B524F7F814638526.html>> Erişim: 30.11.2009.
- Özertem, Hasan Selim (ed.). *Gürcistan Krizi Değerlendirme Raporu: Türkiye'ye, Bölgeye ve Küreye Etkileri*, USAK Raporları, No: 08-03, Eylül 2008.
- Rettman, Andrew. "EU-Sponsored Reports Says Georgia Started 2008 War", 30.09.2009, <<http://euobserver.com/9/28747>> Erişim: 20.12.2009.
- "Rusya-Gürcistan Anlaşmaya Vardı", *EurActive*, 13.08.2008, <<http://www.euractiv.com/tr/genisleme/article/rusya-gurcistan-anlasmaya-vardi>> Erişim: 21.11.2009.
- Sander, Oral. "Yeni bir Bölgesel Güç Olarak Türkiye'nin Dış Politika Hedefleri", Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikası'nın Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 1994, s. 420.
- Tezcan, Ercüment. "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası: Sorunlar ve Muhtemel Çözümler", 02.02.2009, <<http://www.usakgundem.com/yazar/1118/avrupa-birligi%E2%80%99nin-enerji-politikasi-sorunlar-ve-muhtemel-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCmler.html>> Erişim: 15.12.2009.
- Traynor, Ian and Luke Harding. "Relations with Russia at Crossroads, Say EU Leaders", *The Guardian*, 01 September 2008.
- Toje, Asle. "The Consensus – Expectations Gap: Explaining Europe's Ineffective Foreign Policy", *Security Dialogue*, Vol. 39, No. 1, 2008, pp. 121-141.

Türk, Gökhan. “Kafkaslardaki Gelişmelere Avrupa’nın Tepkisi”, 14.08.2008, <http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=185:kafkaslardaki-gelimelere-avrupa-ntepkisi&catid=86:analizler-kafkaslar&Itemid=148>Erişim: 15.12.2009.

Valasek, Tomas. “What Does The War in Georgia Mean for EU Foreign Policy”, *Centre for European Reform Briefing Note*, August 2008, <http://www.cer.org.uk/pdf/briefing_georgia_15aug08_tv.pdf> Erişim: 10.11.2009.

Yalowitz, Kenneth and Svante E. Cornell. “The Critical but Perilous Caucasus”, *Orbis*, Vol. 48, No. 1, Winter 2004, pp. 105-116.

Azerbaycan Cumhuriyeti Tarafından Onaylanan Uluslararası Çevre Sözleşmeleri Üzerine Bir İnceleme

Eyüp ZENGİN¹

Özet

Çevre sorunları taşıdıkları özellikler nedeniyle, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın artmasıyla ulusal sınırları aşmıştır. Artık, herhangi bir ülkenin çevresel kaynakları kullanması bir başka ülkedeki doğal kaynakları etkilemektedir. Devletlerin kendi egemenlikleri altında bulunan doğal kaynakları kullanmaları ve/veya bunları korumaya yönelik politikaları nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlıklar uluslararası çevre hukuku ile düzenlenmeye çalışılmaktadır. Çevre sorunlarının belirli bir ülke ile sınırlı kalmaması, bütün dünyayı etkileme özelliğine sahip olması uluslararası işbirliğini gerektirmektedir. Bu işbirliği ile çevre sorunlarının önlenmesi, çevresel değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için uluslararası toplum tarafından çok sayıda sözleşme, ilke, norm ve protokol hazırlanmıştır. Azerbaycan uluslararası toplumun bir üyesi olarak hazırlanan çevre sözleşmelerine taraf olarak gelecek nesillere karşı sorumluluğunu yerine getirmeye, ulusal çevre mevzuatını uluslararası standartlara yükseltmeye çalışmaktadır. Bu çalışmada Azerbaycan tarafından onaylanarak ulusal mevzuatın bir parçası haline getirilen uluslararası çevre sözleşmeleri incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: *Çevre, çevre sorunları, çevre hukuku, uluslararası çevre hukuku, uluslararası çevre sözleşmeleri, Azerbaycan*

¹ Yrd. Doç. Dr. Yalova Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi, ezengin@yahoo.com

An Analysis on International Environmental Agreements That Were Ratified by the Republic of Azerbaijan

Abstract

As a result of their special features environmental problems transcend national boundaries parallel to the increase in mutual interdependence in the international system. These days, the manner in which a particular country uses its natural resources seriously influences the state of natural resources in other countries. In this context, disagreements that emerge from the policies or decisions of states to use natural resources within their borders is regulated through international environmental law. The fact that environmental problems transcend national boundaries and have the potential to have a global impact necessitates international cooperation. A number of agreements, protocols, principles and norms have been prepared for the prevention of environmental problems and collective preservation of environmental commons for future generations. Azerbaijan as a member of international community has been tries to meet its responsibilities to future generations by taking part in international environmental agreements, thereby raising its environmental standards to global levels. In this study, international agreements on the protection of environmental commons and specific agreements on environmental protection that were ratified by Azerbaijan for inclusion in domestic regulations their transformation to domestic law are assessed.

Keywords: *Environment, environmental problems, environmental law, international environmental law, international environmental agreements, Azerbaijan.*

1. Giriş: Uluslararası Çevre Sorunları

Azerbaycan dünyadaki birçok ülke gibi yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde çevre sorunları ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmakta, bölgesel ve uluslararası çözüm arayışlarında dinamik bir aktör olarak yer almaktadır. Bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren çevre ile ilgili çeşitli uluslararası anlaşmaları onaylayarak bu konudaki çalışmalara aktif katkı sağlamaktadır. Bulunduğu bölgeyi ilgilendiren iki önemli çevre sorunu konusunda da çözümün bir paydaşı olmak üzere hazırlanan projelere katılmaktadır.²

Hukuk insanların birbirleriyle ve çevrelerindeki her şeyle ilişkilerini düzenleyen kurallar sistemidir. Bu nedenle, çevre sorunlarının da hukuk kuralları ile düzenlenmesi doğaldır. Çevre sorunlarının çözümünde hukukun fonksiyonu, sadece kanun, tüzük ve yönetmelik gibi kuralları ortaya koymak değildir. Toplumun ihtiyaçlarına tam anlamıyla cevap verecek düzenlemeler yapılırken, gelişmeleri çok yönlü takip etmek, aksayan noktaları işlemek, boşlukları doldurmak hukuka ve hukukçuya düşen bir görevdir.³ Hukuk ya da “çevre hukuku” çevre sorunlarının sadece dolaylı bir çözüm aracıdır. Doğrudan çözüm kapsamlı bir “çevre politikası” ile gerçekleşir. Hukuk kuralları ancak böyle bir politika ile belirlenmiş esaslara, hedeflere ya da amaçlara göre işlev kazanır.⁴

Çevre sorunları, küresel, bölgesel ve yerel düzeyde yaşanmaktadır. İnsanoğlu, üretim ve tüketim dengesi ile bu duruma bağlı olumsuz bir sonuç olarak ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde devam eden çevre kirlenmesinin aynı boyutta sürmesi halinde dünyadaki canlılar için yaşam koşullarının sürdürülebilir sınırlar içinde devam edemeyeceğini anlamış ve bu konuda çeşitli önlemler almaya başlamıştır. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi ile ilgili olarak küresel düzeyde oldukça kapsamlı ve geniş katılımı çalışmaların öncülerinden olan Birleşmiş Milletler, konu ile ilgili girişimlerine 1970’li yıllardan itibaren başlamıştır.⁵

² Eyüp Zengin ve Rena Arabhanova, “Bölgesel Çevre Sorunları ve Azerbaycan: Ülkeyi Etkileyen Önemli Çevre Sorunları ve Çözüm Çalışmalarında İşbirliği Arayışları,” *Avrasya Etüdleri*, 35/2009-1, s. 8.

³ Engin Ural, *Çevre ve Hukuk*, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara, 1981, s. 16.

⁴ Aydın Aybay, “Çevre ve Hukuk,” içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, (Ed. Ruşen Keleş), 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 314.

⁵ Pınar Kılıçoğlu, *Türkiye’nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 151.

Çevre sorunlarının uluslararası politikaların konusu olmasını gerektiren temel nedenlerin başında ekosistemler gibi çevre sorunlarının sınır ve ulus tanımayan nitelikleri, çözüm yollarının karmaşık olması ve çevresel baskıların birbirine bağlı bulunması gelmektedir. Bu yapı ulusal düzeyde çeşitli toplumsal aktörlerin yanı sıra, küresel ve bölgesel düzeyde de çeşitli ulusların bu sorunlarla mücadele edebilmek için işbirliği yapmalarını gerekli kılmaktadır.⁶ Bir devletin sınırlarını aşarak diğer devletleri ya da herhangi bir devletin egemenliğinde olmayan yerleri etkileyen çevre sorunları uluslararası çevre sorunu olarak kabul edilmektedir.

Çevreye ilişkin uluslararası düzenlemeler, bağlayıcı anlaşmalar, bağlayıcı olmayan-tavsiye niteliğinde- hükümetler arası deklarasyonlar ve uluslararası kuruluşların küresel veya bölgesel ölçekte hazırladıkları yasal düzenlemeler olarak ayrılabilir. Küresel ve bölgesel düzeyde devletlerarasındaki ilişkiler, genellikle, devletlerarasındaki anlaşmalarla, bağlayıcı olmayan uluslararası deklarasyonlar ve uluslararası kuruluşların yasal düzenlemeleri ile kurulmaktadır. Uluslararası kuruluşların yasal düzenlemeleri ise; tüzükler, kararlar, tavsiyeler, deklarasyonlar ve uygulamaya dönük kararlar şeklinde ortaya çıkmaktadır.⁷

Uluslararası hukuk açısından çevre konusu oldukça yeni bir alandır. Bugünkü anlamıyla, çevre konusundaki uluslararası ve bölgesel düzenlemelerin başlangıcı Birleşmiş Milletler tarafından Haziran 1972 tarihinde Stockholm’da gerçekleştirilen “İnsan Çevresi Konferansı”dır. Bu konferansta insan ve çevre ilişkilerine, insan faaliyetlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerine, devletlerin ekonomik gelişme sorunlarına, çevrenin korunması konusunda uluslararası işbirliğinin önemine değinilmiş ve insanların sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşama hakkı kabul edilmiştir. Küresel düzeyde, çevreye ilişkin olarak, tüm bağlayıcı kural ve ilkeleri belirleyen tek bir metin bulunmamaktadır. Birleşmiş Milletler 1972 Stockholm Deklarasyonu ve 1992 Rio Deklarasyonu da bağlayıcı metinler değildir. Küresel düzenlemeler ve getirilen ilkeler, bölgesel düzenlemelere göre daha esnek düzenlemelerdir. Çevre konusunda imzalanan hükümetler arası anlaşmalar ve bağlayıcı olmayan hükümetler arası deklarasyonlar incelendiğinde, çevre koruma ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkinin son yıllarda ciddi bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir.

⁶ Nesrin Algan, “Aral ve Hazar’da Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları”, *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*, (Ed. Mustafa Aydın), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005, s. 357-378.

⁷ İlgin Özkaya, “Basel Sözleşmesinin Hukuksal İncelemesi”, <http://www.ekolojistler.org/basel-sozlesmesinin-hukuksal-incelemesi-ilgin-ozkaya.html>, Erişim Tarihi 03.03.2010.

2. Uluslararası Çevre Hukuku ve Uluslararası Çevre Sözleşmeleri

Gelişme halindeki uluslararası çevre hukukunun oluşumuna katkıda bulunan başlıca kaynakların uluslararası anlaşmalar ve uluslararası örf ve âdetler olduğu genellikle kabul edilen bir görüştür. Çevreye ilişkin uluslararası hukuk kurallarının büyük ölçüde uluslararası anlaşmalardan kaynaklandığı görülmektedir.⁸

Çok taraflı çevre anlaşmaları kavramı, ülkeleri belirli çevresel amaçları yerine getirmekle yükümlü kılan, yasal açıdan bağlayıcı tüm uluslararası araçlara ilişkin geniş bir kavramdır. Bu bağlamda kavram; anlaşma, sözleşme, şart, nihai senet, pakt, akit, protokol gibi farklı formlar alabilmektedir. Çok taraflı çevre anlaşmaları, öncelikle çevreyi korumayı, doğal kaynaklar üzerindeki insan etkisini yönetmeyi ve zararlarını engellemeyi amaçlayan, yasal açıdan bağlayıcı nitelikteki hükümetler arası belgedir. Bugün, hemen her türlü kirliliğe karşı, türlerin korunmasını amaçlayan, çeşitli yaşam alanlarının korunmasına ve geliştirilmesine ilişkin olarak hazırlanmış çok sayıda çevre anlaşması mevcuttur. UNEP'in tahminlerine göre çevreyle ilgili uluslararası anlaşmaların sayısı 500'den fazladır ve bunların 300'den fazlası son 30 yıl içinde gerçekleştirilmiştir.⁹

Çok taraflı çevre sözleşmeleri ile belli bir devletin sınırları içerisinde kalmayan bölgesel ya da küresel çevre sorunlarına çözümler getirilmesi amaçlanmaktadır. Önceleri iç hukuk veya egemenlik sorunu olarak kabul edilen çevre sorunları, günümüzde ekolojik bakımdan karşılıklı bağımlılığın ortaya çıkması ile ulusal sınırları aşmıştır. İlk sözleşmeler, belirli türlerin korunmasına yöneliktir ya da çevre kazalarına tepki olarak hazırlanmıştır. Çevre sözleşmelerinin ele aldığı konuların kapsamı, çevre sorunlarının bilimsel olarak tespiti ile tedricen geliştirilmiştir. Devletlerin doğal kaynaklardan ve çevreden yaralanma çıkarları ile bunların korunmasına yönelik çıkarlar uluslararası çevre hukuku ile dengelenmeye çalışılmaktadır. Uluslararası çevre hukuku, amacı çevrenin korunması olan maddi, şekli ve kurumsal uluslararası hukuk kurallarının bütünüdür.¹⁰

Çevresel değerlerin uluslararası düzeyde korunması gereği, uluslararası hukukun bu alanda düzenlemelere gitmesine neden olmaktadır. Uluslararası düzeyde çevre sorunları ağırlığını duyurdukça, hukuksal çözümlere

⁸ Hasan Ertürk, *Çevre Bilimlerine Giriş*, Bursa, 1998, s. 244-245; Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 2.

⁹ Yasemin Kaya ve Hasan Ertürk, "Uluslararası Çevre Suçlarıyla Mücadele ve Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarının Etkinliği," *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C. 4, No: 15, s. 92.

¹⁰ Deniz Kızılsümer Özer, *Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri*, USAK Yayınları, Ankara, 2009, s. 2.

gereksinim artmakta, uluslararası hukuk çevre konusunda gelişme göstermektedir. Uluslararası sorumluluk, uluslararası alanların yönetimi, çevre sorunlarının ulusal sınırları aşması bu gelişimi belirleyen temel başlıklar olmaktadır. Çevreyi oluşturan değişik öğeleri korumaya yönelik uluslararası hukuk kuralları; kirlenme, çevrebilimsel dengeyi koruma, doğal güzellikleri ve kültürel varlıkları koruma şeklinde gruplandırılabilir.¹¹

Çevre sorunlarının artması ve çevrebilimsel dengenin hızla bozulması, yerel eylem ve sorunları kolayca uluslararası topluluğu ilgilendirecek ve etkileyecek boyuta ulaştırmaktadır. Bu gelişme ise çevrenin uluslararası politikanın ve örgütlerin gündemine girmesiyle sonuçlanmıştır.¹² OECD, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Sağlık Örgütü gibi bölgesel örgütler ve uzmanlık kurumları çevre sorunlarının çözülmesi amacıyla uluslararası politikalar geliştirmektedirler

Çevre hukukunun gelişmesinde uluslararası hukuk çok önemli bir yere sahiptir.¹³ Çevre sorunlarının sınır tanımaması, kaybedilen çevresel değerlerin bütün insanlığın ortak mirası olması gibi nedenler, çevre sorunlarının küresel düzeyde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun bir gereği olarak, küresel sorunlar uluslararası alanda devletlerarası sözleşmelere konu olmaktadır. Bu düzenlemeler uluslararası çevre hukukunun en önemli belgeleridir.¹⁴ Uluslararası hukuk kurallarına göre, çevre hukukunun düzenlenmesi demek, çevre sorunlarına ulusal düzenlemelerden daha farklı çözümler getirmek demektir.¹⁵

Uluslararası çevre sorunları insan faaliyetlerinden kaynaklandığı için uluslararası çevre hukuku kişilerin davranışlarını etkin bir şekilde düzenlemeyi amaçlamaktadır. Çok taraflı çevre sözleşmelerinde yer alan kuralların uygulanması için devletler, çoğu zaman kişilerin faaliyetlerini düzenlemek zorunda kalmakta; bu da beraberinde pek çok uygulama sorununu getirmektedir. Uygulama sorunlarının azaltılması ve çok taraflı çevre sözleşmelerine uygunluğun sağlanması için diğer sözleşmelerden farklı olarak

¹¹ Ruşen Keleş ve Can Hamamcı, *Çevrebilim*, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 193.

¹² Can Hamamcı, "Çevrenin Uluslararası Boyutları" içinde *İnsan, Çevre, Toplum*, (Ed. Ruşen Keleş), 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 284.

¹³ E. Yasemin Özdek, *Çevre Hakkı*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1993, s. 66.

¹⁴ Selim Kılıç, "Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme," *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 135.

¹⁵ Hüseyin Pazarcı, "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk," içinde *Fehmi Yavuz'a Armağan*, AÜ. SBF. Yayınları, Ankara, 1983, s. 201-237.

devletlerin yaptırımlarla zorlanması yerine devletlerin ekonomik, hukuki ve teknik kapasitelerini arttırıcı tedbirlere ağırlık verilmektedir.¹⁶

3. Uluslararası Anlaşmaların Azerbaycan Hukukundaki Yeri

Azerbaycan Anayasası'nda ulusal hukukla uluslararası hukuk arasındaki ilişkileri düzenleyen hükümler yer almaktadır. Anayasanın 7, 10, 12, 95/4, 109/17, 109/30, 130/6, 148/2 ve 151'inci maddeleri bu konuya ilişkindir. Uluslararası belgelerin iç hukuk düzenindeki yeri konusunda başka hukuki düzenlemeler de mevcuttur: 16 Ağustos 1994 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Uluslararası Anlaşmalara Katılma Pratiğinin Düzenlenmesine Dair" Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın emri; 13 Ocak 1995 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Uluslararası Anlaşmalar Yapması, Uygulaması ve Kabulü Hakkında Kanun"; 20 Aralık 1996 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümetler Arası Anlaşmaların Yapılması, Uygulanması ve Kabulü Yöntemlerinin Onaylanmasına Dair" Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın emri ve 6 Temmuz 2000 tarihli "Uluslararası Özel Hukuk Hakkında Kanun". Anayasanın 10, 69, 70 ve 151'inci maddeleri uluslararası hukuka gönderme yapmıştır. Anayasada hem uluslararası anlaşmalar hukuku kurallarına, hem de uluslararası örf ve âdet kurallarına gönderme olduğu görülmektedir.¹⁷ Uluslararası anlaşmalar hukuku kurallarına 148/2. madde örnek olabilir. Bu maddeye göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar Azerbaycan yasama sisteminin parçası olarak kabul edilmektedir. Anayasanın 10. maddesinde ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin diğer ülkelerle ilişkilerini uluslararası hukukun genel ilkelerine göre kuracağına yer verilmiştir.¹⁸

Uluslararası düzenlemelerin yasama sistemindeki yeri konusu, Azerbaycan Anayasası'nın 148/2. maddesi ile düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası düzenlemeler, Azerbaycan Cumhuriyeti yasama sisteminin ayrılmaz parçasıdır." Anayasanın 151. maddesi uluslararası düzenlemelerin hukuki gücüne ilişkindir: "Azerbaycan Cumhuriyeti yasama sistemine dâhil olan normatif hukuki düzenlemeler ile -Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve referandumla kabul edilmiş olan düzenlemeler hariç- Azerbaycan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası düzenlemeler arasında aykırılık ortaya çıkarsa,

¹⁶ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 14.

¹⁷ Elnur Kazımlı, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Azerbaycan Anayasası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, s. 60-63.

¹⁸ N. Ahundov ve M. Gasımov, *Azerbaycan ve Uluslararası Örgütler*, Bilik Yayınları, Bakü 1996, 128.

uluslararası düzenlemeler uygulanır.” Bu maddeden anlaşılmaktadır ki, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası düzenlemeler, yasa sisteminde hiyerarşi içinde anayasa ve referandumla kabul edilmiş belgelerle yasalar arasında yer almaktadır. Anayasada, insan hak ve özgürlüklerini düzenleyen uluslararası belgelerle, diğerleri arasında ayrıma gidilmektedir. Azerbaycan Anayasası 12/2. madde şöyledir: “Bu Anayasada sayılan insan hak ve özgürlükleri, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalara uygun olarak yerine getirilir.”

Anayasanın insan hak ve özgürlüklerini düzenleyen hükümleri, bu konuda Azerbaycan’ın taraf olduğu uluslararası düzenlemelere aykırı olmaz. Yani 151. maddeye göre Anayasa ve referandumla kabul edilmiş düzenlemeler aykırılık konusunda istisna oluşturduğu halde, 12/2. madde, Anayasadaki insan hak ve özgürlükleriyle bağlı hükümler konusunda bu istisnayı da ortadan kaldırmaktadır. Böylece, Anayasada yer alan insan hak ve özgürlükleri uluslararası insan hak ve özgürlükleri ile tam uyum içindedir.¹⁹ Anayasanın 130/6. maddesine göre, Azerbaycan’ın taraf olduğu, fakat yürürlüğe girmemiş uluslararası belgelerin Anayasaya uygunluğu denetlenir. 130/7. maddeye göre, Anayasaya aykırılığı tespit edilen uluslararası düzenlemeler yürürlüğe girmez.²⁰ Azerbaycan çevre konusunda 17 uluslararası belgeyi imzalamış ve bunlar Azerbaycan Milli Meclisi tarafından da onaylanmıştır.

4. Azerbaycan’da Çevre Koruma Hukuku ve Düzenleyici Kurallar

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan çevre hukukunun kaynaklarını aşağıdaki şekilde düzenlemektedir:

1- Ulusal yasal sisteme dâhil olan düzenlemeler: a) Anayasa, b) Referandum ile kabul edilen aktlar, c) Kanunlar, d) Fermanlar, e) Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararları, f) Merkezi yürütme organlarının normatif aktları.

2- Azerbaycan Cumhuriyetinin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin hukuk sisteminin ayrılmaz parçalarıdır.²¹

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin taraf olduğu doğayı ve çevreyi koruma ile ilgili sözleşme ve anlaşmalar ulusal çevre hukuku düzenlemelerinin ayrılmaz parçaları olarak kabul edilirler. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kanun-

¹⁹ Elnur Kazımlı, agt, s. 60-63.

²⁰ Ziyafet Askerov, *Anayasa Hukuku*, Bakü Üniversitesi Basımevi, Bakü, 2002, s. 508.

²¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi, *Ekoloji Siyaset*, Bakü, 2008, s. 10.

larında bununla ilgili özel bir fasıl veya madde yer alır: Eğer uluslararası düzenlemelerde ulusal düzenlemelerden farklı kurallar varsa, uluslararası düzenlemelerin kuralları uygulanır.²²

Uluslararası sözleşmelerle ilgili düzenlemelerin yapılması için Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Fermanı ile koordinasyonu sağlayacak devlet ve merkezi yürütme kurumları belirlenir. Bu kurumlar, sözleşmelerle ilgili uluslararası kurumlarla ilişki kurar; sözleşmelerin ülke içinde uygulanması ile ilgili sorunları, Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun kararlarına uygun faaliyetleri düzenlerler. Sözleşmelerin yürürlüğe girmesinden dolayı ortaya çıkan yükümlülüklerin yerine getirilmesi ile ilgili sorunların giderilmesi genel olarak ilgili yürütme organlarına veya belirlenen kuruma havale edilir. Sözleşme ve protokollerin bir çoğunun yürütme mekanizmalarından yararlanma, uluslararası ve bölgesel projelere ve programlara katılma, know-how'ların ve indirimli yatırımların, kredilerin ülkeye çekilmesi gibi imkânları mevcuttur.²³

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Anayasa, çevre hukukunun temel hukuکی kaynağıdır. Anayasada çevre koruma ile ilgili birkaç madde vardır. Bu maddelerin hükümleri çevrenin korunması ve doğal kaynakların verimli kullanımı ile ilgili hak ve görevleri belirlemektedir.

Anayasanın 14. maddesine göre, doğal kaynaklar her hangi gerçek veya tüzel kişilerin haklarına ve menfaatlerine hanel getirmeden Azerbaycan Cumhuriyeti'ne aittir. Bu maddede doğal kaynakların nasıl kullanılacağı konusunda kesin talimat olmasa da, doğal kaynaklar üzerinde mülkiyet hakkının Azerbaycan Devletine, dolayısıyla Azeri halkına ait olduğu tespit edilmiştir. Mülkiyet hukuku mülke sahip olmak ve onu verimli kullanmak amacıyla talimat vermek haklarından ibarettir ve Devlet bu hakkı doğal kaynakları kullanmak isteyen gerçek ve tüzel kişilerin menfaatlerine hanel getirmeden kullanılmalıdır. Buradan şu kanaate varılabilir: Azerbaycan Devleti doğal kaynakların verimli kullanımını sağlamalı ve herkesin sağlıklı bir çevre de yaşamak hakkının sağlanması için gerekli şartları sağlamalıdır.

Çevrenin korunması ile ilgili olarak Devletin görevlerini belirleyen bir diğer madde ise Anayasanın 16. maddesidir. Bu maddenin ikinci fıkrasında, "Azerbaycan Devleti... ülkenin tabiatını korur" hükmü yer almaktadır.²⁴

²² Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi, *age*, s. 16.

²³ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi, *age*, s. 17.

²⁴ Musa Kulaklıkaya ve Eyüp Zengin, "Azerbaycan'da Çevre Sorunları ve Çevre Hukuku," *Uluslararası Özel Hukuk Sempozyumu*, Bakü, 2005, s. 423-424.

Çevre koruma konusunda Anayasanın belirlediği bir diğer hüküm 39. maddede yer almaktadır. Maddenin birinci fıkrasına göre, “Herkesin sağlıklı bir çevrede yaşamak hakkı vardır.” “Herkes, çevrenin gerçek durumu hakkında bilgi toplamak ve çevre hukukunun ihlal edilmesi sonucunda mülküne verilen zarar dolayısıyla bedel almak (tazminat) hakkına sahiptir” hükmü de aynı maddenin ikinci fıkrasında yer almaktadır.

5. Azerbaycan’ın İmzaladığı Uluslararası Çevre Sözleşmeleri

5.1. Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Sözleşmesi

UNESCO tarafından 1972 yılında imzaya açılan Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Sözleşmesi (*Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*),²⁵ 06. 12. 1993 tarihinde, Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir.²⁶

Sözleşme, “Kültürel ve doğal mirasın herhangi bir parçasının bozulmasının veya yok olmasının, bütün dünya milletlerinin mirası için zararlı bir yoksullaştırma teşkil edeceğini” varsayarak, “daimi bir temel üzerine ve modern bilimsel yöntemlere uygun olarak, istisnai değerdeki kültürel ve doğal mirasın kolektif korunmasına matuf etkin bir sistemi kuran yeni hükümlerin, bir sözleşme biçiminde kabulünün zorunlu olduğunu” söylemektedir. Sözleşmeye göre, “Ülkeler görkemli yapılarının, yabanıl alanlarının ve ören yerlerinin listeye alınması için büyük çaba harcamakta; alınan onay damgası, saygınlık, turizm geliri, kamu bilinci ve en önemlisi, yeri doldurulamaz olan varlıkların korunması yükümlülüğünü yerine getirmektedir. (...) Sözleşmenin daimi hedefi, ülkelerin ‘önemli evrensel değere’ sahip kültürel ve doğal varlıkların tanınmasını ve korumasını sağlamakta ve dünya mirası statüsü ev sahibi ülkeye, seçilen alanı koruma yükümlülüğü getirmektedir.”²⁷

Sözleşme kültürel ve doğal mirasın bulunduğu ülkenin egemenlik hakkına saygı duymak ve ülke mevzuatında yer alan mülkiyet haklarına tecavüz etmemekle birlikte, söz konusu mirasın dünya mirasının bir parçası olduğunu ve dolayısıyla uluslararası topluluğun bir bütün olarak karşılıklı işbirliği içinde, onu korumakla yükümlü olduğunu kabul etmektedir (mad-

²⁵ <http://www.whc.unesco.org>

²⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.ph>, Erişim: 20.01.2010.

²⁷ Yüksel Gögebakan, “Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Listesinde Türkiye,” *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Güz 2004, C. 5, S. 8, <http://www.pegem.net/akademi/3-8243-Dunya-Dogal-ve-Kulturel-Mirasi-Listesinde-Turkiye.aspx>, Erişim: 20.01.2009.

de 6). ‘Uluslararası koruma’ terimi, kültür mirasını belirleme ve muhafaza çabasındaki ülkeleri destekleyecek şekilde karşılıklı işbirliği ve yardım sağlayacak uluslararası sistem teşkil etme anlamına gelmektedir.²⁸ Dünya Mirası Sözleşmesi’nin amacı, yeryüzünde bulunan nadide kültürel ve doğal alanların korunması olarak belirlendiğinden, doğal hayatın korunması alanındaki işlevi de bu belirlemeyle sınırlı kalmaktadır.²⁹

5.2. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

1992 yılında imzaya açılan Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (*Framework Convention on Climate Change FCCC*)³⁰, Azerbaycan Milli Meclisi tarafından 10. 01. 1995 tarihinde onaylanmıştır.³¹ Söz konusu sözleşme 09.05.1992 tarihinde New York’ta kabul edilmiş ve 21.03.1994 tarihinde sözleşmenin 23(1). maddesi uyarınca yürürlüğe girmiştir. 165 devlet tarafından imzalanmış olan bu sözleşmeye 194 devlet taraftır.³²

Sera gazlarının atmosferik birikimlerini insanın iklim sistemi üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirecek bir düzeyde durdurmayı sağlayabilecek en önemli ve tek hükümetlerarası çaba Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü’dür. Sözleşmede, ülkelerin ortak fakat farklı sorumlulukları, ulusal ve bölgesel kalkınma öncelikleri, amaçları ve özel koşulları dikkate alınarak, tüm taraflara, insan kaynaklı sera gazı salımlarının azaltılması, iklim değişikliğinin önlenmesi ve etkilerinin azaltılması... vb. alanlarda ortak yükümlülükler getirilmiştir. İnsan kaynaklı sera gazı salımlarını 2000 yılına kadar 1990 düzeyine çekme yükümlülüğü Ek-I taraflarına (OECD ve ekonomileri geçiş sürecinde olan ülkeler); gelişme yolundaki ülkelere mali kaynak ve teknoloji aktarılması, onların özel gereksinimlerinin karşılanması gibi konularındaki ana yükümlülükler ise Ek-II taraflarına (sadece OECD ülkeleri) bırakılmıştır.³³

²⁸ Sibel Özel, *Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması*, İstanbul, 1998, s. 117.

²⁹ Serap Akipek, “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmenin Değerlendirilmesi,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 50, S. 4, s. 15.

³⁰ www.unfccc.int

³¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>, Erişim: 20.01.2010.

³² Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 335.

³³ DPT, “Dokuzuncu Kalkınma Planı Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporu,” <http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/öik688.pdf>, s. 24. Erişim: 20.01.2009.

5.3. Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Sözleşme

1985 yılında imzaya açılan Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi (*Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer*),³⁴ Azerbaycan Milli Meclisi tarafından 31.05.1996 tarihinde onaylanmıştır.³⁵ Söz konusu sözleşme, 22.03.1985 tarihinde Viyana’da kabul edilmiş, sözleşmenin 17(1). maddesi uyarınca 22.09.1988 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 28 devlet tarafından imzalanan sözleşmeye 195 devlet taraftır.³⁶ Sözleşme, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını ve özel koşullarını göz önünde bulundurarak, “ozon tabakasını beşeri faaliyetlerin yol açtığı değişikliklerden korumak için alınacak önlemlerin uluslararası işbirliği ve eylemi gerektirdiğini ayrıca ilgili bilimsel ve teknik görüşlere dayanması” gerektiğini varsayarak kabul edilmiştir.

Ozon tabakasının incelmesini önlemek için ilk önemli uluslararası toplantı 1985 yılında Viyana’da yapılmıştır. Ozon tabakasının korunması ile ilgili Viyana’da tespit edilen hedefleri gerçekleştirmek amacıyla 1987’de 165 ülkenin katılımı ile Montreal Protokolü imzalanmıştır. Protokol, ozon tabakasının incelmesine yol açan maddeler için bazı kısıtlamalar getirmiş, fakat halonlarla ilgili olarak sadece söz konusu maddelerin üretimlerinin 1986’daki seviyelerinde tutulmalarını öngörmüştür. 1990 yılında Londra’da ve 1992’de Kopenhag’daki toplantılarda Montreal Protokolüne iki önemli değişiklik getirilmiştir. Bunlardan en önemlisi, 1990’da Londra’da alınan karar çerçevesinde halon üretiminin 1995 yılından itibaren yarıya düşürülmesi, 2000 yılına kadar da tamamen kaldırılmasının öngörülmesidir. Gelişmekte olan ülkeler için ise bu sürenin 2010 yılına kadar uzatılması kabul edilmiştir.³⁷

Sözleşmeye dâhil olan hususlar ülkelerin, özellikle gelişmekte olan ülkelerin, özel durumlarını dikkate alan esnek sayılabilecek maddelerden oluşmaktadır. Temel amaç olarak ozon tükenmesine yol açan tüm kimyasal maddelerin kullanımdan kaldırılması belirtilmiştir. Protokol daha sonra dört kez (1990 Londra, 1992 Kopenhag, 1997 Montreal, 1999 Pekin) değişikliğe uğramıştır.³⁸ Sözleşmenin yürürlüğe girmesiyle birlikte 1995 yılı

³⁴ www.ozone.unep.org

³⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

³⁶ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 321.

³⁷ Ferruh Ertürk, “Hava Kirliliği: Vizyon ve Misyon,” http://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/ck/EK-17.pdf. Erişim: 04.03.2010.

³⁸ Aysun Sofuoğlu, “Hava Kirliliği,” http://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/ck/EK-6.pdf.

itibariyle küresel düzeyde ozon tabakasında incelmeye neden olan başlıca madde olan klorin taşıyan klorofloro karbonların üretimi tepe noktası olan 1988'e göre % 76 azalmıştır. Klorofloro karbonların üretim ve kullanımında düşüşün gerçekleşmesi aşamasında devlet yetkilileri ve sivil toplum örgütleri çok yakın bir işbirliği içinde olmuşlardır. Bu, uluslararası toplumun, bir küresel sorunun çözümü konusunda gösterdiği önemli bir başarı olarak değerlendirilebilir.³⁹

5.4. Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi

1994 yılında imzaya açılan Birleşmiş Milletler Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi-Özellikle Afrika'da Ciddi Kuraklık ve/veya Çölleşmeye Maruz Ülkelerde Çölleşme ile Mücadele için Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (*Convention to Combat Desertification in Countries Experiencing Serious Drought and/or Desertification, Particularly in Africa*),⁴⁰ 24.04.1998 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁴¹ Söz konusu sözleşme 14.10.1994 tarihinde Paris'te kabul edilmiş, sözleşmenin 36(1). maddesi gereğince 26.12.1996 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 115 Ülke tarafından imzalanan sözleşmeye 193 devlet taraftır.⁴²

Sözleşmenin başlangıç bölümünde Çölleşme ile Mücadele Planı'nın uygulaması bağlamında devletlerin ve uluslararası kuruluşların çölleşme ile mücadele ve kuraklığın etkilerini azaltma konularındaki geçmiş çabaları ve deneyimleri göz önüne alınmaktadır. Fakat aynı zamanda, "Bu çabalara rağmen kayda değer bir gelişme sağlanamadığı" vurgulanmaktadır. Buna ilaveten "Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde bütün seviyelerde yeni ve daha etkin bir yaklaşımın gerekli olduğu" vurgulanmaktadır.

Kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkelerin çölleşme ile mücadele edebilmek için küresel anlamda işbirliğine gitmelerinin önemini vurgulayan sözleşme, hukuken bağlayıcı olma niteliğiyle bu krizi çözümlenmek için atılmış önceki adımlardan çok farklıdır. Kabul eden ülkelerin bunu uygulamaları gerekmektedir. Uluslararası çevre koruma anlaşmalarından ayrı olarak ülkelerin, özellikle bu mücadelenin verilmesi gereken yerel seviye-

Erişim: 04.03.2010.

³⁹ Muammer Tuna, "Çevresel Sorunların Küreselleşmesi," *Muğla Üniversitesi, SBE Dergisi*, Güz 2000, C. 1, S. 2, s. 5-6.

⁴⁰ www.unecdd.int

⁴¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁴² Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 325.

lerde somut önlemler almalarını öngörmekte ve uygulama ile gelişmeleri takip için gereken mekanizmaların yerine oturtulmasına büyük önem vermektedir. Sözleşme, çölleşme ve uluslararası çevre korunması yasalarını bir bütün olarak ele almakta ve bunu da yeni bir yaklaşımla gerçekleştirmektedir. Sözleşme, uluslararası çevre koruma yasalarında ilk defa olarak demokratik ve aşağıdan yukarıya doğru bir yaklaşım sergilemektedir.⁴³

5.5. Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme

1973 yılında imzaya açılan, Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (*Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora CITES*),⁴⁴ 23.06.1998 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁴⁵ Söz konusu sözleşme 03.03.1974 tarihinde Washington'da kabul edilmiş, 01.07.1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye 175 devlet taraftır.⁴⁶

CITES, dünyanın küresel yabani bitki ve hayvan ticaretini kontrol eden veya engelleyen en büyük uluslararası sözleşmedir. Tehlikede olan veya ticareti yasaklanan bitki ve hayvan türlerinin listesi sözleşmenin ekinde yer almaktadır. CITES, dünyanın en etkin ve başarılı doğal varlıkları koruma sözleşmesi olarak da bilinmektedir.⁴⁷

Sözleşme, nesilleri tehlikede olan yabani hayvan ve bitki türlerinin ticaretini düzenlemek amacıyla imzalanmıştır. Söz konusu türler, üç ayrı liste halinde gruplara ayrılmıştır. Bu düzenleme sözleşmenin 2. maddesinde şu şekilde yapılmıştır: "1. Ek I, ticaretten etkilenen veya etkilenebilen ve nesli tükenme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan bütün türleri kapsayacaktır. Nesillerinin devamını daha fazla tehlikeye maruz bırakmamak için bu türlerin örneklerinin ticaretinin özellikle sıkı mevzuatlara tabi tutulması ve bu ticarete sadece istisnai durumlarda izin verilmesi zorunludur."⁴⁸

⁴³ TEMA Vakfı, "Uluslararası Çevre Sözleşmeleri," <http://www.tema.org.tr/Sayfalar/CevreKutuphanesi/Pdf/CesitliKonular/Sozlesmeler.pdf>. Erişim: 08.03.2010.

⁴⁴ www.cites.org

⁴⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁴⁶ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 326.

⁴⁷ TÜBİTAK, "Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor,"

⁴⁸ N. Münci Çakmak, "Biyolojik Çeşitliliğin Hukuken Korunması ve Kamu Yararı," *Ankara Üniversitesi*

5.6. Avrupa Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi

1979 yılında imzaya açılan Avrupa Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarının Korunması Sözleşmesi (*Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats BERN*), 28.10.1999 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisinde onaylanmıştır.⁴⁹

Sözleşmenin amacı, yabani flora ve faunayı ve bunların yaşama ortamlarını muhafaza etmek, özellikle birden fazla devletin işbirliğini gerektirenlerin korunmasını sağlamak ve bu işbirliğini geliştirmektir.

Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin imzaladığı bu sözleşme, yabani flora ve faunayı ve bunların yaşama ortamlarını muhafaza etmek, özellikle birden fazla devletin işbirliğini gerektirenlerin muhafazasını sağlamayı amaçlamaktadır. Sözleşmenin eklerinde kesin olarak koruma altına alınan flora ve fauna türleri ve yasaklanan av metot ve araçları ile diğer yasak işletme şekilleri yer almaktadır.

Özel koruma alanlarının tespit çalışmaları ile ilgili değerlendirmelerde; ekolojik, sosyal, ekonomik, bölgesel ve pratik kriterler dikkate alınmaktadır. Avrupa Konseyi üyeleri; estetik, bilimsel, kültürel, rekreasyonel, ekonomik ve özgün değerde doğal bir miras olduğu kabul edilen ve biyolojik dengelerin devamlılığında oynadığı temel rolü bilinen yabani flora ve faunanın birçok türünün tükenmekte olduğu ve bazılarının yok olma tehlikesine maruz kaldığı için korunmasının ve gelecek nesillere aktarılmasının, hükümetlerin ulusal amaçları ve programlarında yer vermelerini ve özellikle göçmen kuşların korunmasında işbirliğinin gerekliliğini dikkate alarak ve 1972 yılındaki Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı ve Avrupa Konseyi Danışma Meclisince dile getirilen talepleri göz önünde bulundurarak imzalamışlardır.⁵⁰

5.7. Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi

1998 yılında imzaya açılan Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi (*Conven-*

Hukuk Fakültesi Dergisi, 2008, C. 57, S. 1, s. 133-166, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/263/2358.pdf>. Erişim: 20.01.2009.

⁴⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁵⁰ TÜBİTAK, "Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor,"

tion on Access to Information, Public Participation in Decision Making and Access to Justice in Environmental Matters AARHUS), 09.11.1999 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁵¹

Sözleşmenin bir diğer adı da Aarhus Sözleşmesidir. AEK üyesi 36 ülke ve Avrupa Topluluğu (AT) tarafından imzalanmıştır. Aarhus Sözleşmesi'ne göre, bilgi isteyen bir kişinin bilgi istediği konuda menfaatinin bulunması gerekmemektedir(madde 4). Bu hükümle nerede oturduğu ve hangi ülkenin yurttaşı olduğu dikkate alınmadan bir kimsenin çevre ile ilgili bilgiye ulaşabilmesi söz konusu olabilecektir. Ayrıca, tüm gerçek ve tüzel kişiler buldukları yere bakılmaksızın, sözleşmeye taraf ülkelerde bilgiye ulaşmanın yanında karar almaya katılabilecek ve dava yoluna başvurabileceklerdir(madde 3).⁵²

5.8. Sınıraşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi

1991 yılında imzaya açılan Sınıraşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi (*Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context ESPOO*),⁵³ 01.02.1999 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁵⁴

Sınıraşan ÇED'in çerçevesi, Avrupa Ekonomik Komisyonunun 1982 yılında teşekkül ettirdiği bir uzmanlar grubunun çalışmaları sonucu oluşturulmuş ve 1987'in Ocak ayında, BM Çevre Programı Çevre Hukuku Uzmanlar Grubu'nun himayesinde, sınıraşan bir bağlamda ÇED kavramı hakkında, sınıraşan ÇED'in ilkelerinin hazırlandığı bir uluslararası çalışma yapılmıştır. Bu gelişmeler neticesinde Eylül 1987'de Varşova'da bir seminer düzenlenmiş, seminer sonrası sözleşmenin temel çerçevesini belirleyecek bir taslak için müzakerelere başlayan çalışma grubu Ekim 1988'den Eylül 1990'a kadar altı toplantı yapmıştır. Bu toplantıların sonucunda, 1991 yılının Şubat ayında Finlandiya'nın Espoo kentinde sözleşme imzaya açılmıştır.⁵⁵

⁵¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>(Erişim Tarihi 20. 01. 2010).

⁵² Özden Sav, "Uluslararası Hukukta Çevreyle İlgili Konularda Halkına Bilgiye Erişimi ve Karar Almaya Katılımı," içinde *Çevre Kanunu'nun Uygulanması*, TÇV Yayınları, Ankara, 1999, s. 150.

⁵³ Serbay Öztürk, *Çevresel Etki Değerlendirme Sürecine Halkın Katılımı AHP: Tekniği İle Bir Uygulama*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007, s. 37-38.

⁵⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>(Erişim Tarihi 20. 01. 2010).

⁵⁵ Sevim Budak, "Sınır-Ötesi Çevresel Etki Doğuran Faaliyetlerde Çevresel Etki Değerlendirmesi (Espoo) Sözleşmesi", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 2, 2005, s. 23.

Sözleşme, çok taraflı ve küresel bir niteliğe sahip bulunmaktadır. Sözleşmeye 41 devlet taraf olmasına karşın, 30 devlet sözleşmeyi imzalamıştır. Sözleşmenin temel amacı, sözleşmeye taraf olan devletlerin, hem bireysel hem de müştereken, uygulamayı planladıkları faaliyetlerden önemli olumsuz sınıraşan çevresel etkilere sahip olanlarını kontrol etmek, azaltmak ve önlemek için bütün uygun ve etkili tedbirleri almalarını sağlamaktır. Ayrıca, Sınıraşan ÇED Sözleşmesi, uluslararası çevre hukukuna üç yenilik getirmiştir. Bu yeniliklerden ilki, benzer rejimlerin aksine, Sınıraşan ÇED Sözleşmesinin, sınıraşan etkilerin oluşmasında ya da böyle etkilerin muhtemel olup olmadığı ihtilafı olduğu durumlarda, sınıraşan çevresel etkilerin komşu ülkelere ihbarı ve etkinin kaynağı olan ülke ile etkilenen ülke arasındaki müzakereler için daha öznel kaideler getirmesidir. İkinci yenilik, sözleşmenin ÇED'in kullanım alanını genişletmesi ve kavrama uluslararası hukukta daha sarif bir anlam vermiş olmasıdır. Üçüncüsü ise, sözleşmenin sadece ayrımcılık yapmama ilkesine yer vermemiş olması, aynı zamanda kamunun katılımı olanağını da temin etmesidir.⁵⁶

5.9. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

1992 yılında imzaya açılan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (*Convention on Biological Diversity CBD*),⁵⁷ 14.03.2000 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁵⁸ Söz konusu sözleşme 05.06.1992 tarihinde Rio de Janeiro'da kabul edilmiş, 19.12.1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 168 devlet tarafından imzalanan sözleşmeye 192 devlet taraftır.⁵⁹

Küresel bir araç olan sözleşme, biyolojik çeşitliliğin korunması, biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve genetik kaynaklardan elde edilen faydaların orijin ülke ile paylaşımı konularındaki çabaların yeterliliğini değerlendirmek; konuyla ilgili boşlukların nasıl doldurulabileceğini ve fırsatların nasıl yaratılabileceğini belirlemek amacıyla taraf ülkelere rehberlik etmektedir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin genetik kaynakları uluslararası bir anlaşmada bağlayıcı yükümlülüklerle ele alan ilk anlaşma olması, zengin genetik kaynakların sahibi olan Azerbaycan için bu sözleşmenin önemini artırmaktadır.⁶⁰

⁵⁶ Abdurrahman Saygılı, *Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 87-92.

⁵⁷ www.cbd.int

⁵⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁵⁹ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 323.

⁶⁰ T. C. Çevre ve Orman Bakanlığı BCS Ulusal Odak Noktası, "Türkiye'nin Biyolojik Çeşitliliği ve Ulusal

Azerbaycan, Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesine taraf olan ülkelerden biri olarak biyolojik çeşitliliğin küresel ve ulusal ölçekte korunması için taahhütte bulunarak, biyolojik çeşitliliğin yaşamsal ve sosyo-ekonomik değer ve önemini kabul etmiş ve sözleşme tarafından belirlenen üç hedefe i) Biyolojik çeşitliliğin korunması, ii) Biyolojik çeşitlilik ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, iii) Genetik kaynakların kullanımından elde edilen faydaların adil ve eşit paylaşımına ulaşmak üzere sorumluluk üstlenmiştir.

5.10. Bitkilerin Korunması Sözleşmesi

1951 yılında imzaya açılan Bitkilerin Korunması Sözleşmesi (*International Plant Protection Convention IPPC*) 14.03.2000 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁶¹ Uluslararası Bitki Koruma Birliği, bitki sağlığını korumaya ve bitki hastalıklarının yayılmasını önlemeye yönelik uluslararası bir birliktelik anlaşmasıdır. Bitkilerde oluşan hastalıkların belirlenmesi, yayılmasının önlenmesi ve yok edilmesi konularında dünya ulusları arasında koordinasyon ve ortak çalışmayı amaçlar.⁶²

Bitki koruma alanında bitki ve bitkisel ürünlerden yayılan zararlı ve hastalıkların önlenmesi ile bunlarla mücadele yöntemlerinin belirlenerek uygulanması FAO Uluslararası Bitki Koruma Anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir. Bitki Sağlığı Önlemleri Komisyonu tarafından yürütülen uluslararası düzeydeki çalışmalar sonucu Uluslararası Bitki Sağlığı Önlemleri Standartları belirlenmektedir. Dünya Ticaret Örgütü Anlaşması çerçevesinde yapılan bitkisel ve hayvansal ürünlerin gıda güvenliğine uygunluğunu öngören SPS Anlaşması ile uluslararası standartların oluşturulması IPPC sekreteryası tarafından koordine edilmektedir.⁶³

1952 yılında yürürlüğe giren ve FAO kapsamında çalışmalarını yürüten Uluslararası Bitki Koruma Konvansiyonu (UBKK) bölgesel ve ulusal bitki koruma kuruluşlarının işbirliği ile Bitki Sağlığı Geçici Komisyonu yönetiminde çalışmalarına devam eden uluslararası bir anlaşmadır. Bu sözleşmenin başlıca amacı “bitki ve bitki ürünleri salgınlarının kontrol

Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi, UN/GEF Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesini Uygulama Projesi,” http://www.bcs.gov.tr/thematic/tematikalanlar.doc/bc_genel_09_07_2007.doc. Erişim: 03.08.2010.

⁶¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁶² Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi Metni, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0633.pdf>. Erişim: 03.08.2010.

⁶³ DPT, “Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu,” Ankara, 2007. <http://ekutup.dpt.gov.tr/gida/oik664.pdf>, s. 5. Erişim: 08.03.2010.

edilmesi, özellikle tehlike altındaki bölgelere bu salgınların yayılmasının önlenmesi konusunda uluslararası işbirliği” olup, 2007 yılı itibariyle, 163 ülke birliğe adapte edilmiştir. Ayrıca ekili ve doğal bitki örtüsünün doğrudan ve dolaylı birçok hastalıklardan korunmasına yönelik bitki ve bitki sistemlerinin zarar görmesi durumunda çevrenin korunması ile ilgili uluslararası işbirliği yine bu sözleşmenin amaçları arasındadır. 1973 ve 1997 yıllarında revize edilen Sözleşme, özellikle Uruguay Turu sonrası imzalanan SBS anlaşması dolayısıyla önem kazanmıştır.⁶⁴

5.11. Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme

1989 yılında imzaya açılan Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Sözleşme (*Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal*) 16.02.2001 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁶⁵ Söz konusu sözleşme 22.03.1989 tarihinde Basel’de kabul edilmiş, 05.05.1992 tarihinde ilgili maddesi gereğince yürürlüğe girmiştir. 53 devlet tarafından imzalanan sözleşmeye 172 devlet taraftır.⁶⁶

Bu, ticaret-çevre ilişkisi ve özellikle de endüstriyel üretim süreçleri açısından bugüne dek en önemli sonuç doğuran bir sözleşmedir.⁶⁷ Söz konusu sözleşme, tehlikeli atıklarla diğer atıkların giderek artan oluşumunu ve bunların sınırötesi taşınımının insan sağlığı ve çevre için büyük bir tehdit oluşturduğunu kabul ederek ve bu tehlikelerden korumanın en etkin yolunun atıkların oluşumunu miktar ve tehlike potansiyeli açısından asgari düzeye indirmek için düzenlenmiştir. Sözleşmenin ülkeler tarafından benimsenmesi ve ulusal mevzuata uyumlaştırılması hususunda ülkelere verilmiş bir yükümlülük bulunmaktadır.⁶⁸

Endüstrileşme süreci yaşayan Azerbaycan’da tehlikeli atık oranı her geçen gün artmaktadır. Bu endüstriyel atıklar özellikle Bakü körfezini geri dönülmesi güç biçimde tahrip ettiği gibi insan ve çevre sağlığında da çok

⁶⁴ Gülşay Babadoğan, *Tarım ve Gıda Ürünleri İhracatımızda Karşılaşılan Tarife Dışı Teknik Engeller*, İGEME Yayınları, Ankara, 2000, s. 60.

⁶⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁶⁶ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 323.

⁶⁷ Ilgın Özkaya, *agm*.

⁶⁸ Oğuz Caner, “Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınımından Doğan Zararlardan Sorumluluk ve Tazminata Dair Basel Protokolü”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 2009, Yıl 8, S. 16, s. 65-89. <http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/s16/065-089.pdf>. Erişim: 10.11.2010

ciddi hasarlara neden olmaktadır. Tehlikeli atıkların depolanması kadar, atığın üretildiği noktadan son bertaraf noktasına kadar geçen sürede güvenli şartlarda toplanıp taşınması konusu da önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Tehlikeli atıklar günümüzde kara, demir ve su yolları ile taşınmakta olup, en çok tercih edilen kara yoludur.

5.12. Sınıraşan Su Yolları ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi

1992 yılında imzaya açılan Sınıraşan Su Yolları ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi (*Convention on the Protection and Use of Trans-boundary Watercourses and International Lakes -Helsinki*), 18.03.2000 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁶⁹

Sınıraşan Sular ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi” incelendiğinde, sözleşmenin giriş bölümlerinde, su kaynaklarını korumak ve kirlenmeyi önlemek gibi genel hükümler getirilmekle birlikte; özellikle 2, 3 ve 5. maddelerinde yer alan “ tarafların sınıraşan olumsuz etkileri azaltmaları ve kontrol için gerekli tedbirleri almaları, kirlenmeyi önleme harcamalarının kirlenenden tarafından karşılanması, su kaynaklarının gelecek kuşakların ihtiyacını karşılamak bakımından geliştirilmesi ve bu konularda çıkacak taraflar arası uzlaşmazlıkların Uluslararası Adalet Divanı veya Hakem kararıyla çözülmesi” gibi hükümler, su kaynaklarını bir küresel strateji içinde korumak ve verimli kılmak doğrultusunda hukuki geçerliliği bulunan bağlayıcı öngörülerini içermek yerine, uluslararası su kaynaklarının paylaşımına dönük bir yaklaşımı göstermektedir. Konuyla ilgili son belgelerde de aynı yaklaşım benimsenmekte ve bu süreçte katılımcı yönetim, bütünleşik yönetim, suyun fiyatlandırılması ve sınır aşan sular konuları ön plana çıkmaktadır.⁷⁰

5.13. Özellikle Su Kuşları Yaşama Alanı Olarak Uluslararası Önemde Sulak Alanlar Sözleşmesi

Özellikle Su Kuşları Yaşama Alanı Olarak Uluslararası Önemde Sulak Alanlar Sözleşmesi (*Convention on Wetlands of International Importance Especially as Waterfowl Habitat*)⁷¹ 18.07.2001 tarihinde Azerbaycan Milli

⁶⁹ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁷⁰ DPT, “Dokuzuncu Kalkınma Planı Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/tastopra/öik671.pdf>, s. 60. Erişim: 08.03.2010.

⁷¹ www.ramsar.org

Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁷² İran'ın, Hazar Denizi'nin güney kıyısında bulunan Ramsar kentinde, 02.02.1971 tarihinde kabul edilen uluslararası bir sözleşmedir. Sözleşme yürürlüğe 1975 yılında girmiştir. Sözleşmeye taraf devlet sayısı 159'dur.⁷³

Uluslararası Sulak Alanlar Listesi kapsamında hemen hemen 65 milyon hektarı kaplayan 900 adet sulak alan bulunmaktadır. Dünyadaki tüm sulak alan ekosistemlerinin ekonomik değeri 14,9 trilyon ABD Doları olarak saptanmıştır. Bu miktar, dünyadaki bütün ekosistemlere biçilen değerlerin % 45'idir⁷⁴ Bu sözleşme, özellikle su kuşlarının yaşama ve üreme alanları için büyük öneme sahip olan sulak alanların korunmasını öngörmektedir. Sözleşmenin ana amacı "sulak alanların ekonomik, kültürel, bilimsel ve rekreasyonel olarak büyük bir kaynak teşkil ettiği ve kaybedilmeleri halinde bir daha geri getirilmeyeceği" şeklinde belirtilmektedir.

Sulak alanlara ilişkin veri ve yayın değişiminin yanı sıra, sulak alanların su kuşları yararına yönetimi ile sulak alan araştırmaları yönetimi ve korunması konularında eğitim programının geliştirilmesi amaçlar arasında yer almaktadır. Özellikle sınır aşan sulak alanlar, paylaşılan su sistemleri göçmen türler ve sulak alan projeleri için yardım gibi konularda sözleşmeye taraf diğer ülkelere danışmakla yükümlüdür.⁷⁵ Sulak alanlar, içinde buldukları su havzasının ayrılmaz bir parçasıdır. Sulak alanlara ilişkin bütün hususlar havza için hazırlanacak entegre havza su yönetim plânı içerisinde değerlendirilmelidir. Bu kapsamda yapılacak sulama ve drenaj çalışmalarında; insan, mevcut tarım alanları, çevre koruma anlayışı ile bir bütünsellik içinde hareket edilmelidir.⁷⁶

5.14. Uzun Menzilli Sınıraşan Hava Kirliliği Sözleşmesi

Uzun Menzilli Sınıraşan Hava Kirliliği Sözleşmesi (*Convention on Long Range Transboundary Air Pollution*),⁷⁷ 09.04.2002 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁷⁸ Sözleşme, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Ekonomik Komisyonu çalışmaları kapsamında, 13 Kasım 1979'da Cenevre'de; birçok Avrupa ülkesi tarafından imzalanmış ve 16

⁷² Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁷³ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 325.

⁷⁴ DPT, *age*, 61.

⁷⁵ TÜBİTAK, "Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor,"

⁷⁶ DPT, *age*, s. 61.

⁷⁷ <http://www.unece.org/env/lrtap/>

⁷⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

Mart 1983’de sözleşme’nin 16(1). maddesi gereğince yürürlüğe girmiştir. 32 devlet tarafından imzalanan sözleşmeye, 51 devlet taraftır.⁷⁹

Sözleşmenin amacı; hava kirleticilerinin, uzun menzilli taşınması dâhil, hava kirliliği ve bunun etkilerini denetim altına almak için yapılan işbirliği çağrısına uyarak, kükürt dioksiti ve diğer kirleticileri kapsayacak şekilde, hava kirleticilerinin uzun menzilli taşınmasının izlenmesi ve değerlendirilmesidir.⁸⁰ Hava kirliliğini oluşturan parametreler, sadece lokal olarak etkili olmayıp, meteorolojik faktörlere bağlı olarak uzak mesafelere taşınabilmekte ve bu bölgelerde lokal bir kirletici kaynak bulunmamasına rağmen, hava kirliliğine sebep olabilmektedir. Bundan dolayı, kirleticilerin gerçek kaynaklarını belirlemek üzere; lokal kirlilik ölçümlerinin yanı sıra, sınırlar ötesi oluşabilecek bölgesel kirlenme boyutları da tespit edilmelidir.⁸¹

Hava kirliliğinin lokal ölçümlerinin meteorolojik şartlar ve koşullar nedeniyle yetersiz kalması farklı alanlardaki ölçümlerin de birleştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla, kısaltılmış adı “EMEP” (European Monitoring and Evaluation Programme) olan “Avrupa’da Uzun Menzilli Sınırlarlar ötesi Hava Kirleticilerin Taşınımının Takibi ve Değerlendirilmesi İşbirliği Programı”, “Birleşmiş Milletler ve Avrupa Ekonomik Komisyonu’nun önerileri doğrultusunda” “Uzun Menzilli Sınırlar ötesi Hava Kirleticilerinin Taşınımı Sözleşmesi” 1983 yılında yürürlüğe girmiş ve program uygulanmaya başlamıştır. Bu program ile hava kirleticilerinin sınırlar ötesi taşınımı konsantrasyonları ve birikimine dair bir ölçüm amaçlanmaktadır. Bu amaçla Avrupa’da 36 ülkede 103 istasyonda kimyasal ve meteorolojik ölçümler yapılmaktadır.⁸²

5.15. Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Sözleşme

Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Sözleşme (*Convention on Persistent Organic Pollutants – POPs*),⁸³ 09.01.2003 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁸⁴ Sözleşmenin resmi imzalama töreni

⁷⁹ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 319.

⁸⁰ T. C. Çevre ve Orman Bakanlığı, “Türkiye Çevre Atlası,” <http://www.cedgm.gov.tr/dosya/cevreatlasi/florafauna.pdf>. Erişim: 08.03.2010.

⁸¹ Refik Saydam Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığı, “Bölgesel Hava Kalitesi İzleme Faaliyetleri,” http://www.rshm.gov.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=174 Erişim: 08.03.2010.

⁸² Cavit Işık, “Dış Ortam Hava Kirliliği ve Mevzuat Çerçevesi,” http://www.toraks.org.tr/pdf/hava_kir_semp/dis_ortam_hava_kirliligi.pdf. Erişim: 08.03.2010.

⁸³ <http://chm.pops.int>

⁸⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b->

22.05.2001 tarihinde İsveç'in başkenti Stockholm'de yapılmıştır. Sözleşme 152 devlet tarafından imzalanmıştır. Sözleşmeye taraf devlet sayısı 167'dir.⁸⁵

İnsan ve diğer canlıların sağlığına zarar verdikleri bilimsel olarak kanıtlanmış kimyasalların kullanımının giderek azaltılması ve zaman içinde tamamen yasaklanmasını öngören yeni bir uluslararası sözleşmenin taslağı 10 Aralık 2000 tarihinde 122 ülkenin temsilcisi tarafından Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde kabul edilmiştir. Sözleşmenin hazırlanması Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) öncülüğünde yapılmıştır.⁸⁶

Sözleşme ilk etapta 12 tehlikeli kimyasalın kullanımını küresel olarak önce azaltmayı ve sonra yasaklamayı hedeflemektedir. Kalıcı Organik kimyasallar veya İngilizce isminin baş harfleri ile kısaca POPS olarak bilinen bu kimyasallar içinde haşere ilaçları, sanayi kimyasalları ve yanma ile ortaya çıkan diyoksin ve furan bulunmaktadır. Haşere ilaçları arasındaki DDT sıtma hastalığının yayılmasını önleyecek ekonomik ve geçerli alternatifler bulunana kadar yasak listesinin dışında bırakılacaktır. DDT'nin şimdilik muaf tutulmasını Dünya Sağlık Örgütü talep etmiştir. Dünyada her yıl 3-4 milyon insan sıtmadan ölmektedir. Kısıtlama ve yasaklamalarla birlikte bazı sanayi süreçlerinin ve atık yakma sistemlerinin değişmesi gerekecektir. Bunun sonucu olarak bazı üreticilerin maliyetleri artabilecektir. Ama konu insan sağlığını yakından ilgilendirdiği için böylesi sorunlara katlanmak gerekecektir. İleride başka kimyasalların da zararları bilimsel olarak kanıtlandığında yasaklar listesine alınmaları için sözleşmede açık kapı bırakılmıştır.⁸⁷

5.16. Endüstriyel Kazaların Sınıraşan Etkileri Sözleşmesi

Sınai Kazaların Sınıraşan Etkileri Sözleşmesi (*Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents*) 04.05.2004 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁸⁸ Sözleşmenin amacı, taraf ülkelerde ortaya çıkabilecek ve sınıraşan etkileri olabilecek endüstriyel kazaların önlenmesi, bu tür kazalara karşı hazırlıklı olmaları ve müdahale konularında tarafları birbirine yardım etmeye, kaza halinde, işbirliği için

konvensiya.php. Erişim: 20.01.2010.

⁸⁵ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 325.

⁸⁶ TEMA Vakfı, "Uluslararası Çevre Sözleşmeleri,"

⁸⁷ TEMA Vakfı, "Uluslararası Çevre Sözleşmeleri,"

⁸⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

gerekli ARGE ve bilgi ve teknoloji paylaşımı yapmaya teşvik etmektedir.⁸⁹

Sözleşmenin genel koşulları 3. maddede şu şekilde belirlenmiştir:

a- Taraflar halen ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çalışmalarını hesaba katarak, bu sözleşme çerçevesinde, endüstriyel kazalar karşısında, uygun tedbirler alacak, bu kazaları mümkün olduğu kadar engelleyerek, sıklığını ve çokluğunu, etkilerini azaltarak insanları ve çevreyi korumak için işbirliği yapacaktır. Bu amaçla, tedbirlerin restorasyonunu da içeren karşı tedbirler, önlemler ve hazırlıklar uygulanacaktır.

b- Taraflar, bilgi değişimi, danışma ve başka işbirliği araçları ile ve gecikmeden, endüstriyel kazaların risklerini azaltmaya yönelik tedbirleri gereksiz yere iki katına çıkaracak çabalardan kaçınmak için halen ulusal ve uluslararası düzeylerdeki çalışmalarını hesaba katarak varolan tedbirlerin restorasyonunu da içeren önlemleri, hazırlıkları ve karşı tedbirleri iyileştirici politikalar ve stratejiler geliştirecek ve yürütecektir.

c- Taraflar, operatörün, tehlikeli aktivitelerin güvenlikle yerine getirilebilmesi ve endüstriyel kazaların önlenmesi için gerekli bütün tedbirleri alma zorunluluğunu garanti edecek.

d- Bu sözleşme hükümlerini yürütecek taraflar, endüstriyel kazalara karşı hazırlıklar ve bunların önlenmesi için uygun yasal, düzenleyici, idare edici ve finansal tedbirler alacaktır.

e- Bu sözleşmenin hükümleri, tarafların uluslararası yasalar altındaki endüstriyel kazalar ve tehlikeli aktivitelerle ilgili yükümlülüklerini zarara uğratamaz.⁹⁰

5.17. Hazar Denizinin Deniz Ekolojisinin Korunması Çerçeve Sözleşmesi

Hazar Denizinin Deniz Ekolojisinin Korunması Çerçeve Sözleşmesi (*Framework Convention on the Protection of Caspian Sea Marine*)

⁸⁹ T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Kimyasallar Yönetimi Daire Başkanlığı, "Endüstriyel Kazaların Sınıri Aşan Etkileri Üzerine Sözleşme"; <http://www.kimyasallar.cevreorman.gov.tr/docs/sozlesmeler/endustriyelkazalarasiniriasanetskisi.pdf>. Erişim: 09.03.2010.

⁹⁰ T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Kimyasallar Yönetimi Daire Başkanlığı, "Endüstriyel Kazaların Sınıri Aşan Etkileri Üzerine Sözleşme"

Environment),⁹¹ 18.05.2006 tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi tarafından onaylanmıştır.⁹²

Sözleşme, Hazar Denizinin biyolojik çeşitliliğinin ve kaynaklarının korunması ile birlikte Hazar Denizinde kıyısı olan ülkelere kirliliğın önlenmesi konusunda aşağıdaki görevleri vermektedir:

- a- Kirlilik ile mücadele edilmesi amacıyla ulusal sistemler ve beklenmeyen durumlar için acil eylem planlarının hazırlanması,
- b- Bilgi değişimi ve paylaşımı ile bilgilerin yayılmasının sağlanması,
- c- Acil eylem planlarının hazırlanması,
- d- Ortak ilgi alanlarının belirlenmesi,
- e- Kirlenme sonuçları ile ilgili raporların hazırlanması,
- f- Gemiler, denizlerdeki tesisler, limanlar ve petrol üretim tesisleri ile ilgili acil durum planlarının hazırlanması,
- g- Kirlilik durumlarında karşılıklı yardımların yapılması,
- h- Yapılan yardımların bedelinin ödenmesi,
- i- Deniz gemiciliğinde çevresel güvenliğın sağlanması.

6. Değerlendirme

Doğal kaynaklar, çeşitli şekillerde birbirleri ile sürekli etkileşim içerisinde iken dünyanın yaklaşık iki yüz siyasi birime ayrılmış olması uluslararası çevre hukukunun doğmasının en önemli nedenlerindendir. Gün geçtikçe artan çevre sorunları, en önemli niteliğı egemenlik olan devletleri, bir araya gelerek çözüm bulmaya yöneltmiştir. Çevre sorunlarının kendine has özellikleri, birbirleri ile bağılılığı olan uluslararası toplum üyelerinin bir araya gelerek ortak çıkarlarını korumalarını gerektirmiştir.⁹³ 1990 sonrası eski Sovyetler Birliğı'nin karşı karşıya kaldığı ekonomik, sosyal ve siyasal değişim sürecinde ortaya çıkan konulardan biri de bu coğrafyada yer alan ülkelerin çevre sorunları boyutlu olarak yaşadıkları felaketin gün yüzüne çıkmış bulunmasıdır. Ortaya çıkan tablo, çevre sorunlarının kapitalist-

⁹¹ <http://www.caspianenvironment.org>

⁹² Azerbaycan Cumhuriyeti Ekoloji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı web sitesi, <http://www.eco.gov.az/b-konvensiya.php>. Erişim: 20.01.2010.

⁹³ Deniz Kızılsümer Özer, *age*, s. 21.

sosyalist vb. ayrımların ötesinde küresel ve kümülatif nitelikli evrensel bir sorun olduğunu açık bir şekilde gözler önüne sermiştir.

Her ülke gibi Azerbaycan da öncelikle, siyasi, ekonomik ve kalkınma konularındaki uluslararası dengeleri ve bu dengeler içerisindeki yerini göz önüne alarak kendi politikalarını belirleme yoluna gitmiştir. Azerbaycan gelişmekte olan ülkelerle, o ülkelerin gereksinim ve politikaları açısından benzerlik taşımakta olduğu için, kolay olmayan bir süreci yürütmektedir. Öte yandan, Azerbaycan'da halen çevre koruma tedbirlerinin ve sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarının, ekonomik ve sosyal kalkınmanın önünde bir engel olduğu yönündeki yanlış algı, çevre koruma çalışmalarını zorlayıcı bir husustur. Doğal kaynak tabanını korumak üzere, enerji ve kaynak verimliliğini artıran sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarının gerek sınıai üretimi gerekse ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyici rolünün çok iyi anlatılması gerekmektedir.

Çevre ve sürdürülebilir kalkınma alanındaki çalışmaların ve bilincin Azerbaycan'a en önemli katkılarından biri, Azerbaycan'daki sivil hareketin ve inisiyatifin çok hızlı bir biçimde gelişmesini sağlamak olmuştur. Özellikle yerel ölçekte, Azerbaycan insanının bulunduğu çevreye sahip çıkması ve onu iyileştirmek üzere belli girişimler içinde yer alması adına çok önemli adımlar atılmıştır.

Azerbaycan, sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmada ve buna yönelik uygulamalarda yerel ve bölgesel işbirliğinin önemini öne çıkarmış ve bugüne değin gerçekleştirdiği yerel ve bölgesel çalışmaların devamı için gereken zemini sağlamaya çalışmıştır. Azerbaycan, gerek ulusal gerekse yerel ölçekte edindiği sivil inisiyatif deneyimini geliştirmek ve iyi kullanmak durumundadır. Diğer taraftan, jeopolitik açıdan son derece stratejik bir coğrafyada bulunuyor olması, Azerbaycan'a çevre ve sürdürülebilir kalkınma alanında gerçekleştirilen ve gerçekleştirilecek olan pek çok Uluslararası bölgesel çalışma ve oluşumun içinde olma şansı vermektedir.

Azerbaycan'ın gerek biyolojik çeşitlilik gerekse doğal kaynaklar açısından taşıdığı zenginlik ve bu kaynakların hâlâ koruma tedbirlerine cevap verecek durumda olması önemli bir avantajdır ve iyi değerlendirilmelidir. Azerbaycan çevre ve sürdürülebilir kalkınma alanında gösterdiği hassasiyeti özellikle kabul ettiği ve tam olarak uyguladığı uluslararası sözleşme ve diğer hukuki araçlarla ortaya koymakta ve bölgesinde bu alanda öncü

lkelerden biri haline gelmektedir. Azerbaycan hali hazırda taraf olmadığı uluslararası evre ve sürdürülebilir kalkınma sözleşmelerine taraf olma süreçlerini ve bunların uygulanması için gereken teknik alt yapıyı tamamlamalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahundov, N. ve M. Gasımov. *Azerbaycan ve Uluslararası Örgütler*, Bilik Yayınları, Bakü 1996.
- Akipek, Serap. “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmenin Değerlendirilmesi,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 50, S. 4.
- Algan, Nesrin. “Aral ve Hazar’da Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları,” içinde *Küresel Politikada Orta Asya (Avrasya Üçlemesi I)*, (Ed. Mustafa Aydın), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Mayıs 2005.
- Altunbaş, Derya. “Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Türkiye’deki Kurumsal Değişimlere Bir Bakış,” *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 1, S. 1-2, Yıl 2003-2004.
- Askerov, Ziyafet. *Anayasa Hukuku*, Bakü Üniversitesi Basımevi, Bakü, 2002.
- Aybay, Aydın. “Çevre ve Hukuk,” içinde *İnsan, Çevre, Toplum* (Ed. Ruşen Keleş), 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi, *Ekoloji Siyaset*, Bakü, 2008.
- Babadoğan, Gülay. *Tarım ve Gıda Ürünleri İhracatımızda Karşılaşılan Tarife Dışı Teknik Engeller*, İGEME Yayınları, Ankara, 2000.
- Bezirci, Pervin Dedeler. *AB Sürecinde Çevre: AB’de Çevresel Kamuoyu Bilinci ve Çevre Eğitimi*, TASAM Yayınları, İstanbul, 2005.
- Budak, Sevim. *Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası*, Büke Yayınları, İstanbul, 2000.
- Budak, Sevim. “Sınır-Ötesi Çevresel Etki Doğuran Faaliyetlerde Çevresel Etki Değerlendirmesi (Espoo) Sözleşmesi”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2005, C. II, S. 2.
- Ceritli, İsmail. “Çevreci Hareketin Siyasallaşma Süreci,” *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, C. 25, No: 2, s. 213-226.
- Çakmak, N. Münci. “Biyolojik Çeşitliliğin Hukuken Korunması ve Kamu Yararı,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008. C. 57, S. 1, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/263/2358.pdf>. Erişim: 08.03.2010.

- DPT. *Dokuzuncu Kalkınma Planı Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/öik688.pdf>, s. 24. Erişim: 08.03.2010.
- DPT. *Dokuzuncu Kalkınma Planı Toprak ve Su Kaynaklarının Kullanımı ve Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/tastopra/öik671.pdf>, s. 60. Erişim: 08.03.2010.
- DPT. *Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2007; <http://ekutup.dpt.gov.tr/gida/oik664.pdf>, s. 5. Erişim: 08.03.2010.
- Ertürk, Ferruh. “Hava Kirliliği: Vizyon ve Misyon”, http://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-17.pdf. Erişim: 04.03.2010.
- Ertürk, Hasan. *Çevre Bilimlerine Giriş*, VİPAŞ Yayınları, Bursa, 1998.
- Gögebakan, Yüksel. “Dünya Doğal ve Kültürel Mirası Listesinde Türkiye,” *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Güz 2004, C. 5, S. 8, <http://www.pegem.net/akademi/3-8243-Dunya-Dogal-ve-Kulturel-Mirasi-Listesinde-Turkiye.aspx>. Erişim: 20.01.2009.
- Hamamcı, Can. “Çevrenin Uluslararası Boyutları” içinde *İnsan Çevre Toplum*, (Ed. Ruşen Keleş), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.
- Işık, Cavit. “Dış Ortam Hava Kirliliği ve Mevzuat Çerçevesi,” http://www.toraks.org.tr/pdf/hava_kir_semp/dis_ortam_hava_kirliligi.pdf. Erişim: 08.03.2010.
- Kaya, Yasemin ve Hasan Ertürk. “Uluslararası Çevre Suçlarıyla Mücadele ve Çok Taraflı Çevre Anlaşmalarının Etkinliği,” *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C. 4, No: 15, s. 85-86.
- Kazımlı, Elnur. *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Azerbaycan Anayasası*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı. *Çevrebilim*, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1998.
- Kılıç, Selim. “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme,” *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 2.
- Kılıçoğlu, Pınar. *Türkiye'nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

- Kulaklıkaya, Musa ve Eyüp Zengin. "Azerbaycan'da Çevre Sorunları ve Çevre Hukuku," *Uluslararası Özel Hukuk Sempozyumu*, Bakü, 2005, s. 423-424.
- Öğuz, Caner. "Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınımından Doğan Zararlardan Sorumluluk ve Tazminata Dair Basel Protokolü", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz 2009, Yıl 8, S. 16, s. 65-89. <http://www.iticu.edu.tr/kutuphane/dergi/s16/065-089.pdf>. Erişim: 10.11.2010
- Özdek, E. Yasemin. *Çevre Hakkı*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1993.
- Özel, Sibel. *Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması*, Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998.
- Özer, Deniz Kızılsümer. *Çok Taraflı Çevre Sözleşmeleri*, USAK Yayınları, Ankara, 2009.
- Öziş Ünal, vd. "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Su Siyaseti," *İMO İzmir Şubesi Haber Bülteni*, Şubat 2004, Yıl. 19, S. 115, http://www.imoizmir.org.tr/dosyalar/dergi_icerik/d115.pdf. Erişim: 08.03.2010.
- Özkaya, İlgin. "Basel Sözleşmesinin Hukuksal İncelemesi", <http://www.ekolojistler.org/basel-sozlesmesinin-hukuksal-incelemesi-ilgin-ozkaya.html>. Erişim: 03.03.2010.
- Öztürk, Serbay. *Çevresel Etki Değerlendirme Sürecine Halkın Katılımı AHP: Tekniği İle Bir Uygulama*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007.
- Pazarcı, Hüseyin. "Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk," *Fehmi Yavuz'a Armağan*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.
- Refik Saydam Hıfzısıhha Merkezi Başkanlığı. "Bölgesel Hava Kalitesi İzleme Faaliyetleri," http://www.rshm.gov.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=174. Erişim: 08.03.2010.
- Sav, Özden. "Uluslararası Hukukta Çevreyle İlgili Konularda Halkına Bilgiye Erişimi ve Karar Almaya Katılımı", içinde *Çevre Kanunu'nun Uygulanması*, TÇV Yayınları, Ankara, 1999.

- Saygılı, Abdurrahman. *Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- Sofuoğlu, Aysun. “Hava Kirliliği,” http://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-6.pdf. Erişim: 04.03.2010.
- T. C. Çevre ve Orman Bakanlığı. *Türkiye Çevre Atlası*, <http://www.cedgm.gov.tr/dosya/cevreatlasi/florafauna.pdf>. Erişim: 08.03.2010.
- T. C. Çevre ve Orman Bakanlığı BCS Ulusal Odak Noktası. “Türkiye’nin Biyolojik Çeşitliliği ve Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi, UN/GEF Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesini Uygulama Projesi”, http://www.bcs.gov.tr/thematic/tematikalanlar.doc/bc_genel_09_07_2007.doc Erişim: 03.08.2010.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Kimyasallar Yönetimi Daire Başkanlığı. “Endüstriyel Kazaların Sınırı Aşan Etkileri Üzerine Sözleşme” <http://www.kimyasallar.cevreorman.gov.tr/docs/sozlesmeler/endustriyelkazalarsiniriasanetskisi.pdf>. Erişim: 09.03.2010).
- TEMA Vakfı. “Uluslararası Çevre Sözleşmeleri,” <http://www.tema.org.tr/Sayfalar/CevreKutuphanesi/Pdf/CesitliKonular/Sozlesmeler.pdf>. Erişim: 08.03.2010.
- Tuna, Muammer. “Çevresel Sorunların Küreselleşmesi,” *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2000, C. 1, S. 2.
- TÜBİTAK. “Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor”, Haz. Güzin Arat, Murat Türkeş ve Erol Saner, *Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri, Teknoloji Öngörü Projesi, Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli*, Ankara, 19.12.2002, http://www.tubitak.org/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-8.pdf. Erişim: 08.03.2010.
- Uluslararası Bitki Koruma Sözleşmesi Metni*, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0633.pdf>. Erişim: 03.08.2010.
- Ural, Engin. *Çevre ve Hukuk*, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayınları, Ankara, 1981.
- Zengin, Eyüp ve Rena Arabhanova. “Bölgesel Çevre Sorunları ve Azerbaycan: Ülkeyi Etkileyen Önemli Çevre Sorunları ve Çözüm Çalışmalarında İşbirliği Arayışları,” *Avrasya Etüdleri*, 2009-1. S. 35, s. 7-32.

İnternet Kaynakları:

www.caspianenvironment.org

chm.pops.int

www.unece.org/env/lrtap/

www.cbd.int

www.cites.org

www.ozone.unep.org

www.ramsar.org

www.unccd.int

www.unfcc.int

www.whc.unesco.org

www.eco.gov.az/b-konvensiya.php

Kitap Tanıtımı

Orta Asya'da Bir Dil Coğrafyasının İnşası

Jacob M. Landa and Barbara Kellner-Heinkele, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*, [Eski Sovyet Müslüman Devletlerinde Dil Politikaları], Hurst & Company, Londra, 2001, 260 s., ISBN 1-85065-442-5

Muammer Öztürk

1991 yılının sonuna doğru beklenmedik bir biçimde bağımsızlığına kavuşan Orta Asya'nın Müslüman Devletleri, sahip oldukları zengin tabii kaynaklar yanında çok renkli sosyal özellikleri ile de dünyanın ilgisini çekmektedir. Orta Asya'nın Müslüman Devletlerinin en başta dikkat çeken sosyal özelliği, sahip oldukları etnik unsur ve buna bağlı dil çeşitliliğidir. Bu devletler arasındaki sınırlar, 1920'li ve 1930'lu yıllarda manipülasyona ve dış müdahaleye imkân verecek biçimde çizilmişti. Bu sebeple Orta Asya'nın Müslüman Devletleri, bir Sovyet mirası olarak etnisite ve çok dillilik meselesiyle birlikte yaşamak kaderi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu etnisite ve çok dillilik meselesine ilave olarak Rusça, her Orta Asya Devletinde ve Azerbaycan'da adeta bir Sovyet mirası olarak hâlâ etkili bir dil olarak varlığını devam ettirmektedir. 2009 yılı itibarıyla bağımsızlıklarının 18. yıldönümünü geride bırakmış olan Orta Asya Müslüman Devletleri ve Azerbaycan'ın, hassas jeopolitik dengeler üzerine kurulu bir coğrafyada ülkesel varlıklarını ve istikrarı devam ettirmeleri, etnisite ve dil çeşitliliğini yönetmek üzere geliştirecekleri politikalara bağlı olacaktır. Dil ve etnik unsur çeşitliliğinin Orta Asya'nın Müslüman Devletleri ve Azerbaycan'ın bölgesel varoluşları ve istikrarı üzerinde etkisi aşikâr bir unsur olması, bu devletlerdeki dil yapılarını ve politikaları önemli bir inceleme konusu kılmaktadır.

Jacob M. Landau ve Barbara Kellner-Heinkele, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States* [Eski Sovyet Müslüman Devletlerinde Dil Politikaları] isimli eserle bu mühim konunun üzerine eğilmişlerdir.

Kitap, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan'daki dil politikalarını ele almaktadır. Kitapta herbir Orta Asya Müslüman Devletinin milli dil inşa serüvenleri ayrı bölümler halinde anlatılmaktadır. Çok farklı etnik grupları bünyesinde barındıran ve buna bağlı olarak da çok dilli bir sosyal yapıya sahip olan Orta Asya Müslüman Devletlerinin bağımsızlıklarının 18. yılında farklı unsurları kaynaştıracak ulusal bir ortak iletişim dili ihtiyaçları devam etmektedir. Landau ve Kellner-Heinkele'nin 2001 tarihli kitaplarındaki milli bir dilin inşası odaklı vurgularının bugüne uzandığını bu bölgeye dair yapılan uluslararası siyasi analizler ortaya koymaktadır. Uluslararası siyasi analizler, Orta Asya Müslüman Devletlerinin devletleşme yolunda hâlâ bir *lingua franca* ihtiyacı içinde oldukları tespitinde birleşmektedir. Kitabın asıl mesajının Orta Asya Müslüman Devletlerinin devletleşme sürecinin devam etmekte olduğu ve bu işin başarılmasının ortak bir ulusal iletişim dilinin inşası ile doğrudan alakalı olduğu yönündedir. Bu çerçevede kitap, ulusal bir iletişim dilinin inşası yolunda Orta Asya Müslüman Devletleri ve Azerbaycan'ın attığı somut adımlara tek tek değinirken bir taraftan da bu işin başarılmasının kısa vadede beklenemeyeceğini ihsas etmektedir. Bu doğrultuda kitapta milli bir dil inşasının çetin şartları verilirken mesela, Azerbaycan'da farklı etnik topluluklar arasındaki dil kullanma rekabetinin Sovyet döneminde hakim dil konumundaki Rusça'nın gölgesinde kaldığı belirtilmektedir. Sovyet döneminde 1938'den itibaren Rusça'nın öğrenilmesi zorunlu kılınmıştı. Bugün Orta Asya'daki devletlerde ve Azerbaycan'da önemli sayıda Rusça konuşan Slav topluluklar bulunduğu gibi yönetici elit için de Rusça hâlâ tercih edilen bir iletişim vasıtasıdır. Milli dillerini hakim konuma getirmek isteyen Orta Asya'nın Müslüman Devletleri için bu tablodan ortaya çıkan sonuç, zorlu bir görevle karşı karşıya oldukları gerçeğidir. Kitapta, Landau ve Kellner-Heinkele, Orta Asya'nın Müslüman devletlerinin ve Azerbaycan'ın hem Rusça tarafından, hem de ülke içindeki diğer etnik grupların dillerinden yöneltilecek rekabeti yönetmek durumunda olduğunun altını çizmektedir. Bu devletlerin çok farklı etnik toplulukları barındırdığı, kitapta özellikle bu sebeple vurgulanmıştır. Landau ve Kellner-Heinkele'nin kitapta yer verdiği izahlar, 'genç' bağımsız devletler olarak Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ın milli kimliklerini geliştirmelerinin tamamıyla milli dillerinin konumunu güçlendirmelerinden geçtiğini ortaya koymaktadır. Çok farklı bir etnik ve dil yapısıyla baş etme görevi karşısındaki Orta

Asya Müslüman Devletlerinin Sovyet döneminde ortak bir iletişim olan Rusça'nın oynadığı rolden alacakları dersler bulunmaktadır. Sovyet döneminin ortak iletişim dili olan Rusça tecrübesi, yeni bir ortak iletişim dilinin inşasını işaret etmektedir. Böyle bir yolun imkânlılığı da öncelikle Orta Asya'nın özellikle Türk kökenli devletleri için söz konusudur. Kitapta örnekleri verilen milli bir iletişim dilinin inşasına dair çabaların gösterdiği üzere Orta Asya'nın özellikle Türk kökenli devletleri, dil özelinde birçok ortak kelimeyi paylaşmak gibi ciddi ortak yönlere sahiptir. Devletleşme yolunda katedecekleri daha çok yol olduğu bilinen eski Sovyet Müslüman Devletlerinin devlet itibarı ve istikrarının temininin doğrudan milli bir iletişim dili inşa etmelerine bağlı olduğunun derinlemesine izahları için Landau ve Kellner-Heinkele'nin kitabına müracaat etmek gerekmektedir.

YAYIN İLKELERİ

1. Avrasya Etüdleri Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

2. Makaleler 12 punto, Arial / Times New Roman yazım karakterinde, tek aralıkla yazılmalıdır.

3. Makaleler için standart bir uzunluk olmamakla birlikte son notlarla beraber kelime sayısı 6.000 -9.000 arası tercih edilmektedir.

4. Makalelerde yer alacak bütün diyagramlar, tablolar ve grafikler düzenli olarak numaralandırılmalıdır.

5. Makalenin başında makalenin adı, yazar(lar)ının ad(lar)ı, çalıştıkları yeri gösteren bilgi, elektronik ve posta adresleri, telefonları, TC kimlik ve banka hesap numaraları bulunan bir kapak sayfası olmalıdır.

6. Metnin başında, makalenin, Türkçe ve İngilizce olarak, adı, özeti ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

7. *Dipnot Standardı:*

Dipnotlar, sayfa altında numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda “ekle” komutuyla verilmeli ve 10 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak içinde, kitaplar italik yazılmalıdır. Kitapların, makalelerin ve dokümanların başlıkları orijinal metne uygun olmalıdır. Yabancı dilde yayımlanmış çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil), izleyen dipnotlarda ‘Age, s...’ şeklinde verilmelidir. Sonraki kullanımlarında tam künye verilebileceği gibi sadece yazar ve kaynak adı ile sayfa numarası da kullanılabilir. İnternette ulaşılan kaynaklarda erişim tarihi bulunmalıdır.

Kitaplar İçin Örnek:

¹ Ergün Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, s. 20.

Makaleler İçin Örnek:

² Güngör Turan, “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, No. 18 (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141.

İnternette İndirilen Kaynaklar İçin Örnek:

³ Enver Bozkurt, “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

8. Kaynakça Standardı:

Yararlanılan kaynakların listesi “Kaynakça” başlığı altında makalenin sonuna eklenmelidir. Kaynakça, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Birden çok yazar bulunması halinde birinci yazarın soyadı esas alınmalı, diğer yazarlar ise (adı soyadı) biçiminde yazılmalıdır. Yazar adları açık olmalıdır.

Kitaplar İçin Örnek:

Özbudun, Ergün. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.

Çalış, Şaban, Birol Akgün ve Önder Kutlu. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.

Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*, (çev: Belkıs Çorakçı Dişbudak), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Makaleler İçin Örnek:

Turan, Güngör. “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, No. 19, (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141-162.

Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 366-439.

Kaiser, Robert and Elena Nikiforova. “Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands,” *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 29, No 5, September 2006, pp. 928-958.

İnternette İndirilen Kaynaklar İçin rnek:

Bozkurt, Enver. “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya ıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

9. Gönderilecek makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

10. Belirtilen formatta gönderilmeyen makaleler değerlendirmeye alınmaz; gönderilen makaleler yayımlansın veya yayımlanmasın geri iade edilmez.

11. Makaleler iki basılı nüsha halinde ve bir CD ile birlikte TİKA (Avrasya Etüdleri Editörlüğü) Atatürk Bulvarı No:15 Ulus/Ankara posta adresine veya avrasyaetudleri@tika.gov.tr elektronik adresine gönderilmelidir.

12. Avrasya Etüdleri Dergisi hakemli bir dergidir. Yayın Kurulu hakemlerin görüşlerini dikkate alarak yazıları yayımlama ya da yayımlamama hakkına sahiptir. Yayın Kurulu, dergide yayımlanacak makalelerin TİKA yayın politikası ile çelişmesi durumunda, yazılarda yazarın görüşleri de dikkate alınarak düzeltme ya da çıkarma yapmaya yetkilidir.

13. Yazı sahiplerine TİKA Yayın Yönetmeliği’nin 9. maddesine uygun olarak belirlenecek telif creti, derginin yayınından sonra ödenir.

14. Bu dergide yayımlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

